

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ και ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Με Τίτλο:

ΘΝΗΣΙΓΕΝΗ ΚΟΜΜΑΤΑ. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ
ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ
Α.Μ. 155.**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ Η.**

ΡΕΘΥΜΝΟ, 2013.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγκεκριμένη εργασία δεν θα είχε εκπονηθεί χωρίς την εποπτεία και καθοδήγηση της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου, κας **Η. Μαυρομούστακου**, η οποία με τις συμβουλές της και την παρατηρήσεις της συνέβαλε στην ολοκλήρωση της παρούσας προσπάθειας. Παράλληλα, πρέπει να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης, τον κ. **Χ. Βερναρδάκη** και την κα **Β. Αρανίτου**, που με τα σχόλιά τους συνέτειναν στην καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του υλικού.

Αξίζει να μνημονευτεί η συνδρομή του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος και κυρίως η ενθάρρυνση του φίλου μου Δημήτρη, η συμπαράσταση του οποίου κατά τους μήνες αυτής της προσπάθειας υπήρξε αδιάλειπτη. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στη φίλη μου Δώρα, η οποία άκοπα όλο αυτό το διάστημα συμμετείχε στους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις μου και εντέλει διαβάζοντας το κείμενο διατύπωσε επισημάνσεις που βελτίωσαν την συνολική του εικόνα. Εννοείται ότι η ευθύνη για τις παραλείψεις και τις ατέλειες του τελικού αποτελέσματος βαραίνει τον γράφοντα αποκλειστικά.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Τσατσαρώνης Ευθύμιος είναι απόφοιτος του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Συνέχισε τις σπουδές του στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Εργάζεται ως καθηγητής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Έχει εργαστεί επίσης, την τριετία 2003-2006, στις εταιρείες έρευνας κοινής γνώμης MRB και Opinion.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συγκεκριμένη εργασία πραγματεύεται το θεσμό του κομματικού φαινομένου. Τα πολιτικά κόμματα σε κοινωνίες δυτικού τύπου, συνιστούν τρόπο οργάνωσης και έκφρασης της ίδιας της κοινωνίας, διότι μέσα από την κομματική οργάνωση αναζητούν διέξοδο τα ποικίλα κοινωνικά αιτήματα. Στα πλαίσια της εργασίας, αρχικά, επισημαίνονται κάποιες θεωρητικές αφητηρίες του πολιτικού κόμματος και προβάλλεται η διασύνδεση των κομμάτων με τις έννοιες της εξουσίας και της ιδεολογίας. Στη συνέχεια, περιγράφεται η θεσμοποίηση του πολιτικού κόμματος στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα. Μετά τις θεωρητικές αναζητήσεις παρουσιάζεται η περίπτωση των μικρών ελληνικών κομμάτων της δεκαετίας του '90, τα οποία με αξιώσεις διεκδίκησαν την ψήφο του εκλογικού σώματος. Στο τελευταίο μέρος η εργασία εστιάζει στους παράγοντες που περιορίζουν την πολιτική και εκλογική δυναμική των μικρών κομμάτων, καθιστώντας τα θνησιγενή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ / ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ / ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	02
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	03-04
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	05-06
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:</u> Θεωρητικές αναφορές του κομματικού φαινομένου.....	07-27
1. Η θεωρία του Πολιτικού Κόμματος.....	07-14
1.1 Το Πολιτικό Κόμμα.....	07-11
1.2 Πολιτικό Κόμμα και Οργανωτική Δομή.....	12-14
2. Η έννοια της Εξουσίας.....	15-20
2.1 Το Εξουσιαστικό Φαινόμενο.....	15-18
2.2 Πολιτικό Κόμμα και Εξουσία.....	18-20
3. Ιδεολογικές συνιστώσες των Πολιτικών Κομμάτων.....	21-27
3.1 Οι Ιδεολογίες.....	21-25
3.2 Πολιτικό Κόμμα και Ιδεολογία.....	25-27
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:</u> Νομικές και θεσμικές παράμετροι του κομματικού φαινομένου.....	28-41
1. Το Συνταγματικό Κείμενο.....	28-31
2. Η Θεσμική Κατοχύρωση του Πολιτικού Κόμματος.....	32-36
2.1 Εισαγωγικές διαπιστώσεις.....	32-33
2.2 Προδικατορική Περίοδος.....	33-34
2.3 Μεταπολιτευτική Πραγματικότητα.....	34-36
3. Ιδρυτική πράξη του Πολιτικού Κόμματος.....	37-41
3.1 Η Αντιπροσωπευτική Αρχή.....	37-38
3.2 Εξατομίκευση του Πολιτικού Κόμματος.....	38-41
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:</u> Συγκυριακά πλαίσια και πολιτικά κόμματα στην ελληνική πολιτική σκηνή.....	42-63
1. Η δεκαετία του 1990: Συγκυρία και Πραγματικότητες.....	42-51
1.1 Εισαγωγικές διαπιστώσεις.....	42
1.2 Ο Εκσυγχρονισμός.....	43-47
1.3 Η Παγκοσμιοποίηση.....	47-51
2. Τα Νεοεμφανιζόμενα Κόμματα της Δεκαετίας του '90	52-63
2.1 Εισαγωγικές διαπιστώσεις.....	52-53
2.2 ΠΟΛ.ΑΝ.....	53-56
2.3 ΔΗ.Κ.ΚΙ.....	57-60
2.4 ΛΑ.Ο.Σ.....	60-63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Παράγοντες που επικαθορίζουν την επιβίωση των πολιτικών κομμάτων στην ελληνική πολιτική σκηνή.....	64-108
1. Εισαγωγή.....	64-65
2. Πολιτικό Κόμμα και Κομματική Ταύτιση.....	66-68
3. Κομματικά Συστήματα: Θεωρία και επιρροές.....	69-77
3.1 Το Κομματικό Σύστημα.....	69-72
3.2 Το Ελληνικό Κομματικό Σύστημα.....	72-77
4. Το Εκλογικό Σύστημα.....	78-81
5. Τα Οικονομικά των Πολιτικών Κομμάτων.....	82-89
6. Πολυσυλλεκτικότητα.....	90-92
7. Πολιτικές Τομές.....	93-108
7.1 Εισαγωγικές διαπιστώσεις.....	93-94
7.2 Βενιζελισμός.....	94-96
7.3 Μεταπολεμική περίοδος.....	96-98
7.4 Μεταπολίτευση.....	99-107
7.4.1 Ιδεολογικά και Κοινωνικοπολιτικά πλαίσια.....	99-102
7.4.2 Η Μεταπολίτευση του ΠαΣοΚ.....	102-108
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	109-112
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	113-115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	116-123

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα πολιτικά κόμματα εμφανίζονται τους δύο τελευταίους αιώνες και αποτελούν κύρια συνισταμένη του νεωτερικού κράτους. Συνιστούν τον πυρήνα της πολιτικής ζωής και το κυριότερο εργαλείο διεξαγωγής της πολιτικής πάλης σε κοινωνίες δυτικού τύπου.

Η ελληνική έννομη τάξη αντιμετώπισε αρχικά το πολιτικό κόμμα ως φαινόμενο εχθρικό. Μόλις στο Σύνταγμα του 1975 το πολιτικό κόμμα συμπεριλήφθηκε στο συνταγματικό κείμενο ως αναγκαίος, για τη λειτουργία του πολιτεύματος και του κοινοβουλίου, πολιτικός παράγοντας.

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το κομματικό φαινόμενο. Αρχικά, επισημαίνονται κάποιες θεωρητικές αφετηρίες του πολιτικού κόμματος και προβάλλεται η διασύνδεση των κομμάτων με τις έννοιες της εξουσίας και της ιδεολογίας. Στο δεύτερο μέρος, θα επιχειρηθεί η περιγραφή της θεσμικής του κατοχύρωσης στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα. Στο τρίτο μέρος, θα παρουσιαστεί και θα αναδειχθεί η περίπτωση των μικρών ελληνικών κομμάτων της δεκαετίας του '90, τα οποία με αξιώσεις διεκδίκησαν την ψήφο του εκλογικού σώματος. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας θα τονίσουμε κάποιους παράγοντες, που κατά την άποψή μας, περιορίζουν την εκλογική δυναμική των μικρών κομμάτων και τα καθιστούν θνησιγενή.

Για τις ανάγκες της εργασίας θα επικεντρωθούμε σε ένα κόμμα κεντροδεξιό, όπως είναι η Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ) και σε ένα κόμμα κεντροαριστερό, όπως είναι το Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα (ΔΗ.Κ.ΚΙ). Στην ίδια κατηγορία μπορεί να ενταχθεί και ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ), που από τη στιγμή της εμφάνισής του το 2000 και για περισσότερο από μια δεκαετία, διατηρεί σημαντική εκλογική και κοινοβουλευτική παρουσία.

Η εξέταση θα περιοριστεί στο χρονικό διάστημα 1993-2007, περίοδο όπου δραστηριοποιούνται τα συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα. Επίσης, είναι η περίοδος κατά την οποία το ελληνικό κομματικό σύστημα λειτουργεί, παρά τις όποιες αντιφάσεις του, με όρους ανάλογους όπως διαμορφώθηκαν στις απαρχές της Μεταπολίτευσης.

Στην παρούσα εργασία δεν θα μελετηθούν τα κόμματα της Αριστεράς, τα οποία διαθέτουν συγκεκριμένο εκλογικό ακροατήριο και συνιστούν εκ των πραγμάτων μια εναλλακτική μορφή πολιτικής. Άλλωστε οι λόγοι που η Αριστερά στην Ελλάδα, αλλά και γενικότερα σε

ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν μπορεί να υπερβεί τα αδιέξοδά της και να αποτελέσει ελκυστική εκλογική πρόταση, υπερβαίνουν τα πλαίσια αυτής της εργασίας.

Τέλος, δεν θα αναφερθούμε ούτε στα Οικολογικά και Πράσινα κόμματα. Τα οικολογικά κόμματα αποτελούν ιδιόμορφα μορφώματα, τα οποία διέπονται από μεταϋλιστικές ευαισθησίες και προτάσσουν νέου τύπου ιεραρχήσεις και προτεραιότητες. Τα εν λόγω κομματικά σχήματα τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, κερδίζουν εκλογικά ποσοστά και συμμετέχουν σε κυβερνήσεις συνεργασίας. Στην ελληνική πραγματικότητα όμως δεν φαίνεται να επηρεάζουν ιδιαίτερα τις πολιτικές και εκλογικές τάσεις της ελληνικής κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Θεωρητικές αναφορές του κομματικού φαινομένου

1. Η Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος

1.1 Το Πολιτικό Κόμμα

Τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα εμφανίστηκαν και θεσμοποιήθηκαν μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες. Η ύπαρξη πολιτικών κομμάτων υποδηλώνει μια αντιπαράθεση, ένα ανταγωνισμό στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Η αναγωγή του κομματικού φαινομένου στην διαμόρφωση του κοινωνικού σχηματισμού και στις διαιρετικές τομές, που σημάδεψαν μια συγκεκριμένη κοινωνία, αποτελεί σημείο αναφοράς για την κατανόηση του κομματικού συστήματος και την εκλογική επιρροή.

Η παρουσία του κόμματος ως πολιτικό μόρφωμα εδράζεται στο 19^ο αιώνα σε χώρες της Δ. Ευρώπης και αποσκοπούσε να διασυνδέσει την κοινωνία με την εξουσία, σε μια ιστορική εποχή όπου σημειώνεται η άνοδος της αστικής αρχικά και της εργατικής μετέπειτα τάξης. Τα πρώτα πολιτικά κόμματα που εμφανίστηκαν ήταν αστικά, συντηρητικά και φιλελεύθερα και επακολούθησαν τα εργατικά. Τα τελευταία όμως ήταν εκείνα που θα προσφέρουν το μοντέλο της κομματικής οργάνωσης, της σταθερής δομής, της πειθαρχημένης λειτουργίας και της μαζικότητας.

Κομματικοί σχηματισμοί ανιχνεύονται και σε άλλες ιστορικές περιόδους, όμως ποτέ δεν ήταν οργανωμένα με το σύγχρονο τρόπο. Θα μπορούσαμε να επισημάνουμε κάποια διαφοροποιητικά στοιχεία ανάμεσα σε ένα πολιτικό κόμμα της νεότερης εποχής και σε αντίστοιχες προδρομικές μορφές. Οι ουσιαστικές διαφορές των σύγχρονων κομμάτων έγκεινται στην ύπαρξη σταθερής οργανωτικής δομής, στη διασύνδεση με την κοινωνία, στην επεξεργασία ιδεολογικών πλαισίων, στη συμμετοχή σε εκλογικές διαδικασίες και στην προετοιμασία για την ανάληψη εξουσιαστικής δράσης.

Τα πολιτικά κόμματα τους δύο τελευταίους αιώνες συνιστούν προϊόν των σύνθετων κοινωνικών αντιπαράθεσεων τις οποίες εκφράζουν και προωθούν. Εμφανίστηκαν

παράλληλα με τη βιομηχανική ανάπτυξη και την άνοδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, επεδίωξαν να εισάγουν τις μάζες στο πολιτικό προσκήνιο και να εκφράσουν τις σύγχρονες διαιρετικές τομές. Τα πολιτικά κόμματα *“αρθρώνουν κανόνες καθολικής και αποδοχής και ισχύος, συνιστούν μοχλό διεξαγωγής της πολιτικής πάλης και ταυτόχρονα αποτελούν εργαλεία σύγκρουσης και ενσωμάτωσης”*¹. Στο σύνολο των δύο αιώνων ιστορίας τους, προέβαλλαν τη *“διαφορετικότητα ανταγωνιστικών συμφερόντων και εξυπηρέτησαν την αναδυόμενη πολιτική σύγκρουση”*².

Πράγματι, τα κόμματα αλληλεπιδρούν με την κοινωνία και συμβάλλουν στην ανάδυση και ανάδειξη των κοινωνικών συγκρούσεων επιτελώντας ρόλο διπτό. Από τη μια ομαδοποιούν τα αιτήματα των πολιτών και τα διοχετεύουν στα όργανα λήψης αποφάσεων. Από την άλλη προτάσσουν προγράμματα και θέτουν ιδεολογικές κατευθύνσεις με σκοπό να επηρεάσουν το εκλογικό σώμα, να αποσπάσουν τη θετική του κατάφαση και να ασκήσουν εξουσιαστική δράση. Πέρα από τη διαδικασία εκπροσώπησης, ενέχονται στη *“διαδικασία αναπαραγωγής του υφιστάμενου κοινωνικού και πολιτικού συστήματος”*³. Κατά συνέπεια τα πολιτικά κόμματα *“είναι το πρώτο κύτταρο όπου συγκεντρώνονται τα σπέρματα της συλλογικής θέλησης”*⁴ και αποτελούν θεμέλιο για τη συγκρότηση του πολιτικού συστήματος σε κάθε δημοκρατική κοινωνία.

Η προσπάθεια να οριστεί το κομματικό φαινόμενο ενέχει πολλές και διαφορετικές ερμηνείες. Ως πολιτικό κόμμα θα μπορούσε να θεωρηθεί μια *“οργανωμένη, πολιτικά προσδιορισμένη και ιδεολογικά έμφορτη πρόταση εξουσίας, που υποβάλλεται στη λαϊκή επικύρωση”*⁵. Στην νομική ορολογία έχει διαμορφωθεί η έννοια του κομματικού θεσμού ως *“σωματειακά οργανωμένο συλλογικό υποκείμενο, που συγκροτείται και δρα σε πάγια και διαρκή βάση με σκοπό τη συμμετοχή στη διαμόρφωση της λαϊκής πολιτική βούλησης”*⁶.

Πιο αναλυτικά, στα πλαίσια της σύγχρονης δυτικής δημοκρατίας, η αρχή της αντιπροσωπευτικότητας συνιστά τον τρόπο λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η αρχή αυτή προϋποθέτει τη συνένωση των υποκειμένων σε ομάδες με χρονική διάρκεια και οργανωτική υποδομή. Το πολιτικό κόμμα, ως βασικός θεσμός του δημοκρατικού

¹ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1993, σελ. 28-29.

² Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία & τη μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1990, σελ. 68.

³ G. Sartori και Δ. Τσάτσος, στο Χ. Βερναρδάκης, *‘Η ίδρυση, η εξέλιξη και η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ: Από το κόμμα μαζών στο «κόμμα του κράτους»* σελ. 154-175, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, Τόμος Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 154.

⁴ A. Gramsci, στο U. Cerro, *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/κη 1986, σελ. 22.

⁵ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π. σελ. 62.

⁶ Δ. Τσάτσος, *Εσωκομματική Δημοκρατία. Οι περιπέτειές της σε ένα περιβάλλον ιδιωτικοποιημένης πολιτικής*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008, σελ. 24-25.

πολιτεύματος και ως κυρίαρχος τρόπος πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας, προέκυψε ως αναγκαία συνέπεια του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Η λαϊκή αντιπροσώπευση καθίσταται πλέον δυνατή μόνο μέσα σε κομματικά πλαίσια.

Το πολιτικό κόμμα συνιστά το θεσμό βάσει του οποίου μετασχηματίζεται η βούληση της κοινωνίας σε κρατική πολιτική. Έχει παρέλθει το μοντέλο εκείνο όπου οι αντιπρόσωποι μπορούσαν να συνδιαλέγονται χωρίς κομματικές εντάξεις και δεσμεύσεις. Σύμφωνα με τον Γ. Παπαδημητρίου, κάθε προσπάθεια προσέγγισης της λαϊκής αντιπροσώπευσης *“έξω από την κομματική λογική θα ήταν εξωπραγματική και αδιανόητη”*⁷.

Τα πολιτικά σχήματα διαθέτουν χαρακτηριστικά προσαρμοσίμα στα κοινωνικά αιτήματα. Με άλλη διατύπωση μετατρέπονται σε εργαλεία υλοποίησης στόχων και ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών. Η πολιτική φυσιογνωμία κάθε κομματικού σχηματισμού διαμορφώνεται μέσα από *“αλληλεπιδράσεις, συγκρούσεις, συμμαχίες, αντιθέσεις και συγκλίσεις, αφού κανένα πολιτικό κόμμα δεν υπάρχει απομονωμένο από τα άλλα πολιτικά κόμματα”*⁸. Οι κομματικές ενώσεις καλούνται να προβούν σε ιεράρχηση των ειδικότερων συμφερόντων προκειμένου να παρουσιάσουν ένα συνεκτικό πρόγραμμα στο εκλογικό σώμα. Με άλλη έκφραση, είναι υποχρεωμένες να συναρθρώσουν την πολλαπλότητα και να διαμορφώσουν από τα επιμέρους μια ολική πρόταση πολιτικής. Υπό τη λογική αυτή κάθε πολιτικό-κομματικό πρόγραμμα δύναται να αντιμετωπιστεί ως μια εναλλακτική παράμετρος για την εξυπηρέτηση του γενικότερου συμφέροντος.

Στο πλαίσιο της αέναης διαμάχης των πολιτικών κομμάτων για ηγεμονική επικράτηση εμπλέκονται και οι πολιτικές συνθηματολογίες. Οι πολιτικές συνθηματολογίες αναφέρονται σε κοινωνικές ομάδες, συνδέονται με πολιτικές επιλογές και *“υπογραμμίζουν μείζονες ιδεολογικές παραδοχές και προσεγγίσεις ... δίνοντας νόημα και περιεχόμενο στους πολιτικούς αγώνες”*⁹.

Επιπροσθέτως, στην εξέλιξη του πολιτικού ανταγωνισμού οι κομματικές επιλογές πλέον επηρεάζονται και διαμορφώνονται με βάση τις απόψεις που καταγράφονται στην κοινή γνώμη. Το πολιτικό κόμμα προτάσσοντας το πολιτικό του πρόγραμμα εκτίθεται στη λαϊκή

⁷ Γ. Παπαδημητρίου, *Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σελ. 52 και Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 21.

⁸ Χ. Βερναρδάκης, “Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού” σελ. 17-43, στο: *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999, σελ. 20.

⁹ Ι. Καραγιάννης, “Πολιτικές Συνθηματολογίες και Κομματικός Ανταγωνισμός στην Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία” σελ. 210-250, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 229.

κρίση και διεκδικεί τη λαϊκή κατάφαση. Από την πλευρά του το εκλογικό σώμα οφείλει να λαμβάνει τις αποφάσεις και να προβαίνει σε επιλογές βάσει πολιτικών προγραμμάτων και όχι βάσει του ονόματος των υποψηφίων.

Περαιτέρω, τα πολιτικά κόμματα που επιδιώκουν να αποσπάσουν τη λαϊκή ετυμηγορία μπορούν να διαιρεθούν σε κόμματα εξουσίας και κόμματα που συμμετέχουν στις εκλογικές διαδικασίες στα πλαίσια της πολυφωνίας και της δημοκρατικότητας. Τα κόμματα εξουσίας ή κόμματα πλειοψηφικής κλίσης έχουν ιδιαίτερο ειδικό βάρος συγκριτικά με τα μικρότερα πολιτικά σχήματα και αποβλέπουν στη θετική κατάφαση προκειμένου να υλοποιήσουν το πλέγμα των αρχών και των πολιτικών ιδεών τους.

Τα μικρότερα πολιτικά κόμματα μπορούν να διαχωριστούν σε κόμματα προσωπικοτήτων και κόμματα κοινωνικών μειονοτήτων. Τα κόμματα μειονοτήτων είναι ως επί το πλείστον αντιπολιτευτικά. Σχετίζονται με μειονότητες γλωσσικές, θρησκευτικές, γεωγραφικές, εθνοτικές και διαθέτουν σταθερά και οριοθετημένα κοινωνικά πλαίσια. Οι πολιτικές τους θέσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ασυμβίβαστες και δογματικές. Ως κόμματα προσωπικοτήτων από την άλλη μπορεί να χαρακτηριστούν τα περισσότερα πολιτικά σχήματα, που εμφανίζονται στο πολιτικό σύστημα, ως προϊόντα διάσπασης από τους μεγάλους κομματικούς σχηματισμούς. Συνιστούν, αναμφίβολα, πολιτική πρωτοβουλία ορισμένων πολιτικών, οι οποίοι διαθέτουν προσωπική ακτινοβολία και αποσχίστηκαν από τα μεγάλα κόμματα για προσωπικούς πρωτίστως λόγους. Ιδεολογικά δεν προβάλλουν κάτι καινοφανές και γενικά περιορίζονται, αν το επιτρέπει το πολιτικό σύστημα, σε συμμετοχή σε κυβερνήσεις συνεργασίας. Ενίοτε, τυγχάνουν ευάλωτα σε χρηματοδοτήσεις ποικίλου τύπου, οι οποίες μπορεί να εκπορεύονται από αδιαφανή κίνητρα. Τα πολιτικά κόμματα που θα εξετάσουμε στα πλαίσια της παρούσης ανάλυσης θα μπορούσαν, βάσει της ανωτέρας διάκρισης, να ενταχθούν στα κόμματα προσωπικοτήτων. Αυτό διότι οι ιδρυτές τους υπήρξαν σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες στα κόμματα εξουσίας, από τα οποία διασπάστηκαν και δημιούργησαν τα καινούρια κομματικά σχήματα. Τα μικρότερα κομματικά σχήματα δε, τείνουν να καθίστανται γνωστά στην κοινή γνώμη περισσότερο με το όνομα του ιδρυτή τους και με βάση αυτό να πραγματοποιούνται οι σχετικές αναφορές.

Συνεχίζοντας την εξέταση του κομματικού φαινομένου, δεν γίνεται να παραληφθεί η διαπίστωση ότι η κομματική οργάνωση συνιστά μια μορφή ολιγαρχίας¹⁰ ενδεδυμένη με δημοκρατικό μανδύα. Οι έννοιες της αντιπροσώπευσης αλλά και της ίδιας της δημοκρατίας αποκτούν υπόσταση και περιεχόμενο, αναλόγως με την ποιότητα ύπαρξης εσωκομματικών

¹⁰ R. Michels, στο Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2003, σελ. 268.

μηχανισμών δημοκρατίας. Τα σύγχρονα κόμματα είναι ως επί το πλείστον κόμματα στελεχών. Η συμμετοχή της βάσης του κόμματος στην ανάδειξη της ηγεσίας, τα κομματικά συνέδρια, η επεξεργασία των προγραμματικών θέσεων και η δημόσια έκθεση απόψεων όλων των εσωκομματικών τάσεων, αποτελούν παράγοντες που μπορούν να θέσουν αντίβαρα στις κομματικές ολιγαρχίες.

Τέλος, τα πολιτικά κόμματα ως θεσμοί οργάνωσης μιας δημοκρατικής πολιτείας, ως μηχανισμοί παραγωγής και έκφρασης ιδεών και ως φορείς ενσωμάτωσης και άρθρωσης κοινωνικών συμφερόντων, συνδέονται άμεσα με την παραγωγή πολιτικής κουλτούρας. Ως πολιτική κουλτούρα μπορεί να οριστεί το πρότυπο αξιών, διαθέσεων, θεμελιωδών αρχών, ιδεολογικών προσανατολισμών και γενικώς οι προσλαμβάνουσες παραστάσεις των ατόμων απέναντι στα πολιτικά πράγματα και θεσμούς, με τις οποίες δημιουργούνται τα κίνητρα της πολιτικής συμπεριφοράς¹¹. Η πολιτική κουλτούρα επηρεάζει την πολιτική ζωή και επικαθορίζει τις εκλογικές συμπεριφορές του κοινωνικού υποκειμένου.

Στη σύγχρονη πολύπλευρη και πολυσύνθετη πραγματικότητα, η αυξανόμενη πολυμορφία των αναγκών και των τάσεων καθιστά ολοένα και δυσκολότερη τη διαμόρφωση μιας συνεκτικής πρότασης εξουσία. Αυτό συνεπάγεται τη δυσχέρεια να αναχθούν τα επιμέρους συμφέροντα υπό ένα κοινό παρανομαστή. Την αδυναμία αυτή μπορεί να την υπερβεί μόνο ένα πολυσυλλεκτικό κόμμα. Τούτο διότι διαμορφώνεται μια πολυσυλλεκτική προεκλογική προοπτική, που συνίσταται στην παροχή υποσχέσεων σε ετερόκλητες κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα. Το γεγονός αυτό είχε απόρροια την άμβλυνση των ιδεολογικών διαφορών και τη σύγκλιση θέσεων και προγραμμάτων διαμετρικά αντιτιθέμενων πολιτικών κομμάτων.

Εν κατακλείδι, τα πολιτικά κόμματα, παρά τις μεταλλαγές που έχουν υποστεί, εξακολουθούν να διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο στο πεδίο της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης και συνιστούν βασικό παρανομαστή του πολιτικού συστήματος σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Για να επιτύχουν τους ανωτέρω στόχους τους τα πολιτικά κόμματα απαιτείται να επιδείξουν οργανωτικό πλαίσιο, ανάδειξη ιεραρχίας και επιμερισμό αρμοδιοτήτων.

¹¹ Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 120-121 και Ν. Δεμερτζής, "Εισαγωγή στην Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα. Θεωρητικά και ερευνητικά ζητήματα" σελ. 07-39, στο: *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σελ. 09-10.

1.2 Πολιτικό Κόμμα και Οργανωτική Δομή

Βασικό στοιχείο της λειτουργία των πολιτικών κομμάτων αποτελεί η συνεκτική οργάνωση, η ιεραρχία, η κατανομή αρμοδιοτήτων και ρόλων. Όλα τα παραπάνω συγκροτούν την οργανωτική δομή ενός κομματικού σχηματισμού, η οποία καταγράφεται στο καταστατικό λειτουργίας του.

Ο συνταγματικός νομοθέτης σε ότι σχετίζεται με το καταστατικό λειτουργίας των κομμάτων έχει θεσπίσει ένα γενικό περίγραμμα, το οποίο οφείλουν να ακολουθούν. Γενικά διασφαλίζεται η αυτονομία των κομματικών σχηματισμών με την προϋπόθεση οι καταστατικές τους διατυπώσεις να συνάδουν με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Στο καταστατικό τους, επιπλέον, καθρεφτίζεται η ιδεολογία τους, καθορίζονται τα όργανα του κόμματος και προσδιορίζονται οι σχέσεις των μελών με το κόμμα.

Η οργανωτική δομή ενός κομματικού φορέα εκφράζει γενικότερα *“τις σχέσεις εκπροσώπησης και την «ηγεμονία συμφερόντων» που επικρατεί σε ένα κόμμα”*¹². Η οργανωτική δομή ενός κομματικού οργανισμού δεν καθορίζει μόνο τις πολιτικές επιλογές αλλά και τη δυνατότητα εφαρμογής τους. Τούτων δοθέντων ο οργανωτικός μηχανισμός συνιστά ένα σύνολο *“πειθαρχημένο και διευθετημένο”*¹³ με βάση κριτήρια κανονιστικά, τα οποία επιτρέπουν τη λειτουργία των εσωκομματικών οργάνων και θεμελιώνουν την εσωκομματική συναίνεση. Τα καθιερωμένα στο πολιτικό σύστημα κόμματα, σταδιακά αποκτούν μια δύσκαμπτη οργανωτική δομή, η οποία προέρχεται από πρόταξη εσωκομματικών ισορροπιών, επίδραση αλληλεξαρτήσεων και διασύνδεση συμφερόντων. Κομματικές οντότητες τέτοιου τύπου *“επιδιώκουν τη διατήρηση και αναπαραγωγή τους, ενίοτε με τεχνική δημιουργία κρίσεων”*¹⁴.

Αναφερόμενοι στην ελληνική πραγματικότητα οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν ξεφεύγει από τον καθιερωμένο κανόνα. Πράγματι, η σημασία του καταστατικού είναι εμφανώς σημαντικότερη, αφού αποτελεί το θεμέλιο λίθο ενός κομματικού σχηματισμού. Το καταστατικό είναι το κείμενο που προσδιορίζει τις εσωκομματικές σχέσεις, νομιμοποιεί τα κομματικά όργανα, παγιώνει τους κανονισμούς λειτουργίας των επιμέρους κομματικών οργάνων, θέτει τα πλαίσια της κομματικής οργάνωσης, καθορίζει την κομματική στρατηγική

¹² Χ. Βερναρδάκης, “Η ίδρυση, η εξέλιξη και η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ: Από το κόμμα μαζών στο «κόμμα του κράτους»” σελ. 154-175, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, Τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 156.

¹³ U. Cerroni, *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος...* ό.π. σελ. 33.

¹⁴ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π. σελ. 165.

και υποδεικνύει εν τέλει τον ιδεολογικό προσανατολισμό του πολιτικού κόμματος¹⁵. Όλοι οι κομματισμοί σχηματισμοί διαθέτουν καταστατικό, ακόμα και όσοι ιδρύονται ενόψει μιας επικείμενης εκλογικής αναμέτρησης¹⁶.

Η δομή ενός πολιτικού κόμματος διαρθρώνεται με βάση το Συνέδριο του κόμματος. Εκεί εκλέγεται συνήθως ο αρχηγός ή ο πρόεδρος και το εκτελεστικό γραφείο. Η ευθύνη λειτουργίας του κόμματος ανατίθεται σε όργανα συλλογικά ή μονοπρόσωπα. Οι σχέσεις των διαφόρων οργάνων είναι σε συνάρτηση και αναλογία με το κομματικό καταστατικό που εμπεδώνει τις λειτουργίες του κομματικού μηχανισμού.

Το πρόγραμμα του πολιτικού κόμματος είναι ένα κείμενο που προκύπτει από κομματικά συνέδρια, συνιστά γραπτή έκφραση των πολιτικών του τοποθετήσεων, περιλαμβάνει τις μεθόδους υλοποίησης των κομματικών διακηρύξεων και τυγχάνει διαρκούς ανανέωσης και εκσυγχρονισμού. Το κείμενο, που παράγεται μέσα από σύνθετες διαδικασίες, είναι ως ένα βαθμό προϊόν “*δογματικής επινόησης*”¹⁷ και για τη σύνταξή του κινητοποιούνται τα στελέχη του κόμματος, τα μέλη του και οι κοινωνικές ομάδες που το στηρίζουν. Το πολιτικό κόμμα συντάσσοντας και παρουσιάζοντας το πολιτικό του πρόγραμμα επιδιώκει να επιτύχει μαζική υποστήριξη και αρχίζει να αναπτύσσει δραστηριότητα σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες της χώρας¹⁸. Τα κομματικά προγράμματα “*επικαθορίζουν με τη σειρά τους την πολιτική εξέλιξη και οργάνωση των κοινωνικών δυνάμεων, τον τύπο και το περιεχόμενο της πολιτικής κουλτούρας του κοινωνικού σχηματισμού*”¹⁹.

Κάθε κόμμα διαθέτει, επίσης, τις κομματικές του οργανώσεις. Οι οργανώσεις αυτές αναφέρονται στο σύνολο της επικράτειας με κριτήρια γεωγραφικά και σε κοινωνικές ομάδες με κριτήρια ταξικά και επαγγελματικά.

Με την έναρξη του εκλογικού αγώνα δρομολογούνται οι κατάλληλες διαδικασίες για την ανάδειξη των υποψηφίων που θα στελεχώσουν τα ψηφοδέλτια. Η αρμοδιότητα αυτή βαραίνει τα όργανα του κόμματος βάσει των προβλεπομένων από το καταστατικό. Σε ουκ ολίγες όμως περιπτώσεις παρατηρείται το γεγονός η υπόδειξη των υποψηφίων να

¹⁵ Γ. Παπαδημητρίου-Μ. Σπουρδαλάκης, *Τα Καταστατικά των Πολιτικών Κομμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σελ. 14.

¹⁶ Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για προσωρινό καταστατικό με το οποίο το νεοϊδρυθέν κόμμα ή ο συνασπισμός κομμάτων οδηγείται στην εκλογική αναμέτρηση. Έπειτα θα ακολουθήσει το ιδρυτικό συνέδριο το οποίο θα ψηφίσει το καταστατικό του κόμματος.

¹⁷ U. Cerro, *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος*... ό.π. σελ. 31.

¹⁸ Δεν αποκλείεται ωστόσο η ίδρυση κομμάτων τοπικού χαρακτήρα. Στην ελληνική περίπτωση κάτι τέτοιο συμβαίνει με τη Μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης.

¹⁹ Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία*... ό.π. σελ. 31.

διαδραματίζεται σε προεδρικά και αρχηγικά γραφεία πράγμα που συνιστά έλλειμμα δημοκρατίας στο εσωτερικό των κομμάτων.

Μια ουσιώδης έλλειψη που έχει παρατηρηθεί μέχρι τούδε στα ελληνικά πεπραγμένα αναφέρεται στην απουσία εσωκομματικής δημοκρατίας. Εκεί εστιάζονται οι παρατηρούμενες δυσλειτουργίες του κομματικού συστήματος. Αποτελεί γεγονός πως τα πολιτικά κόμματα όσο περισσότερο προβάλλουν στα καταστατικά τους τα προτάγματα της εσωκομματικής δημοκρατίας, άλλο τόσο την παραβιάζουν κατά τη λειτουργία τους. Η διαπίστωση αυτή αποκρυσταλλώνει την διευρυμένη αναξιοπιστία των κομματικών οργανισμών. Η επιδιωκόμενη εσωκομματική ομοφωνία συνιστά *“ενοχοποίηση αποκλινουσών απόψεων”*²⁰ παρεμποδίζοντας την ανανέωση.

Απεναντίας η εσωκομματική δημοκρατία και ο σεβασμός της διαφωνίας καθιστά το κόμμα αποτελεσματικότερο, ενισχύει την αντιπροσωπευτικότητα των αποφάσεων και προάγει την πολυσυλλεκτικότητά του. Η εσωκομματική δημοκρατία, με άλλα λόγια, αποτελεί πεμπτούσια για την ομαλή λειτουργία και δράση ενός πολιτικού κόμματος και συνιστά δείκτη για την ποιότητα της δημοκρατίας. Ο εκδημοκρατισμός της εσωτερικής δομής των κομμάτων προσφέρει τη δυνατότητα στα κόμματα να αναστείλουν την αποξένωση των πολιτών από το κομματικό φαινόμενο. Κατά συνέπεια η εσωκομματική δημοκρατία συνιστά *“μείζον πολιτικό ζήτημα ... και υπαρξιακό όρο κάθε σύγχρονης πολιτείας”*²¹. Για το λόγο αυτό επισημαίνεται ότι η υπέρβαση του ελλείμματος εσωκομματικής δημοκρατίας συνιστά *“υπαρξιακή ανάγκη για τον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό τους”*²² και κατ’ επέκταση για τον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος.

Το πολιτικό κόμμα, όπως άλλωστε προαναφέρθηκε, είναι συνυφασμένο με την έννοια της εξουσίας. Στη συνέχεια θα αναλυθεί το φαινόμενο της εξουσίας το οποίο οδηγεί τα πολιτικά κόμματα στη μεταξύ τους σύγκρουση και τον ανταγωνισμό για να το κατακτήσουν, να ασκήσουν εξουσιαστικές πρακτικές και να εφαρμόσουν το κομματικό τους πρόγραμμα.

²⁰ Α. Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του Λαϊκισμού*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 167.

²¹ Γ. Παπαδημητρίου-Μ. Σπουρδαλάκης, *Τα Καταστατικά...* ό.π. σελ. 17-18.

²² Γ. Παπαδημητρίου, *Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων...* ό.π. σελ. 41.

2. Η έννοια της Εξουσίας

2.1 Το Εξουσιαστικό Φαινόμενο

Μια βασική έννοια για την πολιτική επιστήμη είναι η έννοια της εξουσίας. Η εξουσία σε γενικές γραμμές συνεπάγεται *“μια δύναμη, μια ικανότητα διαμόρφωσης καταστάσεων, κανόνων συμπεριφοράς και πρόκλησης αποτελεσμάτων”*²³. Κατά των πέρασμα των αιώνων αρκετές φιλοσοφικές σχολές, πολλοί στοχαστές και διανοητές προβληματίστηκαν και ανέλυσαν τη συγκεκριμένη έννοια, διατυπώνοντας πολλές θέσεις, ερμηνείες και αρκετές διαφωνίες σχετικά με τον ορισμό, το περιεχόμενο, τα όρια και τα αποτελέσματά της. Ο στόχος των αναλύσεων αυτών ήταν αφενός να προσδιοριστεί ο φορέας της εξουσίας, αφετέρου να αναζητηθούν οι νομιμοποιητικοί παράγοντες προκειμένου να μην διασαλεύεται η εκάστοτε κοινωνική συνοχή.

Το εξουσιαστικό φαινόμενο ενυπάρχει στις ανθρώπινες κοινωνίες μετά από κάποιο χρονικό όριο της εξέλιξής τους. Μέχρι το Μεσαίωνα η εξουσία θεμελιωνόταν επί τη βάση θεοκρατικών αντιλήψεων. Ο εξουσιαστής θεωρούνταν ενσάρκωτης ή εντολοδόχος κάποιας θεότητας. Αλλά ακόμα και σε πρώιμα στάδια του νεοτερικού κράτους είναι διάχυτη η αντίληψη ότι η εξουσία ανήκει στον ηγεμόνα και ασκείται από αυτόν ως δότη από τη θεία βούληση.

Η εξουσία ως έννοια θεωρείται *“άμορφη, δηλαδή μένει χωρίς περιεχόμενο αν δεν ορισθούν οι συνθήκες και οι περιστάσεις στις οποίες αναπτύσσεται”*²⁴. Συνεπώς, για να υπάρξει η εξουσία πρέπει να προσδιοριστεί ο φορέας της και ο τρόπος που αυτή θεμελιώνεται. Επιπλέον, εξουσία *“είναι διάχυτη”*²⁵. Παράγεται και ενυπάρχει σε κάθε πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Το εξουσιαστικό φαινόμενο δεν υφίσταται μόνο στα πλαίσια του κράτους αλλά ενυπάρχει και μέσα *“στις κυρίαρχες κοινωνικές δομές”*²⁶.

Το εξουσιαστικό φαινόμενο συνιστά μια κατάσταση που σχετίζεται *“με την κατοχή των εξουσιαστικών μέσων ... και υπάρχει εκεί όπου διαπιστώνεται η ενεργός άσκησης της”*²⁷. Σύμφωνα με τη Βεμπεριανή θεώρηση η εξουσία νοείται σαν η δυνατότητα να επιβάλλεις *“τη*

²³ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σελ. 410 και 415.

²⁴ Κ. Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, εκδ. Παρατηρητή, Θεσ/κη 1990, σελ. 30-31.

²⁵ Α. Μάνεσης, στο Δ. Τσάτσος, *Ελληνική Πολιτεία 1974-1997*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σελ. 66.

²⁶ Δ. Τσάτσος, *Ελληνική Πολιτεία...* ό.π. σελ. 302.

²⁷ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 419.

θέλησή σου ακόμα και ενάντια σε αντιδράσεις”²⁸. Στη σκέψη του J. Locke η εξουσία ορίζεται ως “ικανότητα επίτευξης αλλαγών”²⁹ και πηγάζει από τη συμφωνία ελεύθερων ατόμων, που επιλέγουν να κυβερνηθούν υπό μορφή αντιπροσώπευσης. Τα άτομα αυτά παραμένουν ελεύθερα να αντικαταστήσουν την εξουσία, αν μετέρχεται αυταρχικών πρακτικών.

Η πολιτική εξουσία εμφανίζεται εκεί που διακυβεύεται το κοινό συμφέρον και η κοινότητα οργανώνεται σε σύνολο. Ο Wright Mills θεωρεί ως εξουσία την “κατάσταση της παντοδυναμίας της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, για την οποία κανείς δεν μπορεί να θεωρηθεί προσωπικά υπεύθυνος”³⁰, ενώ στη σκέψη του Hobbes η έννοια της εξουσίας εμφανίζεται ως “άνεση και αδιάκοπη ισχύ, που σταματά μόνο με το θάνατο”³¹. Στη χομπσιανή θεώρηση η εξουσία δεν προκύπτει ως φυσικό αποτέλεσμα, αλλά είναι αναγκαία η ανάθεσή της σε ένα πρόσωπο. Η εξουσία παραχωρείται στο διηνεκές και η άσκησή της αποβαίνει απόλυτη, καθώς δεν επιδέχεται έλεγχο και αμφισβήτηση.

Σε κάθε περίπτωση η εξουσία συνδέεται με την ικανότητα αυτών που διαθέτουν ισχύ (οικονομική – πολιτική – κοινωνική) να επιβάλλουν τη βούλησή τους³² και να διαμορφώσουν συμπεριφορές με τη μορφή “έλλογου κανόνα”³³. Η πολλαπλότητα των εξουσιαστικών σχέσεων συσχετίζεται με τη δύναμη που κάποιο άτομο ή ομάδα ατόμων διαθέτει. Για να υπάρξει άλλωστε εξουσία σημαίνει ότι έχει την υλική δύναμη να ασκείται. Η δύναμη χρησιμοποιείται προς ωφέλεια του συνόλου, χωρίς να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να αποβαίνει και σε εξυπηρέτηση ιδιοτελών σκοπών της ηγετικής ομάδας.

Η εξουσία, επίσης, ενέχει και την έννοια του καταναγκασμού και της επιβολής, (ενδεχομένως και της τυραννίας), ώστε να επέλθει η συμμόρφωση των υποκειμένων. Πράγματι, η άσκηση πολιτικής αφορά, μεταξύ των άλλων, την επίλυση συγκρούσεων. Υπό το πρίσμα αυτό θεωρούμενη η εξουσία αποτελεί παράγοντα διαμεσολάβησης για την επίλυση μιας σύγκρουσης, αλλά και παράγοντα που θα καταστήσει αποδεκτή την επιλεγόμενη επίλυση από τα εμπλεκόμενα μέρη.³⁴ Η επέμβασή της αποβλέπει στον καθορισμό συμπεριφορών και πραγματώνεται με τη χρήση ή την απειλή χρήσης κάποιων κυρώσεων. Οι κυρώσεις μπορεί να έχουν χαρακτήρα εξαναγκασμού ή να αποτελούν κίνητρα συμμόρφωσης. Έτσι, η εξουσία ανάγεται σε μια σχέση εξουσιαστή-εξουσιαζόμενου,

²⁸ M. Weber, στο K. Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία...* ό.π. σελ. 41.

²⁹ J. Locke, στο S. Lukes, *Εξουσία. Μια ριζοσπαστική θεώρηση*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 2007, σελ. 160.

³⁰ W. Mills, στο K. Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία...* ό.π. σελ. 42.

³¹ Hobbes, στο S. Lukes, *Εξουσία...* ό.π. σελ. 151.

³² M. Weber και W. Mills, στο S. Lukes, *Εξουσία...* ό.π. σελ. 168.

³³ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 325-326.

³⁴ A. Ball-G. B. Peters, *Σύγχρονη πολιτική και διακυβέρνηση. Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ. 74-75.

με τον πρώτο να είναι σε θέση να υποχρεώσει το δεύτερο να εφαρμόσει συμπεριφορές και κανόνες, που, αν εξέλειπαν οι ενδεχόμενες κυρώσεις, πιθανόν να μην ακολουθούσε.

Η υπακοή, όμως, όταν βασίζεται στο φόβο και τον καταναγκασμό είναι ασταθής. Η εξουσία αποτελεί μια κοινωνική δυναμική, που για να υπάρξει, απαιτείται η νομιμοποίηση της, ώστε να κατορθώσει να επιβάλλει τις αποφάσεις της και να γίνεται σεβαστή από τους εξουσιαζόμενους. Η έννοια της νομιμοποίησης εξασφαλίζει ότι επιτυγχάνεται ο στόχος της εξουσίας χωρίς αντίσταση και υποδηλώνει *“την αναγνώριση του δικαιώματος κάποιου να άρχει”*³⁵. Η αναζήτηση βέβαια νομιμοποιητικής βάσης δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά την *“κοινωνική αποδοχή της εξουσίας”*³⁶.

Η συναίνεση, εν τούτοις, που παρέχεται από τους κυβερνώμενους στην εξουσία, συνιστά νομιμοποιητικό παράγοντα για την εξουσία και ταυτόχρονα εγγύηση της ελευθερίας των ατόμων. Τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας αντιμετωπίζουν την εξουσία ως φραγμό στην ελευθερία εκείνων που μπορεί να αποτελέσουν παράγοντα βλαπτικό για την κοινωνική ευημερία. Έτσι, παρέχουν συναίνεση και κατ’ επέκταση νομιμοποίηση στην εξουσία για να καλύψουν κοινωνικές αναγκαιότητες.

Με την απόκτηση νομιμοποίησης επέρχεται μια κατάσταση κοινωνικής ασφάλειας ή κατά τον Norbert Elias επέρχεται μια *“ισορροπία της εξουσίας”*³⁷. Η νομιμοποίηση συνιστά θεμέλιο του σύγχρονου κράτους και στοιχείο κοινωνική ενότητας. Επιτυγχάνεται στη βάση της λαϊκής κυριαρχίας και προτάσσει την έννοια του γενικού συμφέροντος. Οι αξίες, που επικαλούνται οι εξουσιαστές προκειμένου να δικαιολογήσουν το δικαίωμά τους να κυβερνούν νόμιμα, είναι εκείνες, που σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια, αποδέχεται η πλειοψηφία των κυβερνωμένων ως ορθές. Η νομιμοποίηση δεν δημιουργείται εκ του μηδενός, αντιθέτως πρέπει να βασίζεται *“στις προσλαμβάνουσες παραστάσεις, τις προκαταλήψεις και τις προαποδοχές της κοινωνίας”*³⁸. Και για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του J.J. Rousseau, η πολιτική σταθερότητα είναι δυνατόν να υπάρξει αν η εξουσία *“κατορθώσει να μετατρέψει την ισχύ σε δίκαιο και την υπακοή σε καθήκον”*.³⁹

Στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα, με τη συνθετότητα και την πολλαπλότητα των σχέσεων εξουσιαστών και εξουσιαζομένων, η εξουσία τείνει στη θεσμοποίησή της. Το σύγχρονο κράτος είναι ένας *“διοικητικός και δικαιοδοτικός μηχανισμός που ενέχει υψηλό*

³⁵ A.Ball-G.B.Peters, *Σύγχρονη πολιτική...* ό.π. σελ. 79.

³⁶ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 327.

³⁷ N. Elias, στο K. Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία...* ό.π. σελ. 41.

³⁸ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 361.

³⁹ J.J. Rousseau, στο A.Ball-G.B.Peters, *Σύγχρονη πολιτική...* ό.π. σελ. 80.

βαθμό θεσμοποίησης”⁴⁰. Η αναγωγή της εξουσίας σε κανόνες δικαίου καταδεικνύει τις δημοκρατικές της καταβολές και διευκολύνει την οργάνωση της κοινωνίας γενικότερα. Δεν πρέπει να παραληφτεί ωστόσο το γεγονός ότι και σε αυταρχικά αλλά και σε κατ’ επίφαση δημοκρατικά καθεστώτα η θεσμοποίηση της εξουσία τονίζει την ανάγκη των εξουσιαστών να προτάξουν μια μορφή νομιμότητας προς δικαιολόγηση της απουσίας δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Η θεσμική συγκρότηση της εξουσίας, τα όρια και τα πλαίσια που ασκείται και οι όροι αναρρίχησης σε αυτή τυγχάνουν αποδοχής στις σύγχρονες κοινωνίες. Η εξουσία έτσι λειτουργεί συνεκτικά και ταυτόχρονα απαλλακτικά, διότι “δίνει στο άτομο την ταύτιση που αναζητά ... και μεταθέτει την ευθύνη για τη λήψη αποφάσεων γεγονός που συνεπάγεται μικρότερο ψυχικό φορτίο”⁴¹.

2.2 Πολιτικό Κόμμα και Εξουσία

Ένας κομματικός σχηματισμός δεν δύναται να θεωρηθεί αποκομμένος από το εξουσιαστικό φαινόμενο. Άλλωστε αποτελεί κοινή παραδοχή ότι τα πολιτικά κόμματα με την αναζήτηση της λαϊκής συγκατάνευσης “επιδιώκουν να εγκατασταθούν στο εξουσιαστικό πεδίο και να ασκήσουν εξουσιαστικούς ρόλους”⁴².

Ο Σουμπέτερ επιχειρώντας να περιγράψει το πολιτικό κόμμα θεωρεί ότι πρόκειται για μια ομάδα ατόμων “διατεθειμένα να δράσουν από κοινού στον αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας”⁴³. Με βάση την άποψη αυτή ένα πολιτικό κόμμα επιδιώκει να αναλάβει την εξουσία με σκοπό να εφαρμόσει το ιδεολογικό πρόγραμμά του. Η αναζήτηση της λαϊκής κατάφασης για τη συμμετοχή στους εξουσιαστικούς μηχανισμούς είναι στοιχείο που διαφοροποιεί τα κόμματα από τις ομάδες πίεσης, που επιδιώκουν απλώς να επηρεάσουν την εξουσία.

Τα πολιτικά κόμματα εξ ορισμού τοποθετούνται στο επίκεντρο της δυναμικής της εξουσίας και συντελούν στη συγκρότησή της. Η συμμετοχή αυτή συνεπάγεται αφενός ότι υπόκεινται

⁴⁰ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 386.

⁴¹ Θ. Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα...* ό.π. σελ. 347.

⁴² Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π. σελ. 56.

⁴³ J. Schumpeter, στο U. Cerroni, *Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος...* ό.π. σελ. 11.

στις αρχές του πολιτικού ανταγωνισμού, αφετέρου ότι διαμορφώνουν τους όρους και τους κανόνες διεξαγωγής του.

Από τη στιγμή που το πολιτικό κόμμα θεσμοποιείται, ο κομματικός ανταγωνισμός για την κατάκτηση της εξουσίας διεξάγεται με πολιτικούς όρους. Η πολιτική δεν είναι παρά διαδικασία για τον *“καθορισμός του τρόπου με τον οποίο θα ευημερήσουν συλλογικά όλα τα μέλη της κοινωνίας”*⁴⁴. Τα πολιτικά κόμματα άλλοτε αναδεικνύουν τις κοινωνικές αντιθέσεις και άλλοτε τις αποκρύπτουν επιδιώκοντας την εφαρμογή μιας ευρύτερα αποδεκτής πολιτικής. Υπό αυτή την οπτική ένα πολιτικό κόμμα για να ανέλθει στο εξουσιαστικό πεδίο χρειάζεται την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος. Η πλειοψηφία αυτή δεν μπορεί να υπάρξει αν ο κομματικός σχηματισμός εμμένει στην αποκλειστική εκπροσώπηση μιας και μόνο κοινωνικής ομάδας. Η κατάκτηση, συνεπώς, της εξουσίας προϋποθέτει ευρύτερες κοινωνικές συμμαχίες.

Τα κόμματα υποχρεούνται όχι μόνο να υποδέχονται τις ποικίλες μορφές μηνυμάτων των κοινωνικών ομάδων, αλλά και να τα ανταποκρίνονται σε αυτά μέσα από λήψη πολιτικών πρωτοβουλιών. Μέσω αυτών οργανώνουν και συντονίζουν το συλλογικό υποκείμενο και αποσκοπούν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Με δεδομένα τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι τα πολιτικά κόμματα *“διασυνδέουν κοινωνικές δυνάμεις και ιδεολογίες με τους επίσημους θεσμούς”*⁴⁵, αποβλέποντας στην κατάκτηση και εφαρμογή εξουσιαστικών πρακτικών.

Η ατραπός που θα οδηγήσει ένα πολιτικό σχηματισμό στην εξουσία διέρχεται από την εκλογική διαδικασία. Οι εκλογές πράγματι επηρεάζουν τόσο τους ψηφοφόρους όσο και τα πολιτικά κόμματα. Δια μέσου των εκλογικών διαδικασιών η κοινή γνώμη κινητοποιείται, αποκτά πολιτική συνείδηση, επιλέγει τα πρόσωπα εκείνα που επιθυμεί να την αντιπροσωπεύουν και τα θεωρεί καταλληλότερα για την ανάθεση της διοίκησης της πολιτείας. Σε ότι αφορά τα πολιτικά κόμματα οι εκλογικές διαδικασίες παρέχουν τη δυνατότητα πολιτικής αντιπαράθεσης και ανταγωνισμού για τη διεκδίκηση της εξουσίας επί τη βάση εναλλακτικών προγραμμάτων. Διανοίγεται δε και η δυνατότητα της εναλλαγής των κομμάτων στην εξουσία. Οι εκλογές, κατά συνέπεια, συνιστούν θεμέλιο της σύγχρονης δημοκρατίας και εμπεριέχουν τη βάση νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας.

Η διεκδίκηση της εξουσίας, όπως προαναφέρθηκε, δύναται να προκαλέσει αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ των πολιτικών κομμάτων. Η έννοια της σύγκρουσης συνιστά

⁴⁴ Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 74.

⁴⁵ Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 105.

αναπόσπαστο τμήμα των ανθρωπίνων κοινωνιών. Ίχνη συγκρούσεων ανιχνεύονται και στις διαπροσωπικές και στις κοινωνικές σχέσεις. Όταν μάλιστα ως επίδικο τίθεται η ανάληψη της εξουσίας, τότε τεκμαίρεται ότι στοιχεία σύγκρουσης ενέχει και ο πολιτικός και κομματικός ανταγωνισμός. Η εν λόγω διένεξη προκύπτει για το λόγο ότι οι στοχοθετήσεις των πολιτικών κομμάτων αποτελούν αξίες αλληλοσυγκρουόμενες. Με άλλη διατύπωση δύο ή περισσότερα κόμματα επιδιώκουν την κατάκτηση της ίδιας αξίας, ήτοι την κατάκτηση της εξουσίας.

Επιπλέον, η μεταξύ των κομμάτων σύγκρουση (ειδικά αν πρόκειται για κομματικό σύστημα πλήρους δικομματισμού) ενδέχεται να λάβει τη μορφή “μηδενικού αθροίσματος”⁴⁶, ωθώντας τους οπαδούς του ενός κόμματος να θεωρούν τους αντιπάλους τους ως τον απόλυτο εχθρό. Αν ισχύουν τα παραπάνω, η κομματική σύγκρουση για την κατάκτηση της εξουσίας παράγει στερεοτυπικές, δύσκολα αναστρέψιμες, εικόνες για τον αντίπαλο και η πόλωση χαρακτηρίζει τόσο το πολιτικό σύστημα όσο και την κοινωνική ζωή γενικότερα.

Τέλος, όταν ένα πολιτικό κόμμα κατακτήσει το εξουσιαστικό πεδίο, μεταξύ άλλων οφείλει να δημιουργήσει και ένα είδος ιδεολογικής ηγεμονίας, στο οποίο θα στηριχθεί για να διατηρήσει την εξουσία του. Κατά συνέπεια, το ιδεολογικό πλαίσιο προβάλλει ως αναγκαία πρακτική για την κατάκτηση και προάσπιση του εξουσιαστικού κερκτημένου.

⁴⁶ Α. Ηρακλείδης, *Συγκρούσεις, η υποκειμενική διάσταση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2009, σελ. 17.

3. Ιδεολογικές συνιστώσες των Πολιτικών Κομμάτων

3.1 Οι Ιδεολογίες

Βασικό χαρακτηριστικό της ιστορίας των δύο τελευταίων αιώνων αποτελεί η πολιτική ιδεολογία. Οι ιδεολογίες αναδείχθηκαν εν μέσω των ραγδαίων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, που σχηματοποίησαν και διαμόρφωσαν το σύγχρονο κόσμο και αποτέλεσαν σε παράγοντες κοινωνικού μετασχηματισμού και πολιτικής ανάπτυξης. Οι ιδεολογίες στη ιστορική τους πορεία άλλοτε προσπάθησαν να υπηρετήσουν έννοιες, όπως η αλήθεια, η πρόοδος, η δικαιοσύνη και σε άλλες περιπτώσεις παρήγαγαν διαστρεβλώσεις, μισαλλοδοξία και καταπίεση. Το περιεχόμενό τους, αναμφίβολα, διαμορφώθηκε από τις κοινωνικές δυνάμεις που υπηρέτησε σε διάφορες χρονικές στιγμές.

Είναι αναντίρρητο γεγονός πως τις δύο τελευταίες δεκαετίες βιώνουμε μια σταδιακή υποχώρηση των μεγάλων ιδεολογικών ρευμάτων και διαπιστώνουμε μια συρρίκνωση του ρόλου τους ως προς τη διαμόρφωση συμπεριφορών των πολιτικών υποκειμένων. Όλο και περισσότεροι μελετητές, ήδη από τις δεκαετίες του 1960 και 1970, αναφέρονται σε θέματα, όπως το τέλος των ιδεολογικών διαιρετικών τομών και στα ασαφή όρια των πολιτικών χώρων, που καθορίζονταν από τις μεγάλες ιδεολογίες του 20^{ου} αιώνα. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα πλέον τόσο τα πολιτικά κόμματα όσο και οι πολιτικές ελίτ εμφανίζονται περισσότερο απο-ιδεολογικοποιημένες και πραγματιστικές από ποτέ. Ανεξάρτητα από τη σχετική συζήτηση περί του τέλους των ιδεολογιών και της ιστορίας, είναι πρόδηλο ότι ενυπάρχει ευρεία ιδεολογική συναίνεση μεταξύ των μεγάλων κομμάτων, των κομμάτων εξουσίας, που προάγει την αναστολή της ιδεολογικής διαμάχης.

Για τις ανάγκες της παρούσης εργασίας θα δεχτούμε ότι, πράγματι, υφίσταται μια υποχώρηση, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι δεν εμφανίζονται άλλα ιδεολογικά κινήματα⁴⁷ ή ότι δεν θα επανακάμψουν στο μέλλον με καινούρια, προσαρμοσμένα στις σύγχρονες απαιτήσεις, χαρακτηριστικά.

Εκκινώντας την περιδιάβασή μας στο χώρο των ιδεολογιών θα μπορούσαμε πρωταρχικά να επιχειρήσουμε ένα ορισμό. Αρχικά, αναφερόμενοι στην ιδεολογία οφείλουμε να

⁴⁷ Πρόκειται για τα νέα κοινωνικά κινήματα, με αιτήματα μετα-υλιστικά, που ξεκινάνε τις δεκαετίες '60 και '70, απότοκος των οποίων είναι τα Πράσινα και τα Οικολογικά κόμματα σε Ελλάδα και κυρίως στην Ευρώπη.

επισημάνουμε ότι πρόκειται για μια έννοια “ασαφή”⁴⁸ που έχει προκαλέσει αντιπαραθέσεις στο χώρο της επιστημονικής κοινότητας. Οι ιδεολογίες είναι “ρευστά”⁴⁹ σύνολα ιδεών, αξιών και θεωριών, που σχετίζονται με τον τρόπο κατανόησης του κόσμου και με την οργανωμένη πολιτική δράση, αποσκοπώντας στη “διατήρηση, την αλλαγή ή την ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος εξουσίας”⁵⁰. Επιπλέον, διαθέτουν την ικανότητα να σχηματοποιούνται μέσα στις κοινωνίες και στις συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές που αναδύονται και να τις επηρεάζουν. Η πολιτική σκέψη και πράξη συναποτελούν ένα αδιαίρετο σύμπλεγμα με χαρακτηριστικό τους την αέναη αλληλεπίδραση ιδεών και κοινωνικής ζωής. Οι ιδεολογίες, συνήθως, περιγράφουν μια υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, επιδιώκοντας άλλοτε τη διατήρησή της, ενώ άλλοτε παρουσιάζουν ένα νέο ιδανικό μέλλον και εξηγούν τον τρόπο επίτευξής του. Με άλλη διατύπωση οι ιδεολογίες συνιστούν “ιστορικές παραγωγές με πεπερασμένα χρονικά όρια”⁵¹, οι οποίες άλλοτε στοχεύουν στη συνέχεια ενώ άλλοτε αποβλέπουν στην ασυνέχεια, τη ρήξη και το μετασχηματισμό.

Οι πολιτικές ιδεολογίες και τα πολιτικά κινήματα “απορρέουν από συγκεκριμένο υπόβαθρο και συνθήκες ... και εκδηλώνονται με αφορμή κάποιο αίσθημα δυσαρέσκειας ή αδικίας”⁵². Με άλλα λόγια οι ιδεολογίες συνδέονται με ένα σύνολο πεποιθήσεων ενέχοντας “συναισθηματικό και συγκινησιακό χαρακτήρα”⁵³. Διέπονται από μια πολυπλοκότητα, εφόσον συνιστούν ένα τρόπο ερμηνείας και κατανόησης της πραγματικότητας που είναι περίπλοκη. Είναι προσανατολισμένες ταυτόχρονα, ως άλλος Ιανός, τόσο προς τις ιδέες όσο και προς τη δράση. Διαθέτουν μια συγκεκριμένη δυναμική με την οποία προσπαθούν να ερμηνεύσουν ή να κατανοήσουν το κοινωνικό γίγνεσθαι, αξιολογήσουν τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες, να δώσουν σημεία αναφορά στους οπαδούς τους προκειμένου να αποκτήσουν ένα αίσθημα ταυτότητας και προβάλλοντας μια ιδανική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα κινητοποιούν τις κοινωνικές ομάδες στην κατεύθυνση των κοινωνικών αλλαγών. Οι περισσότερες των ιδεολογιών διαθέτουν ως κοινό παρανομαστή έννοιες, συναισθηματικά φορτισμένες, που προκαλούν θετικές συνεπαγωγές. Πρόκειται για τις έννοιες της ελευθερίας, της ισότητας, της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε ο δυτικός πολιτισμός τους δύο τελευταίους αιώνες.

⁴⁸ D. McLellan, στο A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσ/κη 2007, σελ. 39.

⁴⁹ N. Μαρατζίδης, στο A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 17 και 20.

⁵⁰ A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 50 και T. Ball-R. Dagger R., *Πολιτικές Ιδεολογίες και το Δημοκρατικό Ιδεώδες*, εκδ. Τουρική, Αθήνα 2011, σελ. 34.

⁵¹ A. Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του Λαϊκισμού...* ό.π. σελ. 259.

⁵² T. Ball-R. Dagger R., *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 36.

⁵³ A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 51.

Κάθε ιδεολογική παράδοση έχει κάποια χαρακτηριστικά, που τη διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι ιδεολογίες δεν ήταν ποτέ στεγανοποιημένες. Αντιθέτως, συνδιαλέγονται με τους ιδεολογικούς τους αντιπάλους επιδεχόμενες άφθονες επιρροές. Ως εκ τούτου μπορεί να διαπιστώσει κάποιος ότι κάθε ιδεολογία εμπερικλείει αποκλίνουσες και αντιτιθέμενες παραδόσεις και αντιλήψεις.

Επιπροσθέτως, ανταγωνίζονται μέσα σε συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά περιβάλλοντα καθώς και σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και παραδόσεις, όπου και αναπτύσσονται. Τα ατομικά αλλά και τα συλλογικά υποκείμενα, που αποτελούν τους φορείς και τους εκφραστές αυτών των ιδεολογιών, διαμορφώνουν και αναδιαμορφώνουν τις ιδεολογίες. Η κοινωνική δομή και το θεσμικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας είναι σε άμεση συνάρτηση με τις επικρατούσες ιδεολογίες.

Για τη μαρξιστική σκέψη, η οποία εδράζεται στο μοντέλο της ταξικής πάλης, οι πολιτικές ιδέες θεωρούνται εκφάνσεις των συμφερόντων των κοινωνικών τάξεων. Η ιδεολογία ταυτίζεται με την παραπλάνηση των μαζών δημιουργώντας μια εσφαλμένη αντίληψη για την κοινωνία και διαφοροποιείται από την επιστήμη, σκοπός της οποίας είναι να αποκαλύψει τις παραπλανητικές διαδικασίες. Οι παραποιήσεις που προκαλεί η ιδεολογία οφείλονται στο ότι αντανakλά και εκφράζει τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Με τις ιδεολογίες, επίσης, επιχειρείται να συγκαλυφθούν οι αντιθέσεις της ταξικής κοινωνίας και συντηρείται ένα σύστημα ανισότητας. Εν κατακλείδι, στη μαρξιστική θεωρία η ιδεολογία αποτελεί το σύνολο των κυρίαρχων ιδεών της κάθε εποχής, αποστρέφεται την αληθινή θεώρηση της πραγματικότητας και αντιδιαστέλλεται από την επιστημονικότητα.

Παραμένοντας στο χώρο της αριστερής σκέψης, οι διάδοχοι του Marx και ιδίως ο Lenin, που ασχολήθηκαν με την ιδεολογία, της προσέδωσαν ένα άλλο περιεχόμενο. Η ιδεολογία δεν θεωρείται δημιουργός ψευδαισθήσεων, ούτε συγκρούεται με τον επιστημονικό λόγο. Από τον όρο αφαιρέθηκαν οι “αρνητικές υποδηλώσεις”⁵⁴. Απεναντίας, η ιδεολογία εκφράζει και προάγει τα συμφέροντα των διάφορων τάξεων και συνεπώς και της εργατικής τάξης. Η ιδεολογία του προλεταριάτου, η σοσιαλιστική ιδεολογία, μπορεί κατά συνέπεια να ενοποιήσει τις εργατικές μάζες και να τις ωθήσει στην απόκτηση ταξικής συνείδησης, ώστε να πραγματώσουν την επαναστατική τους δυναμική.

Στην Γκραμσιανή θεωρία επανέρχεται εκ νέου μια αρνητική συνυποδήλωση, αφού η ιδεολογία θεωρείται μια μορφή “ιδεολογικής ηγεμονίας”⁵⁵. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για

⁵⁴ A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 43.

⁵⁵ A. Gramsci, στο A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 44.

την ηγεμονία της αστικής τάξης, η οποία χρησιμοποιώντας το ιδεολογικό της οπλοστάσιο εκτοπίζει τις αντίπαλες ιδέες και καθιστά τις δικές της κυρίαρχες.

Προχωρώντας σε νεομαρξιστικές σχολές σκέψης⁵⁶ αξίζει να σταθούμε στη σχολή της Φρανκφούρτης, που θεωρεί ότι οι ιδεολογίες των αναπτυσσόμενων βιομηχανικά κρατών χειραγωγούν τα άτομα, τα ωθούν σε μια ευημερία μέσα από την ικανοποίηση πλαστών επιθυμιών, απολήγοντας έτσι στον ιδεολογικό τους έλεγχο.

Αλλά και σε μη μαρξιστές στοχαστές η έννοια της ιδεολογίας προσλαμβάνει συχνά αρνητικό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα, έχει υποστηριχθεί πως η ιδεολογία εκφράζει τα συμφέροντα μιας ομάδας, που βρίσκεται στην εξουσία και η οποία επιχειρεί να προασπίσει ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Επιπρόσθετα, τονίζεται ότι κάθε ιδεολογία προσφέρει μερική άποψη της πραγματικότητας, ενώ με το να αρνείται την ύπαρξη ανταγωνιστικών ιδεολογιών στην ουσία μετατρέπεται σε μια μορφή δόγματος.

Σύμφωνα με τον A. Downs⁵⁷, οι ιδεολογίες στο πολίτευμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας αποτελούν τα μέσα που χρησιμοποιούν τα πολιτικά κόμματα για την κατάκτηση της εξουσίας. Πράγματι, υιοθετώντας ιδέες εκλογικά δημοφιλείς αποσκοπούν στο να κερδίσουν την εύνοια των ισχυρών ομάδων και ταυτόχρονα τη λαϊκή υποστήριξη και θετική κατάφαση στις εκλογικές διαδικασίες.

Οι πολιτικές αντιλήψεις της σύγχρονης εποχής διαμορφώθηκαν μέσα από τις θεμελιώδεις ιδεολογικές παραδόσεις. Οι ιδεολογίες αποτελούν βασικό εργαλείο για τον προσδιορισμό και την αποτίμηση της πολιτικής πραγματικότητας και παρέχουν μια προοπτική για την κατανόηση και την ερμηνεία της. Οι πολιτικές ιδεολογίες μπορούν, επίσης, να λειτουργήσουν και αντίστροφα και αντί να διαιρούν να παράσχουν ένα σύνολο ενοποιητικών αξιών⁵⁸ και πεποιθήσεων συμβάλλοντας στη συνοχή του κράτους και την κοινωνική αλληλεγγύη. Οι ιδεολογίες είναι συνυφασμένες με τις εξουσιαστικές δομές, συμβάλλοντας στη διατήρηση της υφιστάμενης εξουσίας ή στην αμφισβήτηση και την εξασθένησή της.

Τα τελευταία χρόνια είναι συχνή η κριτική που απευθύνεται στα παραδοσιακά ιδεολογικά ρεύματα. Για τους πολέμιους των ιδεολογιών η κριτική που ασκείται εστιάζεται στο γεγονός ότι δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από δόγματα και πεποιθήσεις. Υπό το πρίσμα τούτο οι ιδεολογίες συνιστούν τον τρόπο συγκάλυψης συμφερόντων, ατομικών και ομαδικών.

⁵⁶ H. Marcuse, στο A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 45.

⁵⁷ A. Downs, στο A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 18.

⁵⁸ Οι ενοποιητικές ιδεολογίες μπορεί να αναπτυχθούν με φυσιολογικό τρόπο μέσα σε μια κοινωνία. Είναι όμως δυνατόν να επιβληθούν και από την εξουσιαστική ομάδα ως ένα μέσο υπακοής και ως μια μορφή κοινωνικού ελέγχου. Οι αντιτιθέμενες ιδέες τυγχάνουν λογοκρισίας και εξοβελίζονται από τον πολιτικό λόγο.

Οι ιδεολογίες, συνεχίζουν οι επικριτές τους, είναι απλώς ένα ακόμα όπλο στον εκλογικό αγώνα. Αν αυτό ισχύει, τότε τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως τίποτα περισσότερο από σύνθετες μορφές προπαγάνδας, αποσκοπώντας στο να κερδηθεί η λαϊκή υποστήριξη και αποβλέποντας στην απόκρυψη των πιο ουσιαστικών αναγκών της πολιτικής ζωής.

Επιπρόσθετα, σε ένα περιβάλλον παγκοσμιοποιημένο με βασική μονάδα του πλέον το άτομο και τον ατομικό καταναλωτισμό, οι ιδεολογίες όχι μόνο δεν έχουν τίποτα να προσφέρουν, αλλά απολήγουν αναχρονιστικές και συντηρητικές. Στο κενό που αφήνουν οι ιδεολογίες εμφανίζονται “απλοϊκές δογματικές προσηλώσεις”⁵⁹.

Ο Heywood θεωρεί⁶⁰ ότι εκείνο που είναι ξεπερασμένο είναι οι μεγάλες ιδεολογικές παραδόσεις. Πιστεύει, ωστόσο, ότι χωρίς τις ιδεολογίες δεν μπορεί να υπάρξει πολιτική και τα πολιτικά υποκείμενα στερούνται κινήτρου για να στοχοθετούν στο συλλογικό. Οι ιδεολογίες, εν τέλει, δημιουργήθηκαν με τη φιλοδοξία να διαμορφώσουν και να καθοδηγήσουν το κοινωνικό γίνεσθαι. Σήμερα, σε μια εποχή ραγδαίων αλλαγών, αρκούνται στο να κατανοήσουν το κοινωνικό γίνεσθαι χωρίς να έχουν ολοκληρωμένη αντίληψη των μεταβάσεων που συντελούνται.

3.2 Πολιτικό Κόμμα και Ιδεολογία

Ένα πολιτικό κόμμα στις σύγχρονες δυτικές δημοκρατίες διαθέτει πρόγραμμα και ιδεολογία. Η ύπαρξη συγκεκριμένου ιδεολογικού στίγματος διαφοροποιεί τις κομματικές οργανώσεις από άλλου τύπου ομάδες.

Η ιδεολογία του πολιτικού σχηματισμού είναι ένα σύστημα ιδεών που αναφέρεται στον καθημερινό πολιτικό και κοινωνικό βίο και “συγκροτείται σε συμφωνία με το δεδομένο ηγεμονικό πλαίσιο, αλλά συχνά και σε αντιδιαστολή με αυτό”⁶¹. Με άλλη διατύπωση ως ιδεολογία μπορούμε να χαρακτηρίσουμε μια “αξιακά φορτισμένη αντίληψη και ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας, που χρησιμοποιείται για εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών”⁶².

⁵⁹ Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία. Η πολιτική της αδράνειας 2004-2009*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σελ. 170.

⁶⁰ Α. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες...* ό.π. σελ. 28.

⁶¹ Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 30.

⁶² Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π. σελ. 143.

Τα πολιτικά κόμματα δημιουργούν και χρησιμοποιούν την ιδεολογία τους για την επίτευξη μιας σειράς στόχων, όπως είναι η θεμελίωση ταυτότητας, η προσαρμογή στις κοινωνικές συνθήκες και η διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης. Αναλυτικότερα, η παρουσίαση θέσεων και ιδεών, που έχουν συνδεθεί ιστορικά με το συγκεκριμένο κομματικό μηχανισμό, αποσκοπεί στην αναγνωρισιμότητα του κόμματος, στην ανάδειξη της διαφορετικότητάς του και στην εμπέδωση ψυχολογικών δεσμών με όσους ταυτίζονται με τις ιδεολογικές του προβολές. Επιπρόσθετα, μέσα από τις ιδεολογικές αναφορές προβάλλονται τοποθετήσεις, οι οποίες τυγχάνουν ευρύτερης δυνατής αποδοχής από την κοινή γνώμη, έτσι ώστε το πολιτικό κόμμα να διευρύνει τα εκλογικά οφέλη. Σύμφωνα με τη ρήση του Duverger, *“τα κόμματα με την ιδεολογική τους ανάπτυξη δεν αντιπροσωπεύουν μόνο την κοινή γνώμη αλλά και τη δημιουργούν”*⁶³. Τέλος, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες εγκαταλείπεται μια βασική ιδεολογική θέση, προκειμένου η κομματική οντότητα να προσαρμοστεί σε νέα κοινωνικά προτάγματα και σκοπιμότητες.

Τα πολιτικά κόμματα είθισται να τοποθετούνται κατά μήκος του άξονα Αριστεράς-Δεξιάς. Η ιδεολογική τους κατάταξη είναι πάντα αμφίβολη και εξαρτάται τόσο από τις προγραμματικές αναφορές και τις ιδεολογικές τους αποχρώσεις, όσο και από τον ιδεολογικό (αυτο)προσδιορισμό της εκλογικής τους βάσης και της κοινωνίας ευρύτερα. Ο πυρήνας της διάκρισης βασίζεται στις ιδεολογικές θέσεις, που διατηρούν οι κομματικοί σχηματισμοί, πάνω σε συγκεκριμένες θεματικές κατηγορίες. Τέτοιες τοποθετήσεις μπορεί να σχετίζονται με το ρόλο του κράτους, το ρόλο της οικονομία και της αγοράς, τις δυνατότητες αναδιανομής του εθνικού πλούτου, τις ταξικές διαιρέσεις της κοινωνίας, το εύρος των κοινωνικών παροχών, το διεθνή προσανατολισμό της χώρας, την προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών. Σε γενικές γραμμές, οι κομματικοί σχηματισμοί που δίνουν έμφαση στην αγορά, τον ανταγωνισμό και την ασφάλεια, θεωρούνται δεξιοί ή κεντροδεξιοί σχηματισμοί, σε σύγκριση με εκείνους, που δίδουν προτεραιότητα στο κοινωνικό κράτος και την προστασία δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Επιπρόσθετα, τα πολιτικά κόμματα, πέραν της τοποθέτησης επί του άξονα Αριστεράς-Δεξιάς, δύνανται να χαρακτηριστούν μετριοπαθή ή ακραία, ανάλογα την ποιότητα των ιδεολογικών τους αναφορών. Εκείνα που εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία υιοθετούν ως επί το πλείστον ενδιάμεσες θέσεις στους περισσότερους τομείς της πολιτικής και κοινωνικής ζωής και ο πολιτικός τους λόγος είναι απαλλαγμένος από συγκινησιακά έμφορτες προτάσεις και ηθικά ιδεολογήματα. Προβαίνουν σε σύνθεση απόψεων, διαθέτουν ανοχή

⁶³ M.Duverger, στο Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία...* ό.π. σελ. 126.

προς την πολιτική ή ιδεολογική διαφορά, διέπονται από πραγματισμό και πολιτικές προτάσεις βασισμένες στην αποτελεσματικότητα. Το μεγαλύτερο μέρος της εκλογικής τους βάσης αντιλαμβάνεται την πολιτική ως διαδικασία εξεύρεσης αποδεκτών και αποτελεσματικών λύσεων και όχι *“ως ευκαιρία αυτοψυχοθεραπευτικής ταύτισης με ένα εξιδανικευμένο, ιδεολογικά φορτισμένο συλλογικό εγώ”*⁶⁴.

Στον αντίποδα των παραπάνω υπάρχουν και κομματικοί σχηματισμοί που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ακραίοι. Τούτο διότι διαθέτουν αδιάλλακτες τοποθετήσεις και προβάλλουν το στοιχείο της ηθικής φόρτισης και του χρέους. Τα συγκεκριμένα κόμματα αποτελούνται από στρατευμένους οπαδούς, επιδεικνύουν ελάχιστο σεβασμό πολιτικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών, αποσκοπούν στην ολοκληρωτική ιδεολογική επιρροή πάνω στους οπαδούς τους και χρησιμοποιώντας *“ένα μανδύα ιερότητας, εμφανίζονται ως πανταχού παρούσες πανλειτουργικές υπερβατικές υποστάσεις με τις οποίες τα μέλη τους ταυτίζονται και αποβάλλουν την ατομικότητά τους”*⁶⁵.

Οι ιδεολογικές αναφορές εισήχθησαν στην ελληνική πολιτική σκηνή με κάποια καθυστέρηση. Αρχικά, ο φιλελευθερισμός, και ιδιαίτερα ο οικονομικός, είχε σποραδική χρήση ως ιδεολογικό μοντέλο πολιτικής. Τα συντηρητικά ιδεολογικά προτάγματα εκφράστηκαν στη Μεταπολίτευση από το κόμμα της Ν.Δ. Ο σοσιαλισμός, από την άλλη, ως πολιτική και ιδεολογική πρακτική θεμελιώθηκε εκτός της κομμουνιστικής αριστεράς και συγκεκριμένα μέσα στο σοσιαλιστικό ΠαΣοΚ. Η ιδεολογικές αναφορές της ακροδεξιάς για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν έτυχαν κομματικής εκπροσώπησης, μέχρι την εμφάνιση του ΛΑ.Ο.Σ στις αρχές του 2000 και τη σταδιακή εκλογική του άνοδο. Η κομμουνιστική ιδεολογία βρήκε την κομματική έκφρασή της μετά το τέλος της δικτατορίας και την υπέρβαση των προδικτατορικών στρεβλώσεων. Τέλος, οι οικολογικές αναφορές στην ελληνική πραγματικότητα έκαναν την εμφάνισή τους στα τέλη της δεκαετίας του '80. Όλες οι ανωτέρω κομματικές και ιδεολογικές προτάσεις θεσμοποιήθηκαν στις απαρχές της Μεταπολίτευσης, περίοδο κατά την οποία τα κομματικά σχήματα ενσωματώθηκαν στο Συνταγματικό σώμα και θεωρήθηκαν παράγοντες προαγωγής των δημοκρατικών αρχών. Στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας θα εξετάσουμε την πορεία της συνταγματικής καθιέρωσης των πολιτικών κομμάτων καθώς και το νομικό πλαίσιο της ίδρυσης ενός πολιτικού σχήματος.

⁶⁴ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* όπ. σελ. 159.

⁶⁵ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* όπ. σελ. 161-162.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Νομικές και θεσμικές παράμετροι του κομματικού φαινομένου

Στα πλαίσια της μελέτης του πολιτικού κόμματος θα ήταν χρήσιμο να αναλυθούν τα ζητήματα που σχετίζονται με την ίδρυσή του και την απόκτηση της ονοματοθεσίας του. Δεν πρέπει να παραλειφθεί επίσης και το γεγονός ότι το πολιτικό κόμμα δεν υπήρξε ανέκαθεν μέρος της συνταγματικής τάξης. Η συνταγματική του καθιέρωση και η θεσμοποίησή του διήλθε διάφορα στάδια, τόσο στην Ευρωπαϊκή πρακτική όσο και στην Ελληνική πραγματικότητα. Θα αρχίσουμε την διερεύνηση των νομικών δεδομένων εξετάζοντας το ρόλο και τη σημασία του Συνταγματικού κειμένου στις σύγχρονες κοινωνίες.

1. Το Συνταγματικό Κείμενο

Σε κάθε κοινωνική δομή, εξουσιαστικά διαρθρωμένη, είναι χρήσιμη η θεμελίωση πάγιων και σταθερών κριτηρίων επιλογής ηγεσίας και η καθιέρωση ρυθμίσεων σχετικές με τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας και τον τρόπο που ασκείται έναντι των ατόμων. Ύπατος ρυθμιστής της θεσμικής τάξης του πολιτικού συστήματος είναι το Σύνταγμα, που διαθέτει *“θεμελιώδη κανονιστική ισχύ και αρμοδιότητα”*⁶⁶. Προσδιορίζει τα βασικά στοιχεία οργάνωσης και άσκησης της εξουσίας και συνιστά βασική πηγή δικαίου. Η υπεροχή του συνταγματικού χάρτη θεμελιώνει την υποχρέωση όλες οι νομοθετικές παρεμβάσεις και οι υποκείμενες κανονιστικές ρυθμίσεις να εναρμονίζονται και να συνάδουν με αυτό. Ανάλογη οφείλει να είναι και η δράση των κρατικών οργάνων και των δημόσιων λειτουργιών. Αποτελεί, με άλλα λόγια, το συνταγματικό κείμενο *“το πυρηνικό αρχέτυπο... και συνιστά θεμέλιο νομιμοποίησης στο οικοδόμημα της έννομης τάξης”*⁶⁷ αποσκοπώντας *“στην κανονιστική τιθάσευση της κυριαρχίας”*⁶⁸.

Το Σύνταγμα συνιστά προϊόν ιστορικών ζυμώσεων, ιδεολογικών και πολιτικών διεκδικήσεων των τριών τελευταίων αιώνων της παγκόσμιας ιστορία και με αφετηρία το

⁶⁶ Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση. Στοιχεία διοικητικής οργάνωσης*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2008, σελ. 13.

⁶⁷ Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση...* ό.π. σελ. 13.

⁶⁸ Α. Μανιτάκης, στο Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση...* ό.π. σελ. 13.

γεωγραφικό χώρο της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής εξαπλώθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο. Αποτυπώνει το συσχετισμό των νέων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, που προέκυψαν στη νεοτερικότητα, ήτοι την εμφάνιση της αστικής τάξης. Η αστική τάξη αποκτώντας αυτοσυνειδησία της κοινωνικής της θέσης, διεκδίκησε χειραφέτηση πολιτική και αυτονομία οικονομική, από τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις του παρελθόντος και παράλληλα, αξίωσε τη συμμετοχή της στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Η δημιουργία, κατά συνέπεια, του νεοτερικού συνταγματικού κράτους συνδέεται άμεσα με την μετάβαση από το φεουδαλικό στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής⁶⁹ και αποτέλεσε απάντηση στις ανάγκες που προέκυψαν από τις μεταβολές σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.

Η εμφάνιση του συνταγματικού κράτους συνάδει, επιπλέον, με την επικράτηση του εθνικού κράτους και τη σταδιακή υποχώρηση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών. Αυτό συμπίπτει διότι το συνταγματικό κείμενο συντελεί στην οικοδόμηση εθνικής ταυτότητας, ενσωματώνοντας *“τους βασικούς άξονες της κυρίαρχης ιδεολογίας”*⁷⁰ σε έναν ορισμένο κοινωνικό σχηματισμό. Επιπροσθέτως, η λειτουργικότητα των συνταγματικών θεσμών προϋποθέτει την παρουσία ενός *“δημόσιου χώρου επικοινωνίας και διαλόγου”*⁷¹ στη βάση κοινής γλώσσας και κοινών βιωμάτων. Υπό το πρίσμα αυτό ένα Συνταγματικό κείμενο συνιστά καθοριστικό σύμβολο κρατικής υπόστασης και εθνικής ανεξαρτησίας.

Περαιτέρω, το Σύνταγμα προτάσσει την ιδεολογική υπεροχή της δημοκρατικής αρχής και του κράτους δικαίου και αναδεικνύει θεσμούς και διαδικασίες πολιτικής αντιπροσώπευσης. Πρόκειται για *“ένα νομοθετικό κείμενο ελλειπτικά διατυπωμένο, που επιχειρεί να ρυθμίσει για το μακρύτερο δυνατό χρόνο τα κρίσιμότερα ζητήματα, με κανόνες που έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή ισχύ”*⁷², διευκολύνοντας την αποδοχή της εξουσίας από τους εξουσιαζόμενους. Το Σύνταγμα, με άλλη έκφραση, συνιστά το θεμελιώδη *“καταστατικό χάρτη”*⁷³ κάθε κρατικής οντότητας και ως εκ τούτου αποτελεί νόμο *“αυξημένης τυπικής ισχύος”*⁷⁴.

⁶⁹ Το νεοτερικό κράτος έχει ως άξονες την οικονομία της αγοράς, την παγκόσμια εξάπλωση εμπορικών συναλλαγών, τη συσσώρευση κεφαλαίου, τη βιομηχανική παραγωγή και των εκχρηματισμό των οικονομικών σχέσεων.

⁷⁰ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2003, σελ. 20-21.

⁷¹ Habermas, στο Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 20.

⁷² Ε. Βενιζέλος, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, εκδ. Σάκκουκα, Αθήνα-Κομ/νή 2002, σελ. 82-83, και Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 19.

⁷³ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 19.

⁷⁴ Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 33.

Πράγματι, το Σύνταγμα “υπερέχει και κατισχύει νομικά οποιουδήποτε άλλου κανόνα δικαίου”⁷⁵, και στο πεδίο της εφαρμογής των συνταγματικών επιταγών διαπιστώνεται “η προτεραιότητα και η νομική αυτοτέλεια των νομικών εννοιών που αυτό χρησιμοποιεί”⁷⁶. Η εξειδίκευση των συνταγματικών εννοιών πραγματοποιείται από τον κοινό νομοθέτη, μέσα στα πλαίσια που θέτει ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.

Επιπρόσθετα, το ίδιο το Σύνταγμα μέσα από τις διατάξεις του καθορίζει τη διαδικασία τροποποίησης του. Τα Συντάγματα εκείνα που απαγορεύουν ή καθιστούν δυσχερή την αναθεώρηση των διατάξεων τους καλούνται αυστηρά. Στον αντίποδα ήπιο θεωρείται ένα συνταγματικό κείμενο το οποίο διαθέτει αρχές και κανόνες “που έχουν τυπική ισχύ ίση με των λοιπών νόμων και τίθενται, τροποποιούνται ή καταργούνται κατά τη συνήθη διαδικασία”⁷⁷.

Κάθε Συνταγματικό κείμενο, μεταξύ άλλων, εμπεριέχει και μια ολοκληρωμένη αντίληψη για μια σειρά θεμάτων⁷⁸, που άπτονται της οργάνωσης και λειτουργίας της πολιτείας και επιδιώκει να “συνθέσει όλα τα σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα μιας χώρας”⁷⁹. Με την οργανωτική λειτουργία συμβάλλει στην οργάνωση και άσκηση της κρατικής εξουσίας. Με την εγγυητική του λειτουργία ρυθμίζει τις σχέσεις του κράτους με τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες συντελώντας στον περιορισμό των κρατικών αυθαιρεσιών. Με τη νομιμοποιητική λειτουργία προσδιορίζεται ο νόμιμος τρόπος άσκησης της εξουσίας και διαμορφώνονται οι δυνατότητες αμφισβήτησής της. Το Σύνταγμα, κατά συνέπεια, έχει ως βασικό αντικείμενο την κρατική εξουσία, οργανώνει και νομιμοποιεί την άσκησή της και ταυτόχρονα την οριοθετεί υπό τον τύπο ενός “γραπτού, ενιαίου και κωδικοποιημένου νομοθετικού κειμένου”⁸⁰.

Ως δομικό στοιχείο του σύγχρονου συνταγματικού κράτους προβάλλεται η θέσπιση διαδικασιών πολιτικής αντιπροσώπευσης. Η αντιπροσώπευση καθίσταται ως μια αναγκαία διαδικασία προκειμένου να υπάρξει διαχείριση και καταμερισμός της εξουσίας. Στο κείμενο του συντάγματος εμπεριέχονται δεσμεύσεις για την άσκηση της εξουσίας ρυθμίζονται τα

⁷⁵ Ε. Βενιζέλος, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο...* ό.π. σελ. 52.

⁷⁶ Ε. Βενιζέλος, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο...* ό.π. σελ. 57.

⁷⁷ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 183.

⁷⁸ Ενδεικτικά, πρόκειται για θέματα που αφορούν μεταξύ άλλων τη λειτουργία των θεσμών και της πολιτείας, τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους, το κοινωνικό κράτος και το κράτος δικαίου, το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τα ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, την προστασία του περιβάλλοντος, τις σύγχρονες επιστημονικές εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας και της βιοιατρικής.

⁷⁹ Ε. Βενιζέλος, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο...* ό.π. σελ. 110.

⁸⁰ Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου...* ό.π. σελ. 33.

σχετικά με τον τρόπο ανάδειξής της. Το Σύνταγμα, επομένως, αποβαίνει σε ρυθμιστή της πολιτικής αντιπροσώπευσης και αναδεικνύεται σε δείκτη δημοκρατικής ομαλότητας.

Ακολούθως, οι αρχές της αντιπροσώπευσης και του κοινοβουλευτισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την δημοκρατική αρχή, εφόσον στο συνταγματικό κείμενο γίνεται αναφορά στο λαό και το έθνος ως φορέα της κυριαρχίας. Το δικαίωμα της συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία είναι αναφαίρετο και ανήκει σε όλους τους πολίτες, οι οποίοι σε τακτά χρονικά διαστήματα, συνταγματικώς προσδιοριζόμενα, καλούνται να αποφανθούν για τους αντιπροσώπους τους. Προβλέπεται δε ότι οι εκλογές διενεργούνται την ίδια μέρα σε όλη της επικράτεια και διέπονται από τις αρχές της άμεσης και καθολικής ψηφοφορίας, της ισότητας και μυστικότητας της ψήφου.

Περαιτέρω, η κυβέρνηση εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής και είναι πολιτικά υπεύθυνη απέναντί της. Σε όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης οι κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν ήταν μονοκομματικές και αυτοδύναμες. Μόνο τη διετία 1989-90 σχηματίστηκε κυβέρνηση συνεργασίας ιδεολογικά αντιτιθέμενων πολιτικών δυνάμεων. Το μοντέλο του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού, εν τέλει, που διέτρεχε τον ελληνικό πολιτικό βίο της Μεταπολίτευσης, *“κατέστησε την Κυβέρνηση τον ισχυρότερο πόλο της πολιτικής εξουσίας”*⁸¹.

Στη συνέχεια θα αναλυθούν οι θεσμικές πτυχές του πολιτικού κόμματος τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική πραγματικότητα. Επιπλέον, θα εξεταστούν εν συντομία οι προδικτατορικές συνθήκες λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων και εν συνεχεία η μεταπολιτευτική παρουσία του κομματικού φαινομένου και η θεσμοποίησή του στο ελληνικό συνταγματικό πλαίσιο. Ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων επικαθορίζει τόσο το σχήμα του ελληνικού δικομματισμού, όσο και το πλαίσιο εντός του οποίου εμφανίζονται οι νεότευκτοι κομματικοί σχηματισμοί της δεκαετίας του '90.

⁸¹ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 358.

2. Η Θεσμική Κατοχύρωση του Πολιτικού Κόμματος

2.1 Εισαγωγικές Διαπιστώσεις

Εξετάζοντας τη θέση του πολιτικού κόμματος έναντι του κράτους δύναται να διαπιστώσει κανείς ότι η πορεία τους “*δήλθε τα στάδια της καταπολέμησης, της αγνόησης, της αναγνώρισης και της νομιμοποίησης*”⁸². Τα στάδια αυτά χαρακτηρίζουν την πορεία των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων μέχρι να κατορθώσουν να αναγνωριστούν ως έκφανση της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας και να πετύχουν τη θεσμοποίησή τους.

Θεσμούς ονομάζουμε πάγιους και διαρκείς κανόνες, με θετικό πρόσημο χαρακτηριζόμενους, οι οποίοι προσδιορίζουν τις ανθρώπινες κοινωνίες και ορίζουν τα επιθυμητά πλαίσια συμπεριφοράς. Ο θεσμός δεν ολοκληρώνεται μόνο στο πλαίσιο της αφηρημένης διατύπωσης. “*Είναι ένα σχήμα κανονιστικό με υψηλό βαθμό αφαίρεσης*”⁸³. Ο θεσμός κατανοείται και σχηματοποιείται στο συγκεκριμένο ιστορικό τόπο και χρόνο, όπου γίνεται κατανοητός και συνάμα αξιολογήσιμος. Μόνο έτσι ένας θεσμός λαμβάνει την απαραίτητη συναίνεση ή απόρριψη από την ιστορικά υφιστάμενη κοινωνία.

Περαιτέρω, ως θεσμοποίηση μπορεί να οριστεί η διαδικασία κατά την οποία “*οι οργανώσεις αποκτούν κοινωνική αξία, σταθερότητα και διάρκεια*”⁸⁴. Κατά συνέπεια, τα πολιτικά κόμματα, τα οποία θεωρούνται οργανώσεις, μπορούν να ιεραρχηθούν με βάση το βαθμό θεσμοποίησής τους. Ο βαθμός θεσμοποίησης ενός κόμματος⁸⁵, συναρτάται από τη σταθερότητα του κοινωνικού περιβάλλοντος, τη διάρκεια του σχηματισμού, τον αποπροσωπιομημένο χαρακτήρα του κόμματος, τη σταθερότητα της κομματικής υποστήριξης από το εκλογικό σώμα, την οργανωτική συνέχεια και διάρθρωση, τη σταθερή ροή χρηματοδότησης.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, υπάρχουν κομματικές οργανώσεις, που διαθέτουν μεγάλο βαθμό θεσμοποίησης, διότι διέπονται από σταθερές οργανωτικές δομές, επιτελούν πάγιες λειτουργίες και η ανταπόκρισή τους στην κοινή γνώμη αποβαίνει θετική, ανεξάρτητα συγκυριών και ηγετικών φυσιογνωμιών. Σε ότι αφορά την πολιτική τους διάρκεια, αυτή

⁸² Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 432.

⁸³ Δ. Τσάτσος, *Η μεγάλη παρακμή. Συγκυριογραφία για θέματα αναξιοπιστίας της πολιτείας και της πολιτικής*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σελ. 106.

⁸⁴ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, σελ. 168.

⁸⁵ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο...* ό.π. σελ. 176-77.

επιτυγχάνεται από την ανταπόκρισή τους σε μια υφιστάμενη και διαγνωσμένη κοινωνική πραγματικότητα την οποία εκπροσωπούν και δια μέσου των πολιτικών συγκρούσεων, ενδεχομένως, την επαναδιαπραγματεύονται και την αναδιαρθρώνουν.

Στον αντίποδα των παραπάνω εμφανίζονται πολιτικά κόμματα με χαμηλό βαθμό θεσμοποίησης, διότι οι δομές τους χαρακτηρίζονται από ασάφεια και αστάθεια, η εκλογική τους απήχηση είναι χαμηλή και διακρίνονται για τον αρχηγοκεντρικό και συγκυριακό τους χαρακτήρα. Η εκλογική τους επιτυχία λαμβάνει χαρακτήρα συγκυριακό και μεμονωμένο καθώς δεν αποτυπώνονται με τρόπο πάγιο ούτε προσδιορίζουν το κομματικό σύστημα –τα συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα για τις ανάγκες της παρούσης εργασίας θα τα ονομάσουμε θνησιγενή.

Κομβικό σημείο για τις εξελίξεις της σύγχρονης δημοκρατίας υπήρξε η μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ένταξη των πολιτικών κομμάτων στην συνταγματική τάξη των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Η εδραίωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, μετά τις σύντομες αναζητήσεις του μεσοπολέμου σε άλλα πολιτικά συστήματα, συμπορεύτηκε με την θεσμοποίηση του πολιτικού κόμματος. Η ενσωμάτωση αυτή άλλοτε έγινε με σαφείς συνταγματικές διατάξεις και σε άλλες περιπτώσεις με την έμμεση αποδοχή αυτής της θεσμοποίησης⁸⁶.

2.2 Προδικτατορική Περίοδος

Σε ότι αφορά την Ελληνική πραγματικότητα η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών το 1974 επηρέασε την πορεία των πολιτικών κομμάτων και ανέδειξε τη σημασία του πολιτικού κόμματος ως θεσμού, που προάγει την εύρυθμη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Μέχρι τη Μεταπολίτευση όμως το κομματικό φαινόμενο διέλαθε της προσοχής του Συνταγματικού Νομοθέτη και οι κομματικοί σχηματισμοί ήταν άλλοτε απαγορευμένοι και άλλοτε αδραντοποιημένοι.

Τα πολιτικά κόμματα υπήρξαν ένας άτυπος θεσμός του πολιτικού συστήματος. Στο συνταγματικό κείμενο του 1952 δεν εμπεριέχεται κάποια ρητή συνταγματική πρόβλεψη για την κομματική θεσμοποίηση. Απεναντίας, έκθεσμοι παράγοντες όπως η ύπαρξη παρασυντάγματος, ο υπερατλαντικός σύμμαχος, η παρουσία του παρακράτους, οι

⁸⁶ Η έμμεση θεσμοποίηση ενυπάρχει στην αναγνώριση της λαϊκής κυριαρχίας ως παράγοντα της δημοκρατικής λειτουργίας. Με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας ο λαός έχει τη δυνατότητα να εκφράζεται μέσα από τις κομματικές ομάδες.

επεμβάσεις του στρατού καθόριζαν, εν πολλοίς, τις πολιτικές εξελίξεις⁸⁷ και ο κομματικός θεσμός και η λαϊκή κυριαρχία διαβρωνόταν από το Θρόνο⁸⁸. Μέσα σε αυτό το μεταπολεμικό πλαίσιο της Καχεκτικής (κατά τον Νικολακόπουλο) και της “Κηδεμονευόμενης Δημοκρατίας, στην τριαρχία στρατός-θρόνος-κοινοβούλιο, ο στρατός, ως νικητής του εμφυλίου, έπαιζε τον κυρίαρχο ρόλο ... και γίνεται φύλακας του συστήματος από κάθε κίνδυνο εκ των κάτω”⁸⁹.

Το 1974, με την έλευση της Μεταπολίτευσης, καταργήθηκαν όσοι περιορισμοί είχαν τεθεί κατά την μετεμφυλιακή περίοδο και διαμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο για την ελεύθερη ίδρυση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων.

2.3 Μεταπολιτευτική Πραγματικότητα

Το πολιτικό κόμμα αναγορεύτηκε για πρώτη φορά σε συνταγματικό θεσμό στο Σύνταγμα του 1975, στο άρθρο 29, διασυνδέοντας την οργάνωσή του με τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο συντακτικός νομοθέτης καθιέρωσε την απρόσκοπτη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και τη συμμετοχή των πολιτών σε αυτά, αναστέλλοντας τις απαγορεύσεις του παρελθόντος και αποκλείοντας την κηδεμόνευση της πολιτικής ζωής. Ευθυγραμμίστηκε, έτσι, η Ελληνική Συνταγματική Τάξη, έστω και καθυστερημένα, με τα Συντάγματα των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, τα οποία μετά το 1945 ρύθμιζαν ρητά τη λειτουργία του κομματικού φαινομένου.

Αρχικά το πολιτικό κόμμα καθίσταται μέρος της ελληνικής έννομης τάξης και χαρακτηρίζεται ως θεσμός αποστολή του οποίου είναι η υπηρεσία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ειδικότερα, στην παρ.1 του άρθρου 29 κατοχυρώνεται το δικαίωμα των Ελλήνων πολιτών να σχηματίζουν πολιτικά κόμματα και εξασφαλίζεται η συμμετοχή τους σε αυτά. Η συμμετοχή αυτή, συνοδεύεται από κομματική εσωτερική οργάνωση, που ενθαρρύνει και

⁸⁷ Βία και νοθεία στις εκλογές του 1961, κατασκευασμένα εκλογικά συστήματα στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1956 και 1961 με σκοπό τον περιορισμό της Αριστεράς, δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Λαμπράκη το 1963, απειλή στρατιωτικού πραξικοπήματος καθ’ όλη τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου, επεμβάσεις του ξένου παράγοντα στις πολιτικές εξελίξεις, παρέμβαση του Θρόνου σε ζητήματα πολιτικής πραγματικότητας με διορισμό και παύση κυβερνήσεων καθώς και συνταγματική δυνατότητα να προβαίνει σε έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων σε περιόδους παύσης των εργασιών του κοινοβουλίου.

⁸⁸ Αποκορύφωμα των κοινοβουλευτικών στρεβλώσεων δύναται να θεωρηθεί η διετία 1965-67, κατά την οποία ο Ανώτατος Αρχοντας ανέθετε το σχηματισμό κυβέρνησης σε διάφορους πολιτικούς, παραβιάζοντας την αρχή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφία, σύμφωνα με την οποία την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης αναλαμβάνει ο αρχηγός της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

⁸⁹ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό. Κριτικές παρεμβάσεις πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός, θεωρία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 30 και 42.

παρέχει περιθώρια συγκαθορισμού θέσεων και αποφάσεων και αυξάνει την εσωκομματική δημοκρατία συνιστώντας γενικότερα *“εμπλουτισμό της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με συμμετοχικά στοιχεία”*⁹⁰.

Στο Σύνταγμα ο θεσμός του πολιτικού κόμματος συνδέθηκε ρητά με το σχηματισμό κυβέρνησης. Η πρακτική αυτή συνέβαλε στη ενίσχυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ο κοινοβουλευτικός πολιτικός πλουραλισμός δεν είναι *“ούτε αστικός κρετινισμός, ούτε πανάκεια”*⁹¹. Απεναντίας, συνιστά σημαντική κατάκτηση των σύγχρονων κοινωνιών και βασική προϋπόθεση για τη λειτουργία της δημοκρατίας. Το κοινοβουλευτικό σύστημα, παρά τις αναμφισβήτητες ατέλειές του, καθιέρωσε το κράτος δικαίου και συνέβαλε στην διάδοση των πολιτικοκοινωνικών δικαιωμάτων και οικονομικών ευκαιριών σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Ο κομματικός μηχανισμός αναγνωρίστηκε, επίσης, ως θεσμός διαμόρφωσης της πολιτικής βούλησης. Η ελευθερία διαμόρφωσης πολιτικής βούλησης του πολίτη, συμπορεύεται με την αναγκαιότητα επίγνωσης των τεκταινομένων στον πολιτικό χώρο. Ο πολιτικός χώρος ως δημόσιος χώρος *“συνέχει τη δικαϊκά οργανωμένη συμβίωση των ανθρώπων”*⁹². Η απόκτηση της προαναφερθείσα επίγνωσης είναι εφικτή μόνο σε συνδυασμό με την σφαιρική παρουσίαση των γεγονότων, την ισότητα πρόσβασης των πολιτών στις πληροφορίες και με την ξεκάθαρη, ταυτόχρονα, διάκριση ενημέρωσης και σχολιασμού.

Τέθηκε, επιπλέον, το πλαίσιο της οργάνωσης και δράσης των πολιτικών σχηματισμών, η οποία απαιτείται να συνάδει με την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και αναγνωρίστηκε η συμβολή τους στη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Τα πολιτικά κόμματα, με το ψηφοδέλτιο των οποίων εκλέγονται οι βουλευτές, αποτελούν, σύμφωνα με το συνταγματικό κείμενο, μια από τις *“κύριες συντεταγμένες εξουσίες”*⁹³ στα πλαίσια του πολιτικού συστήματος. Από το άρθρο 29 καθώς και από το άρθρο 1 του Συντάγματος απορρέουν οι συνταγματικές αρχές του πολυκομματισμού και της παροχής ίσων ευκαιριών στα πολιτικά κόμματα, οι οποίες αποτελούν δείκτες που καθορίζουν την ποιότητα λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Εντούτοις, πρόθεση του συντακτικού νομοθέτη υπήρξε η αποφυγή θέσπισης κανόνων σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία των κομμάτων, προκειμένου να αποφευχθεί κάθε επέμβαση στην ελευθερία τους, αφήνοντας περιθώρια οργανωτικής αυτονομίας.

⁹⁰ Δ. Τσάτσος, *Εσωκομματική δημοκρατία. Οι περιπέτειές της σε ένα περιβάλλον ιδιωτικοποιημένης πολιτικής*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008, σελ. 81.

⁹¹ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή...* ό.π. σελ. 296.

⁹² Δ. Τσάτσος, *Εσωκομματική δημοκρατία...* ό.π. σελ. 62.

⁹³ Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση...* ό.π. σελ. 5.

Πέρα όμως από το συνταγματικό κείμενο και ο κοινός νομοθέτης ανέλαβε να ρυθμίσει ζητήματα που άπτονται του κομματικού φαινομένου. Πρόκειται για το νόμο 59/1974, που προηγήθηκε του συνταγματικού κανόνα και ανέλαβε να ρυθμίσει τα σχετικά με την ίδρυση και τη δράση του πολιτικού κόμματος. Επιπρόσθετα, άλλες νομοθετικές διατάξεις θεσπίστηκαν για να ρυθμίσουν τα κριτήρια κρατικής χρηματοδότησης των κομματικών σχηματισμών, όπως και τη διάθεση του ραδιοτηλεοπτικού χρόνου κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου.

Αντιλαμβάνεται κανείς από τα παραπάνω ότι με τον εκδημοκρατισμό, την αναγνώριση και λειτουργία των κομμάτων και την αναγόρευση τους σε βασικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς μορφοποιείται ο πολιτικός πλουραλισμός και η διπολική κομματική διαμάχη που διέπουν την Ελλάδα της Μεταπολίτευσης. Ακολούθως, θα επισημανθούν οι νομικές προϋποθέσεις που συνάδουν με την ίδρυση ενός πολιτικού κόμματος, προϋποθέσεις που και τα νεοεμφανιζόμενα κόμματα υποχρεούνται να παρακολουθούν και να εφαρμόζουν.

3. Ιδρυτική πράξη του Πολιτικού Κόμματος

Αφετηριακό σημείο στη μελέτη του κομματικού φαινομένου αποτελεί η αναφορά των στοιχείων εκείνων που άπτονται της νομικής του υπόστασης, διότι η νομικοθεσμική αποτύπωση της κομματικής πραγματικότητας συνηγορεί στην ευχερέστερη σύλληψη και πληρέστερη κατανόηση του υπό εξέταση φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, θα επισημανθούν τα στοιχεία εκείνα που καθορίζουν την ονοματοθεσία ενός κομματικού σχηματισμού καθώς και το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο της λειτουργίας τους.

3.1 Η Αντιπροσωπευτική Αρχή

Η λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος στη νεωτερική εποχή οργανώνεται βάσει της αρχής της αντιπροσωπευτικότητας. Ήτοι, η πολιτική εξουσία δεν ασκείται άμεσα από το λαό, αλλά μέσω νόμιμα εκλεγμένων, σε τακτά χρονικά διαστήματα, αντιπροσώπων. Στο Ελληνικό συνταγματικό κείμενο δεν γίνεται ρητή αναφορά στην αντιπροσωπευτική αρχή. Τούτο διότι θεωρείται πως συνάγεται από τον ορισμό του πολιτεύματος ως κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, μια και η έννοια του κοινοβουλευτισμού συνάδει με την αντιπροσώπευση⁹⁴.

Η θεμελιώδης αρχή της λαϊκής κυριαρχίας εκφράζεται δια μέσου της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από το εκλογικό σώμα, το οποίο συναποτελείται από όλους τους κατέχοντες το εκλογικό δικαίωμα ενεργούς πολίτες⁹⁵. Η ελεύθερη και απρόσκοπτη άσκηση του εκλογικού δικαιώματος με μυστική και καθολική ψηφοφορία, οδηγεί στην επιλογή των αντιπροσώπων, οι οποίοι συναπαρτίζουν το τακτικό νομοθετικό όργανο, το βουλευτικό σώμα. Η άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, ήτοι η θέσπιση κανόνων δικαίου, διενεργείται στο όνομα του λαού και αντί αυτού.

Οι αιρετοί αντιπρόσωποι δεν δεσμεύονται κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής του θητείας από συγκεκριμένη εντολή του εκλογικού σώματος που τους ανέδειξε, αλλά διαθέτουν το δικαίωμα να αποφασίζουν κατά συνείδηση⁹⁶. Τούτο όμως δεν έπεται ότι λειτουργούν ανεξέλεγκτα. Απεναντίας, είναι ενταγμένοι σε κομματικούς σχηματισμούς, με τα ψηφοδέλτια των οποίων εκλέγονται, και δεσμεύονται από κομματικές αρχές και διακηρύξεις.

⁹⁴ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 353.

⁹⁵ *Το Σύνταγμα της Ελλάδος 2001*, εκδ. Δαίδαλος/Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2001, άρθρο 51, παρ. 3.

⁹⁶ *Ibid*: άρθρο 60, παρ. 1.

Η υπαγωγή στην κομματική πειθαρχία “διασφαλίζει τη σταθερότητα”⁹⁷ των κομματικών σχηματισμών και των κυβερνήσεων. Αναμφίβολα η προαναφερθείσα ελευθερία μετριάζεται. Εντούτοις, δεν καταλύεται αλλά οργανώνεται στη βάση συγκεκριμένων πολιτικών αρχών. Αντιπρόσωπος του λαού δεν είναι ατομικά ο βουλευτής αλλά το σύνολο της Βουλής. Κατά συνέπεια, ο βουλευτής “δεν είναι όργανο, αλλά μέλος του συλλογικού οργάνου”⁹⁸.

Αποτελεί κοινή παραδοχή πως η σπουδαιότερη στιγμή στη λειτουργία ενός πολιτικού κόμματος είναι η συμμετοχή του στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη αντιπροσώπων για το Εθνικό ή Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθώς και για την ανάδειξη των εκπροσώπων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Το γεγονός αυτό καθιστά αναγκαία την εκ των προτέρων ξεκάθαρη διάκριση των πολιτικών σχηματισμών ως προς την ταυτότητα και τα εμβλήματά τους.

3.2 Εξατομίκευση του Πολιτικού Κόμματος

Βασικό στοιχείο της υπόστασης ενός πολιτικού κόμματος είναι η απόκτηση ονόματος και εμβλήματος, στοιχεία που το “εξατομικεύουν”⁹⁹ και το διαφοροποιούν. Πιο αναλυτικά, όπως απορρέει από τις σχετικές διατάξεις του δικαίου των πολιτικών κομμάτων, προβλέπεται ως βασική προϋπόθεση για την ανάληψη οποιασδήποτε δραστηριότητας εκ μέρους ενός πολιτικού σχηματισμού, κυρίως δε όταν επιθυμεί να προσφύγει στη λαϊκή ετυμηγορία, η κατάθεση στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου σχετικής δήλωσης από τον αρχηγό του κόμματος ή της Διοικούσας Επιτροπής του. Με τη συγκεκριμένη δήλωση κατοχυρώνεται η προσωνομία και το έμβλημα, που θα χρησιμοποιεί στο εξής το εν λόγω πολιτικό κόμμα, με ενιαίο τρόπο σε όλη την Επικράτεια, καθώς και η έδρα του. Με αυτήν το πολιτικό κόμμα αποκτά “νομική υπόσταση”¹⁰⁰, αναγνωρίζεται ως νομικά προστατευμένη οντότητα και αναγορεύεται σε φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η κατάθεση αυτής της δήλωσης, που επέχει θέση ιδρυτικής δήλωσης, αποβλέπει στο να εξασφαλίζεται και να προστατεύεται το αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης του ονόματος και του εμβλήματος από το κόμμα, που τα υιοθετεί και έτσι ο εν λόγω κομματικός σχηματισμός να καθίσταται μοναδικός και διακριτός από τους υπόλοιπους. Η ύπαρξη κομματικών συμβόλων, είτε ως υλικά στοιχεία, είτε ως αφηρημένες εκφράσεις, συμπυκνώνουν την υπόσταση του κομματικού οργανισμού και

⁹⁷ Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση...* ό.π. σελ. 9.

⁹⁸ Παντελής, στο Α. Μακρυδημήτρης, *Δημόσια Διοίκηση...* ό.π. σελ. 10.

⁹⁹ Γ. Παπαδημητρίου, *Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σελ. 33, και Θ. Ξηρός, *Ζητήματα Δικαίου των Πολιτικών Κομμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 26.

¹⁰⁰ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 440, και Θ. Ξηρός, *Ζητήματα Δικαίου...* ό.π. σελ. 27.

προσδιορίζουν την κομματική ταυτότητα. Υπερβαίνοντας πρόσωπα και στρατηγικές, προσδίδουν διάρκεια και ενότητα στην κομματική οντότητα.

Τονίζεται, επίσης, στην ανωτέρω ιδρυτική δήλωση, ότι η οργάνωση και η δράση του υπό ίδρυση κόμματος δεν έχουν άλλο σκοπό από το να προάγουν την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Παράλληλα, υποβάλλεται στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, το καταστατικό ή η ιδρυτική διακήρυξη του κόμματος, που πρέπει να υπογράφεται από 200 τουλάχιστον πολίτες με δικαίωμα ψήφου. Στο νόμο 3023/2002 έχει απαλειφθεί η αρχή ότι τα κόμματα οφείλουν να αντιπαρέρχονται κάθε ενέργεια, που αποσκοπεί σε βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος. Η απρόσκοπτη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος κατά τη Μεταπολίτευση κατέστησε περιττή ανάλογη αναφορά.

Πέραν της ιδρυτικής ή “διαρκούς” δηλώσεως ενός κόμματος υφίσταται και η εκλογική ή “στιγμιαία”¹⁰¹ δήλωση. Η πρώτη είναι πάγια, υποβάλλεται κατά την ίδρυση του πολιτικού κόμματος, εξασφαλίζει τη νομική του υπόσταση και δίχως την ύπαρξή της δεν υφίσταται πολιτικό κόμμα. Η δεύτερη δήλωση γνωστοποιεί τη συμμετοχή του ήδη υφισταμένου κόμματος σε μια εκλογική αναμέτρηση. Αυτή εκτός του στιγμιαίου εμπεριέχει και την επαναληψιμότητα.

Το εκλογικό δίκαιο με ειδική διάταξη προβλέπει ότι το αργότερο δέκα ημέρες πριν την έναρξη της προεκλογικής περιόδου ο κάθε πολιτικός σχηματισμός (αυτοτελές κόμμα ή συνασπισμός κομμάτων), οφείλει να δηλώσει την προσωνυμία που θα χρησιμοποιήσει στην επικράτεια καθώς και το έμβλημα που το καθιστά διακριτό. Η δήλωση αυτή, που επιδίδεται και στον Πρόεδρο της απελθούσης Βουλής και στον αντίστοιχο Δικαστικό Λειτουργό, εξασφαλίζει και διασφαλίζει το αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης, ονόματος και εμβλημάτων, από τον ενδιαφερόμενο πολιτικό σχηματισμό.

Οι δυο δηλώσεις, η “διαρκής” και η “στιγμιαία”, συνδέονται μεταξύ τους με σχέση προηγούμενου και επόμενου¹⁰². Πράγματι, χωρίς τη “διαρκή” ιδρυτική δήλωση, που υποβάλλεται πριν την ανάληψη οιασδήποτε δραστηριότητας, δεν υφίσταται στην πράξη ο κομματικός σχηματισμός. Η δήλωση αυτή επικυρώνει τη χρονική έναρξη της έννομης λειτουργίας του. Κατά τη νομική διατύπωση το οιοδήποτε κόμμα δεν υφίσταται χωρίς την κατάθεση της ιδρυτικής δήλωσης. Έτσι, τα πολιτικά κόμματα ιδρύονται και συμμετέχουν στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι.

¹⁰¹ Γ. Παπαδημητρίου, *Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων...* ό.π. σελ. 34, και Θ. Ξηρός, *Ζητήματα Δικαίου...* ό.π. σελ. 28-29.

¹⁰² Θ. Ξηρός, *Ζητήματα Δικαίου...* ό.π. σελ. 29.

Ταυτόχρονα, χωρίς την αντίστοιχη και επαναλαμβανόμενη κάθε φορά “στιγμασία” εκλογική δήλωση δεν εξασφαλίζεται η αποκλειστική χρήση των ονομάτων και των συμβόλων από το υφιστάμενο πολιτικό κόμμα, που τα διεκδικεί και τα υιοθετεί. Με άλλα λόγια χωρίς τη γνωστοποίηση του ονόματος και του εμβλήματος με τα οποία ένας κομματικός σχηματισμός θα κατέλθει στον εκλογικό στίβο, είναι δυνατόν να αποκλειστεί από την εκλογική αναμέτρηση.

Τα στοιχεία που εμπεριέχει η κάθε μια από τις δηλώσεις αυτές είναι ταυτόσημα αφού, χωρίς αμφιβολία, πρόκειται για τον ίδιο εκλογικό σχηματισμό. Παρόλα αυτά πρέπει να υποβάλλονται σε διαφορετική χρονική στιγμή. Σε ότι αφορά δε τους συνασπισμούς κομμάτων, που ιδρύονται παραμονές εκλογικών αναμετρήσεων, επιτρέπεται κατ’ εξαίρεση η συνυποβολή τους, διότι πρόκειται για σχηματισμούς που ιδρύονται με αφορμή την προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία.

Στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης και παρά τη σαφή αναφορά από την νομοθεσία για τα πολιτικά κόμματα¹⁰³, η ιδρυτική δήλωση είχε υποκατασταθεί, σε μεγάλο βαθμό, από την εκλογική. Έπρεπε να αναιρεθεί το 1985 ο πάγιος χαρακτήρας της τελευταίας, ώστε η ιδρυτική δήλωση να καταστεί θεμέλιο για την έγκυρη και νομικά προστατευόμενη δράση του πολιτικού κόμματος.

Το Ν.Δ. 59/1974 καθιστούσε αναγκαιότητα, παράλληλα με την ιδρυτική δήλωση, τη δήλωση νομιμοφροσύνης. Με αυτήν τα όργανα του κόμματος που την υπέβαλε διαβεβαίωναν ότι οι αρχές του κόμματος δεν αποσκοπούν στη βίαιη κατάληψη της εξουσίας και την ανατροπή του δημοκρατικού καθεστώτος. Διαφαίνεται η βούληση του κοινού νομοθέτη, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, να διασφαλίσει την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Μετά την έναρξη ισχύος του Συντάγματος του 1975, που στο άρθρο 29 παρ. 1 διατυπώνει με σαφή τρόπο ότι η οργάνωση και η δράση των κομμάτων αποσκοπεί να συντελεί στην απρόσκοπτη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, η δήλωση νομιμοφροσύνης, καίτοι δεν καταργήθηκε ρητά, περιήλθε σε αχρηστία. Με βάση τη συνταγματική επιταγή, ο σεβασμός στο δημοκρατικό πολίτευμα συνιστά υποχρέωση όλων των δρώντων υποκειμένων εντός της ελληνικής επικράτειας.

Αρμόδιο όργανο για την έλεγχο και την επίλυση των όποιων διαφορών ανακύπτουν αποτελεί η, από τις σχετικές διατάξεις, καθορισμένη Επιτροπή. Η Επιτροπή αυτή είναι μια μεικτή διοικητική αρχή. Η σύνθεσή της αρχικά αποτελούνταν μόνο από δικαστικούς

¹⁰³ Πρόκειται για το ν.δ. 59/1974 και το Π.Δ. 866/1975 που το εξειδικεύει. (Θ. Ξηρός 2003, 41). Επίσης, και το Π.Δ 265/1989. (στο ίδιο, 38).

λειτουργούς. Εν συνεχεία όμως προσαυξήθηκε με την προσθήκη ενός στελέχους του Υπουργείου Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Η παρουσία του τελευταίου είναι καθοριστική, σύμφωνα με τον Θ. Ξηρό, για να χαρακτηριστεί η Επιτροπή ως “διοικητική αρχή” και οι αποφάσεις της να θεωρούνται “διοικητικές πράξεις”¹⁰⁴. Η εν λόγω Επιτροπή αναγνωρίζει ως δικαιούχο του ονόματος και του εμβλήματος το πολιτικό κόμμα που χρησιμοποιεί τα συγκεκριμένα στοιχεία εξατομίκευσης, όπως προκύπτει από τη λειτουργία του και επιβεβαιώνεται από αντικειμενικά για την κοινή αντίληψη στοιχεία. Τέτοια στοιχεία τείνουν να θεωρούνται όλα εκείνα που διαμορφώνουν και εντυπώνουν στη συνείδηση του πολίτη μια αντίληψη για την ταυτότητα την οργάνωση και τη λειτουργία του συγκεκριμένου κόμματος¹⁰⁵.

Επιπρόσθετα, το Συνταγματικό κείμενο θεμελιώνει την αρχή του πολυκομματισμού και την ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής βούλησης. Η αρχή του πολυκομματισμού επιτυγχάνεται με την ελευθερία ίδρυσης αλλά και δράσης πολιτικών κομμάτων. Η επιλογή κοινών στοιχείων εξατομίκευσης από περισσότερα του ενός κομμάτων, εγκυμονεί κίνδυνο πρόκλησης σύγχυσης στις τάξεις του εκλογικού σώματος. Το γεγονός αυτό θα φαλκίδευε τη βούληση του εκλογικού σώματος. Προκειμένου να εξουδετερωθεί ένας τέτοιος ενδεχόμενος κίνδυνος ο συνταγματικός νομοθέτης έχει αναγάγει σε εγγυητές τα αρμόδια πολιτειακά όργανα στα οποία προφανώς ανήκει και η Επιτροπή. Η Επιτροπή, συνεπώς, δια των παρεμβάσεων της κατατείνει στην εξασφάλιση συνθηκών βεβαιότητας ως προς την ταυτότητα των κομματικών σχηματισμών.

Με όσα προαναφέρθηκα περιγράψαμε εν συντομία τις νομικές προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν και να συνοδεύουν την εμφάνιση ενός νέου κομματικού οργανισμού. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα περάσουμε σε πιο ειδικά θέματα που άπτονται των πολιτικών κομμάτων, τα οποία ιδρύθηκαν τη δεκαετία του '90 και αναζήτησαν τη θετική αποδοχή του εκλογικού σώματος, προκειμένου να επηρεάσουν το εξουσιαστικό φαινόμενο και να καθιερωθούν στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

¹⁰⁴ Θ. Ξηρός, *Ζητήματα Δικαίου...* ό.π. σελ. 39

¹⁰⁵ Πρόκειται για συμμετοχή σε εκλογικές αναμετρήσεις, κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση, ενημερωτικά έντυπα, δημοσιεύματα του τύπου, δηλώσεις κομματικών οργάνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Συγκυριακά πλαίσια και πολιτικά κόμματα στην ελληνική πολιτική σκηνή

1. Η Δεκαετία του 1990: Συγκυρία και Πραγματικότητες

1.1 Εισαγωγικές Διαπιστώσεις

Η δεκαετία του '90 σημαδεύτηκε από το τέλος βεβαιοτήτων και την ανάδυση νέων διακυβευμάτων. Πράγματι, τη συγκεκριμένη δεκαετία παρατηρείται το τέλος του υπαρκτού σοσιαλισμού και του διπολισμού και η μετάβαση από τη περίοδο του ψυχρού πολέμου σε ένα άλλο περισσότερο ευκρινές σύστημα με ένα ισχυρό πόλο και αρκετές περιφερειακές δυνάμεις αλλά και κάποιες εστίες εντάσεων και διενέξεων. Το διεθνές σκηνικό συμπληρώνεται από αλλαγές στον τομέα της ανάπτυξης με την επικράτηση του μεταβιομηχανικού μοντέλου, τη δυναμική της ψηφιακής οικονομίας, τις σημαντικότερες εξελίξεις στο πεδίο της τεχνολογίας και της βιοτεχνολογίας και ασφαλώς την εμπέδωση της ιδεολογίας της παγκοσμιοποίησης. Επιπλέον, σε ευρωπαϊκό επίπεδο δρομολογείται η προσπάθεια ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, που συμπεριλαμβάνει και την οικονομική ενοποίηση. Τέλος, η άνοδος των νεοφιλελεύθερων οικονομικών προτύπων, η κρίση των αριστερών ιδεολογικών προσεγγίσεων και η αναβίωση των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια, συναπαρτίζουν το πλαίσιο της ιδεολογικοπολιτικής ρευστότητας της περιόδου.

Στη συνέχεια, θα επισημάνουμε στις συγκυριακές παραμέτρους, που καθόρισαν τις εκλογικές συμπεριφορές και θα επικεντρώσουμε στα τρία μικρά κομματικά μορφώματα, που έκαναν την εμφάνισή τους στην ελληνική πολιτική σκηνή και αναμφίβολα επηρεάστηκαν από τους συγκυριακούς παράγοντες. Αναφερόμενοι σε θέματα συγκυρίας, προφανώς δεν εννοούμε κάτι το τυχάρπαστο και το μοιρολατρικό. Απεναντίας, πρόκειται για έναν όρο ο οποίος εμπεριέχει την εμφάνιση ευκαιριών, που διανοίγουν νέες ατραπούς και προοπτικές για το μέλλον. Η συγκυρία αναμφίβολα επηρεάζει τις επιλογές των κομμάτων και καθορίζει τις συμπεριφορές του εκλογικού σώματος. Στις επόμενες γραμμές θα επισημανθούν οι συγκυριακοί παράγοντες του εκσυγχρονισμού και της παγκοσμιοποίησης, με σκοπό να καταδειχθεί η ανάδειξή τους στην ελληνική πολιτική σκηνή και να τονιστεί ο τρόπος με τον οποίο επικαθόρισαν τις πολιτικές επιλογές και τις εκλογικές συμπεριφορές.

1.2 Ο Εκσυγχρονισμός

Η έννοια του εκσυγχρονισμού, όπως και της παγκοσμιοποίησης που θα μελετήσουμε παρακάτω, υπάγεται σε αυτό που ονομάζεται συγκυριακός παράγοντας. Ο εκσυγχρονισμός αποτελεί την προσπάθεια ενός κράτους να ακολουθήσει τα παραδείγματα των αναπτυγμένων κρατών και να εκσυγχρονίσει τις δομές και τους θεσμούς του. Με άλλη διατύπωση ο εκσυγχρονισμός σηματοδοτεί *“το πέρασμα από μια κατάσταση μη διαφοροποίησης σε μια κατάσταση υψηλής διαφοροποίησης μεταξύ οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών θεσμών”*¹⁰⁶.

Η έννοια του εκσυγχρονισμού συνδέεται με τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης που κυριάρχησε στη Δυτική Ευρώπη τους δύο τελευταίους αιώνες. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης ο εκσυγχρονισμός προχώρησε με τρόπο ξεκάθαρο και αποτελεσματικό. Αντιθέτως, στις χώρες της περιφέρειας ο εκσυγχρονισμός δεν πέτυχε να ολοκληρώσει τη μεταλλαγή του κράτους, διότι *“το σύγχρονο δεν περιθωριοποίησε αποτελεσματικά το παραδοσιακό”*¹⁰⁷. Ο εκσυγχρονισμός, με άλλη έκφραση, δεν αποβλέπει στην ικανοποίηση του λαού με ανεύθυνες υποσχέσεις, όπως ο λαϊκισμός, αλλά στον εξορθολογισμό και την ανάπτυξη, ανεξάρτητα από το πολιτικό κόστος.

Στην ελληνική περίπτωση υπήρξαν διάφορες προσπάθειες εκσυγχρονισμού της χώρας. Σε ότι αφορά τη μεταπολίτευση ο εκσυγχρονισμός προέκυψε στο δημόσιο διάλογο στα τέλη της δεκαετίας του '80 περίπου ως πολιτικός προσανατολισμός, ως ένα πολιτικό πρόταγμα μεταξύ άλλων πολιτικών προτάσεων. Εμφανίστηκε αρχικά ως εσωκομματική τάση του ΠαΣοΚ και γενικότερα ως συνιστώσα της ευρύτερης Κεντροαριστεράς¹⁰⁸. Σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα θα δημιουργηθεί *“μια νέα διαιρετική τομή εκσυγχρονισμού-αντιεκσυγχρονισμού/λαϊκισμού”*¹⁰⁹ η οποία έκτοτε θα διατρέχει την ελληνική κοινωνία, καθώς η παλιά διαιρετική τομή¹¹⁰ δεξιάς-αντιδεξιάς θα αρχίσει να φθίνει.

Η επικράτηση του εκσυγχρονισμού στο πολιτικό προσκήνιο οφείλεται στην πολιτική συγκυρία. Ο Κ. Σημίτης είναι ο πολιτικός εκείνος που *“ανέδειξε τον εκσυγχρονισμό σε*

¹⁰⁶ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό. Κριτικές παρεμβάσεις πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός, θεωρία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 255.

¹⁰⁷ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή...* ό.π. σελ. 171.

¹⁰⁸ Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι την ίδια χρονική περίοδο ο Συνασπισμός εμπεριέχει μια τάση εκσυγχρονιστική. Το γεγονός αυτό ωθεί πολλούς ψηφοφόρους να θεωρήσουν ότι η σύμπτωση αυτή απεικονίζει μια μορφή *“συγγένειας”* (Λούλης Γ. 2001: 407) Συνασπισμού και ΠαΣοΚ.

¹⁰⁹ Γ. Μαυρή, *“Κομματικό σύστημα και εκλογικός ανταγωνισμός”*, σελ. 118-153, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 135.

¹¹⁰ Ο Μοσχονάς τονίζει ότι ο όρος διαιρετική τομή αναφέρεται σε *“μια ανθεκτική στο χρόνο πολιτική αντιπαράθεση, στην οποία εμπλέκονται με ιδιαίτερη ένταση μεγάλα τμήματα της κοινωνίας και θεμελιώνουν συστήματα αξιών, πεποιθήσεων, ταυτοτήτων και συλλογικών συμπεριφορών”*, (Μοσχονάς Γ. 1995: 160).

επίπεδο επαγγελίας και τον προέβαλε ως διάδοχο του εκδημοκρατισμού σε μια μακρά πορεία προσαρμογής της ελληνικής κοινωνίας στη νεωτερικότητα”¹¹¹. Ο Κ. Σημίτης είχε υιοθετήσει πολλές από τις αξίες του εκσυγχρονιστικού προτάγματος ήδη από τη δεκαετία του '80 όταν ανέλαβε το Υπουργείο Εθνική Οικονομία κατά τη διάρκεια της δεύτερης παπανδρεϊκής τετραετία. Τα πρώτα σημάδια της σύγκρουσης εκσυγχρονιστών-λαϊκιστών θα διαφανούν ήδη από τη δεκαετία του '80, απεικονίζοντας το πλαίσιο στο οποίο θα κινηθεί το κομματικό σύστημα και η κοινωνία τις δύο επόμενες δεκαετίες.

Σε επίπεδο συγκυρίας, ο σοσιαλισμός υποχωρούσε σε διεθνές επίπεδο τη δεκαετία του '90. Η αναγκαιότητα για νέες ιδέες κατέστη εμφανής και η έννοια του εκσυγχρονισμού, προέτασσε ένα καινούριο πολιτικό λόγο. Ο ίδιος ο Κ. Σημίτης υπήρξε για ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας “προσωποποίηση του εκσυγχρονιστικού αιτήματος και έκφραση της ανάγκης για αποπαπανδρεοποίηση της πολιτικής ζωής και του ίδιου του ΠαΣοΚ”¹¹². Άλλωστε, η πολιτική του προσωπικότητα και η πολιτική του ατζέντα, συνιστούσαν αναμφίβολα μια σημαντική ανανέωση του πολιτικού σκηνικού¹¹³.

Η πολιτική του Κ. Σημίτη αποσκοπούσε στην εκκαθάριση της κληρονομιάς του λαϊκισμού και εξέφραζε το αίτημα της χώρας για μια βαθιά και εκτεταμένη εκσυγχρονιστική αλλαγή, η οποία δεν είχε ακολουθήσει την κοινωνική αλλαγή της προηγούμενης δεκαετίας. Στο πολιτικό λεξιλόγιο του Κ. Σημίτη ο εκσυγχρονισμός ήταν ισοδύναμος με πολιτικές που εξασφάλιζαν σταθερότητα στην οικονομία και προήγαγαν την ανάπτυξη. Έτσι, ο εκσυγχρονισμός έγινε πολιτικό αγαθό, συζητήσιμο μέγεθος και έννοια με έντονο κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο, ικανή να κινητοποιήσει τα κοινωνικά στρώματα που είχαν δυσανεχθεί από τη ρητορεία του λαϊκισμού.

Για την υλοποίηση του στόχου του εκσυγχρονισμού στηρίχθηκε κυρίως από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, τα μεσαία στρώματα και τις παραγωγικές δυνάμεις, που, καίτοι ενίοτε διαφωνούσαν σε επιμέρους πολιτικές, εν τούτοις αποτέλεσαν συνοδοιπόρους στο εκσυγχρονιστικό διακύβευμα. Δίπλα σε αυτούς τάχθηκε και ένα μεγάλο μέρος των ιδιωτικών μέσων ενημέρωσης που τη δεκαετία του '90 άρχισε να κυριαρχεί στον τομέα της ενημέρωσης και να θέτει προβληματισμούς και κατευθύνσεις¹¹⁴. Από την άλλη ο στόχος της

¹¹¹ Ν. Μουζέλης, “Ευρωκεντρισμός ή εκσυγχρονισμός;” στο: *ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ* 04/02/2001.

¹¹² Κ. Ζαφειρόπουλος-Ν. Μαραντζίδης, “Κοινωνικές μεταβολές στην εκλογική βάση και στον πολιτικό λόγο του ΠαΣοΚ (1996-1998)” σελ. 301-324, στο: *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές δομές*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σελ. 318.

¹¹³ Κ. Featherstone-Δ. Παπαδημητρίου, *Τα όρια του εξευρωπαϊσμού. Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2010, σελ. 35.

¹¹⁴ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/κη 2011α, σελ. 39-42 & 244-245.

ΟΝΕ αποτέλεσε ένα είδος “πολιορκητικού κριού του εκσυγχρονισμού”¹¹⁵, διότι άλλαξε ριζικά, σε σχέση με τις προηγούμενες πασοκικές κυβερνήσεις, το λαϊκίστικο τρόπο άσκησης και εφαρμογής της οικονομικής πολιτικής. Η μεταβολή αυτή διαφάνηκε στους ρυθμούς ανάπτυξης, που διατηρήθηκαν σε όλη τη δεκαετία αρκετά υψηλοί, καθώς και στη βελτίωση των εγχώριων υποδομών.

Αξίζει επιπλέον να τονιστεί ότι για τον Κ. Σημίτη τόσο η έννοια του εκσυγχρονισμού όσο και εκείνη του εξευρωπαϊσμού θα αποτελέσουν το βασικό “πολιτικό του πιστεύω και θα θεωρηθούν όροι ταυτόσημοι με την Ελλάδα”¹¹⁶. Το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμά του υπήρξε ιδιαίτερα ευρύ και τολμηρό και βασίστηκε στους άξονες της ανάπτυξης, των μεταρρυθμίσεων, του περιορισμού του πληθωρισμού και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, της ανταγωνιστικότητας και της μόνιμης παραμονής της Ελλάδας στον πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προσπάθησε με αργά αλλά σταθερά βήματα να αποποιηθεί την παπανδρεϊκή οκταετία, διαχωρίζοντας το κόμμα από το κράτος και αποκηρύσσοντας τις πελατειακές λογικές του παρελθόντος. Προέβαλε ως πρότυπο διακυβέρνησης την εικόνα “του συνετού διαχειριστή σε αντιπαράθεση με το λαϊκίστικο πρότυπο του χαρισματικού ηγέτη”¹¹⁷. Ο εκσυγχρονισμός του Κ. Σημίτη περιλάμβανε τελικά ένα μείγμα “οικονομικής φιλελευθεροποίησης με μια νέα αντίληψη για την κοινωνική αλληλεγγύη”¹¹⁸.

Ωστόσο, η έννοια του εκσυγχρονισμού σε πολλά σημεία έμεινε σε διακηρυκτικό επίπεδο. Οι παραλήψεις και τα λάθη δεν δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την αξιοποίηση της συγκυρίας. Επηρέασε την Κυβέρνηση, όχι όμως το κόμμα και την κοινωνία, με συνέπεια την ελληνική εκδοχή του να τη χαρακτηρίζουν “συμβιβασμοί και κρατικός παρεμβατισμός, που οδηγούσαν σε έναν καχεκτικό εκσυγχρονισμό”¹¹⁹. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Γ. Λούλης, ο Κ. Σημίτης “προσπάθησε να επιβάλλει τις δικές του προτεραιότητες σε μια κοινή γνώμη που είχε τις δικές της ιεραρχήσεις”¹²⁰. Ταυτόχρονα, και ενώ αρκετές ευρωπαϊκές στατιστικές εμφάνιζαν την Ελλάδα να υστερεί αναπτυξιακά σε σύγκριση με τους ευρωπαϊούς εταίρους

¹¹⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 129.

¹¹⁶ Κ. Featherstone, “Ο εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της Ελληνικής πολιτικής” σελ. 15-41, στο: *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2008, σελ. 20.

¹¹⁷ Μ. Γκίβαλος, “Μετασχηματισμοί και διαφοροποιήσεις του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία 1990-2000. Συγκρίσεις των πολιτικών διακυβέρνησης και των πολιτικών προσώπων” σελ. 86-127, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σελ. 99.

¹¹⁸ Κ. Featherstone-Δ. Παπαδημητρίου, *Τα όρια του εξευρωπαϊσμού...* ό.π. σελ. 40.

¹¹⁹ Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα, κερδισμένοι και χαμένοι*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα 2001, σελ. 295-304 και Π. Καζάκος, *Από τον ατελή Εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ. 89 και Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία. Η πολιτική της αδράνειας 2004-2009*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σελ. 105-109.

¹²⁰ Γ. Λούλης, *Το τέλος μιας κυριαρχίας, πως και γιατί το ΠΑΣΟΚ έχασε τις εκλογές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2004, σελ. 285.

της, “η διαδικασία μεταρρυθμίσεων ουδέποτε απέκτησε το θεσμικό υπόβαθρο που απαιτείται για να είναι διαρκής, συνεκτική και δεσμευτική”¹²¹.

Η αστοχία της εκσυγχρονιστικής πρακτικής πρέπει να αναζητηθεί, επιπλέον, στην αποτυχία ικανοποιητικού χειρισμού των θεμάτων εκείνων, που το εκλογικό σώμα αντιλαμβάνεται ως άμεσα για τη καθημερινή του διαβίωση. Ο όρος του εκσυγχρονισμού εμπεριείχε μια ευρύτητα και μια αοριστία και συμπορεύτηκε με την αντίληψη του παραγκωνισμού των κοινωνικών πολιτικών. Όσο διάστημα η κοινή γνώμη είχε την αίσθηση ότι εκσυγχρονίζονται διάφορες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας μπορούσε να δεχτεί και να ανεχτεί το εκσυγχρονιστικό διακύβευμα. Όταν όμως κυριάρχησε η εντύπωση της στασιμότητας, ο εκσυγχρονισμός “όχι μόνο έχασε τη λάμψη του αλλά αντιμετωπίστηκε σκωπτικά από την κοινή γνώμη ως στόχος πομπώδης και εξωπραγματικός”¹²². Αυτό οδήγησε σε ναυάγιο το όλο εγχείρημα και εξηγεί την αδυναμία να παγιωθεί “μια νέα ηγεμονία - συμμαχία”¹²³ στη βάση του εκσυγχρονιστικού προτάγματος.

Επιπροσθέτως, ο ιδεολογικός εκσυγχρονισμός δεν μεταβιβάστηκε ούτε μεταμόρφωσε το κόμμα του ΠαΣοΚ, κυρίως λόγω της κρατικιστικής νοοτροπίας και της ενσωμάτωσης των στελεχών του στο κράτος. Η κομματικοκρατική λογική και τα πελατειακά δίκτυα προωθούσαν συμφέροντα μια συγκεκριμένης πολιτικής ελίτ καθώς και συντεχνιακά συμφέροντα από τα οποία επωφελούνταν οι κοινωνικές εκείνες ομάδες, που εντάσσονταν με οργανικό τρόπο στο διαμορφωμένο σύστημα. Η ρητορική και η ιδεοληψία των ελληνικών κομμάτων περί εθνικής κυριαρχίας “συγκάλυπτε την περιφρόνηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας από την πολιτική . . . και τον αδιαφανή εν πολλοίς κρατισμό”¹²⁴. Ο εκσυγχρονισμός, έτσι, έγινε (και παραμένει) αντιληπτός “ως απειλή για τα κεκτημένα προσοδοθηρικών ομάδων, που (για την υπεράσπισή τους) έθεταν ιδεολογικές προφάσεις ... αναχρονιστικής αριστερής ρητορικής”¹²⁵.

Παρόλο που σημαντικοί πόροι διοχετεύτηκαν στο χώρο της δημόσιας διοίκησης, δεν επέφεραν τον εκσυγχρονισμό της, αλλά επέτειναν τη διάβρωσή της για την προώθηση κομματικών σκοπιμοτήτων. Ο αναπτυξιακός χαρακτήρας της κρατικής μηχανής δεν μπορεί,

¹²¹ Π. Καζάκος, *Από τον ατελή Εκσυγχρονισμό...* ό.π. σελ. 60.

¹²² Γ. Λούλης, *Η μάχη του 2007, η διαδρομή, η κάλπη, οι προοπτικές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2008, σελ.107.

¹²³ Χ. Λυριντζής, “Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος «εκσυγχρονισμός» ” σελ. 45-68, στο: *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2008, σελ. 58 και Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...* ό.π. σελ. 340.

¹²⁴ Π. Καζάκος, *Μετά το «Μνημόνιο». Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα υπό διεθνή έλεγχο*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2011, σελ. 38-40.

¹²⁵ Π. Καζάκος, *Από τον ατελή Εκσυγχρονισμό...* ό.π. σελ. 43 και 101 και Π. Καζάκος, *Μετά το «Μνημόνιο»...* ό.π. σελ. 112 και 222.

εντούτοις, να υπάρξει χωρίς την ορθολογικοποίηση της δημόσιας διοίκησης. Ο εκσυγχρονισμός εξαντλήθηκε σε μεταρρυθμίσεις ήσσονος σημασίας, γεγονός που στοίχησε γενικότερα στο εκσυγχρονιστικό εγχείρημα και απέτυχε να επηρεάσει τις κοινωνικές νοοτροπίες και τις πολιτικές συμπεριφορές.

Η περίοδος του εκσυγχρονισμού σηματοδότησε, εν τέλει, μια δεξιόστροφη κατεύθυνση του ΠαΣοΚ και την εγκατάλειψη των ρητορειών περί μη προνομιούχων. Εκείνοι που ένιωσαν περιθωριοποιημένοι στην προσπάθεια να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις, ή ακόμα και προδομένοι από την ατελέσφορη εκσυγχρονιστική προσπάθεια του σημερινού ΠαΣοΚ, θα στραφούν προς άλλους κομματικούς σχηματισμούς, μεταξύ των άλλων και προς το κόμμα του ΔΗ.Κ.ΚΙ, που ίδρυσε το 1995 ο Δημήτρης Τσοβόλας.

1.3 Η Παγκοσμιοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση συνιστά ένα σύνθετο φαινόμενο, μια ιστορική εξέλιξη με προωθήσεις και ανασχές, που φέρνει εγγύτερα τις εθνικές κοινωνίες. Αυτό συμβαίνει διότι η οικονομία, ο πολιτισμός, η επιστημονική έρευνα διεθνοποιούνται ολοένα και περισσότερο τις τελευταίες δεκαετίες. Στο πλαίσιο αυτό είναι πλέον δυσχερής η αντιμετώπιση καίριων θεμάτων αποκλειστικά σε εθνικό επίπεδο. Ήδη από τη δεκαετία του '90 το εθνικό κράτος λόγω των αλλαγών στην παγκόσμια οικονομία εμφανίζεται αδύναμο να προασπίσει, δίχως τη διεθνή συνεπικουρία, ακόμα και βασικά συνταγματικά δικαιώματα. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση τροποποίησε την εθνική κυριαρχία, κεντρικός φορέας της οποίας ήταν το εθνικό κοινοβούλιο. Τούτων δοθέντων καθίσταται αναπόφευκτη η μετακύλιση παραδοσιακών εθνικών αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικά μορφώματα, γεγονός που οδηγεί σε *“σχετικοποίηση της εθνικής κυριαρχίας”*¹²⁶.

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι καινοφανές φαινόμενο. Από τον 16^ο-17^ο αιώνα αρχίζει να αναδύεται στον ευρωπαϊκό χώρο μια διεθνής αγορά, όπου τα συμμετέχοντα κράτη ανταγωνίζονταν οικονομικά κατά τρόπο τέτοιο ώστε κανένα να μην κατορθώσει να θεμελιώσει την κυριαρχία του πολιτικά. Το κέντρο βάρους παρέμεινε η παραδοσιακή κοινότητα, αφού ούτε το κράτος, ούτε οι μηχανισμοί της παγκόσμιας αγοράς διείσδυσαν στην περιφέρεια μιας επικράτειας.

¹²⁶ Π. Δαγτόγλου, στο Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2003, σελ. 22.

Μια δεύτερη παγκοσμιοποίηση παρατηρούμε στην περίοδο 1860-1914, περίοδος που χαρακτηρίζεται από το άνοιγμα των διεθνών αγορών, την ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και την εποπτεία του ανοιχτού αυτού συστήματος από την ηγεμονεύουσα τότε Μ. Βρετανία. Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα το κέντρο βάρους μετατίθεται από το τοπικό στο κρατικό επίπεδο. Το Έθνος-Κράτος αποκτά τεχνολογίες και διοικητικά μέσα, που του επιτρέπουν να διεισδύσει την περιφέρεια μιας επικράτειας, απομειώνοντας τους παραδοσιακούς τοπικισμούς και συγκεντρώνοντας όχι μόνο τα μέσα παραγωγής αλλά και τα μέσα κυριαρχίας και επιρροής στο εθνικό κέντρο. Οι παγκόσμιοι μηχανισμοί της αγοράς διεισδύουν μεν στον κρατικό χώρο, αλλά σε βαθμό τέτοιο ο οποίος δεν αποδυναμώνει σημαντικά τα εθνικά σύνορα. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι ανοιχτές αγορές καταρρέουν, οι αντιμαχόμενες δυνάμεις υψώνουν τα εθνικά τείχη και ο οικονομικός προστατευτισμός κυριαρχεί στις διεθνείς συναλλαγές.

Στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα η κατάρρευση του σοβιετικού κομμουνισμού το 1989, έβαλε τέλος στο σύντομο, κατά τον Hobsbawm, εικοστό αιώνα. Ο ψυχρός πόλεμος και ο διπολικός κόσμος είχαν τελειώσει και οι ΗΠΑ προέβησαν ως πολιτική και στρατιωτική δύναμη με πολυδιάστατη υπεροχή έναντι των υπολοίπων δυνάμεων. Στην Ευρώπη σημειώθηκε η Γερμανική επανένωση μετά από σαράντα χρόνια και παράλληλα δόθηκε το έναυσμα για την επιτάχυνση της διαδικασίας ενοποίησης που κορυφώθηκε με τη συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992.

Την περίοδο αυτή διαπιστώνεται εκ νέου ένα απότομο άνοιγμα των αγορών, μια πρωτοφανή κινητικότητα του κεφαλαίου και τη διαμόρφωση ενός παγκόσμιου οικονομικού χώρου υπό την εποπτεία των ΗΠΑ αυτή τη φορά. Στην Παγκοσμιοποίηση που σημειώνεται στο τέλος του 20^{ου} αιώνα το κέντρο βάρους μετατίθεται στο παγκόσμιο επίπεδο, αφού οι πολυεθνικές εταιρείες διεισδύουν στον κρατικό και τοπικό χώρο σε βαθμό που ήταν αδιανόητος στις δύο προηγούμενες περιπτώσεις.

Στο πεδίο των ιδεών νέες ιδεολογίες και νέες τάσεις εκπορεύονταν, ως επί το πλείστον από το στρατόπεδο των νικητών. Η μία τάση προέβλεπε το ιδεώδες της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς. Το ελεύθερο εμπόριο θα διαχέονταν σε όλο τον πλανήτη εμπεδώνοντας μια παγκόσμια κοινωνία ευημερούσα, ειρηνική και δημοκρατική.

Στον αντίποδα της παραπάνω θέση αναπτύχθηκε η άποψη ότι η κατάλυση του διπολισμού θα αποτελέσει αφετηρία εντάσεων, διαλυτικών τάσεων και αναθέρμανσης των λανθανουσών, επί μισό και πλέον αιώνα, εθνικιστικών ιδεολογιών. Τα γεγονότα στην

πρώην Γιουγκοσλαβία και την πρώην ΕΣΣΔ λειτούργησαν ως επίρρωση του ανωτέρου ισχυρισμού.

Η παγκοσμιοποίηση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα δεν έχει μόνο διάσταση οικονομική αλλά και πολιτική, κοινωνική, πολιτισμική και τεχνολογική. Οι κοινωνίες γίνονται αλληλοεξαρτώμενες οικονομικά και αλληλοσυνδεμένες τεχνολογικά. Οι ανάγκες της παγκόσμιας αγοράς επέβαλλαν, επιπλέον, κανόνες ανταγωνισμού που βασικό στόχο έχουν την παροχή προϊόντων ποιότητας σε προσιτές τιμές. Ο διεθνής ανταγωνισμός και οι νέες τεχνολογίες έχουν οδηγήσει στην παραγωγή τεράστιου πλούτου. Ως γνωστόν αυτός ο πλούτος κατανέμεται κατά τρόπο εξαιρετικά άνισο, με απόρροια την μεγιστοποίηση των ανισοτήτων και την αύξηση της κυριαρχίας των πλούσιων χωρών στους παγκόσμιους θεσμούς.

Στο εσωτερικό των κρατών έγιναν εμφανή τα οικονομικά προβλήματα και οι κοινωνικές ανακατατάξεις σε βάρος των λιγότερων προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων. Η οικονομική πολιτική που προτάσσεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η απορρύθμιση των εργασιακών δικαιωμάτων, οι ευέλικτες μορφές εργασίας, η αύξηση της ανεργίας επέφεραν οικονομικά προβλήματα στις εθνικές οικονομίες. Λόγω της πρωτοφανούς κινητικότητας του κεφαλαίου, κάθε προσπάθεια σοβαρής ανακατανομής καθώς και επιβολής περιοριστικών μέτρων οδηγεί στη φυγή του κεφαλαίου σε χώρες όπου τα συνδικάτα είναι αδύναμα, η εργασία φτηνή και η κρατική προστασία των εργαζομένων ανύπαρκτη. Αυτή η νέα οικονομική κατάσταση δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί σε εθνικό επίπεδο, ούτε μπορεί να ξεπεραστεί με στρατηγικές αντι-παγκοσμιοποίησης.

Σε πολιτικό επίπεδο η κοινοβουλευτική δημοκρατία καταγράφει αρνητικά αισθήματα σημαντικών κοινωνικών ομάδων και εμφανίζονται συμπτώματα απαξίωσης του πολιτικού συστήματος και των πολιτικών κομμάτων. Η παγκοσμιοποίηση στο μεταίχμιο του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα, όπως και ο εξευρωπαϊσμός άλλωστε, αντιπροσωπεύει την ιδέα μια διάχυτης και διαρκούς εξωτερικής παρέμβασης στα πολιτικά συστήματα των περισσότερων χωρών επιφέροντας “δημοκρατικό έλλειμμα”¹²⁷.

Ωστόσο, αναφερόμενοι στην παγκοσμιοποίηση αντιλαμβανόμαστε ότι δεν μπορεί να ανατραπεί ή να σταματήσει. Εκείνο που θα μπορούσε να επιτευχθεί στην εποχή του μεταδιπολικού κόσμου, είναι μια νέα παγκόσμια ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μια ισορροπία που θα βασιστεί “σε μια διακυβέρνηση που θα πετύχει σε παγκόσμια κλίμακα

¹²⁷ C. Offe, “Η δημοκρατική θεωρία και η δημοκρατική πράξη” σελ. 45-57, στο: *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σελ. 48.

αυτό που οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες πέτυχαν σε εθνικό επίπεδο κατά την περίοδο της λεγομένης «χρυσής εποχής της σοσιαλδημοκρατίας» (1945-1970), δηλαδή το πάντρεμα της παραγωγικότητας/ανταγωνιστικότητας στον οικονομικό χώρο, της κοινωνικής συνοχής στον κοινωνικό χώρο και της δημοκρατίας στον πολιτικό χώρο ... Ταυτόχρονα, το πέρασμα από το σημερινό μονοπολικό σε ένα πολυπολικό σύστημα, όπου οι ανερχόμενες δυνάμεις της Κίνας, της Ινδίας, της Ε.Ε. θα έχουν φωνή ως προς τον τρόπο διακυβέρνησης του πλανήτη, είναι μια αναγκαία προϋπόθεση για τον εξανθρωπισμό του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και τη δημοκρατική διακυβέρνηση της παγκοσμιοποίησης¹²⁸. Τέλος, στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας, θα καταστεί δυνατή η ανεκτικότητα στη διαφορετικότητα, ώστε να αποτελεί πλαίσιο συνάντησης ελεύθερων πολιτών, χωρίς να προτάσσονται θρησκευτικές και πολιτισμικές διαφορές.

Στην ελληνική περίπτωση οι δομές της παγκοσμιοποίησης δεν άφησαν ανεπηρέαστη την ελληνική πολιτική σκηνή. Η Ελλάδα εισήλθε στη νέα εποχή εν μέσω κρίσης. Τα δύο τελευταία χρόνια πασοκικής διακυβέρνησης είχαν επισωρεύσει σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Επιπλέον, η κομματική πόλωση είχε επισύρει τραυματικές καταστάσεις και στη χώρα σοβούσε μια σοβαρότατη ηθική και πολιτική κρίση. Απόρροια τούτων ήταν η αδυναμία της χώρας να επιδείξει προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του διεθνούς περιβάλλοντος, να αντιληφθεί τις αναδυόμενες πολιτικές τάσεις και να προβεί στις ωριμότερες πολιτικές επιλογές.

Η ελληνική κυβέρνηση και η ελληνική κοινωνία, στις απαρχές της νέας εποχής, επί μακρό χρονικό διάστημα αντιμετώπιζε το καινούριο με ανασφάλεια και αντιφάσεις. Η διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας δημιούργησε στα Βαλκάνια νέες κρατικές οντότητες και μετέβαλε τις γεωπολιτικές συνθήκες στην περιοχή. Η άκριτη και μαζική έκρηξη εθνικιστικών διαθέσεων ένθεν των βορείων συνόρων, με αφορμή το μακεδονικό, εκμηδένισε τα περιθώρια για εγχάραξη ορθολογικών επιλογών και στρατηγικών. Ένα μέρος της πολιτικής ηγεσίας υποδαύλιζε το προαναφερόμενο εθνικιστικό κλίμα και οι υπόλοιποι έσπευσαν να το παρακολουθήσουν στο βωμό των πολιτικών σκοπιμοτήτων. Η Ελλάδα εισήλθε στην παγκοσμιοποίηση προτάσσοντας τα αμυντικά χαρακτηριστικά της πολιτικής της κουλτούρας. Έτσι, απώλεσε μια σημαντική ευκαιρία να αναδειχθεί σε ουσιαστικό πολιτικό παράγοντα στην Βαλκανική. Απεναντίας, λειτούργησε με τρόπο τέτοιο, που τη μετέτρεψε σε προβληματικό μέλος της νεοϊδρυθείσας Ευρωπαϊκής Ένωσης, αδυνατίζοντας τη διεθνή της θέση.

¹²⁸ Ν. Μουζέλης, “Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες” στο: *ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ* 14/10/2007 και Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία...* ό.π. σελ. 15.

Επιπλέον, η αθρόα εισροή οικονομικών μεταναστών που σημειώνεται στις αρχές της δεκαετίας του '90, συνέβαλε στη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής. Η ενεργοποίηση των συντηρητικών ανακλαστικών της ελληνικής κοινωνίας πυροδότησε στο εσωτερικό της *“την εκδήλωση αντιδυτικών συναισθημάτων, που λανθάνουν στην εθνική ιδεολογία και τα οποία ως εθνολαϊκισμός τέμνουν εγκάρσια όλες τις πολιτικές παρατάξεις”*¹²⁹, με συνέπεια να επιδεινωθεί η θέση της χώρας στο διεθνές περιβάλλον.

Η δυσaréσκεια της ελληνικής κοινωνίας έναντι των εξελίξεων που συνάδουν με την παγκοσμιοποίηση, εκτονώνεται με ψήφο αποδοκίμασίας του κυβερνώντος κόμματος και υποστήριξη μικρότερων κομματικών σχηματισμών¹³⁰. Η παγκοσμιοποίηση από τη μια και η ανάδειξη κρίσιμων θεμάτων στις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας με τις νεοεμφανιζόμενες δημοκρατίες στα βόρεια σύνορά της, έστρεψαν ένα μέρος του εκλογικού σώματος σε εθνικιστικές κατευθύνσεις. Τα κομματικά σχήματα που απηχούσαν ανάλογες θέσεις -αρχικά η ΠΟΛ.ΑΝ και αργότερα ο ΛΑ.Ο.Σ- θα προσελκύσουν ψηφοφόρους αυξάνοντας προσωρινά τα εκλογικά τους ποσοστά.

¹²⁹ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση...* ό.π. σελ. 114 & 337-338.

¹³⁰ Γ. Μαυρή, *“Κομματικό σύστημα και εκλογικός ανταγωνισμός”...* ό.π. σελ. 124.

2. Τα Νεοεμφανιζόμενα Κόμματα της Δεκαετίας του '90

2.1 Εισαγωγικές Διαπιστώσεις

Στην ενότητα αυτή θα μελετηθούν τα πολιτικά κόμματα, που ιδρύθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '90. Η συγκεκριμένη περίοδος, στα μέσα της δεκαετίας του '90, έχει αποκληθεί ως “*ύστερη Μεταπολίτευση*”¹³¹, όρο που και εμείς θα χρησιμοποιήσουμε εφεξής. Αρχικά, θα αναφερθούμε στην ΠΟΛ.ΑΝ και το ΔΗ.Κ.ΚΙ. Τα δύο αυτά πολιτικά μορφώματα προέκυψαν ως αποσπάσεις από τα βασικά κόμματα του ελληνικού δικομματισμού, τη ΝΔ και το ΠαΣοΚ και δημιουργήθηκαν για να αποτελέσουν ένα είδος “*πολιτικών αναχωμάτων*”¹³² σε πολιτικές που έθιγαν τμήματα του κοινωνικού ιστού και ένοιωθαν παραγκωνισμένα στο υπό διαμόρφωση πολιτικό σκηνικό. Καίτοι στην πρώτη τους εμφάνιση κατέγραψαν μια σημαντική εκλογική παρουσία και πέτυχαν την είσοδό τους στο κοινοβούλιο, εντούτοις δεν είχαν ανάλογη εκλογική πορεία και φυσικά δεν διατήρησαν τα εκλογικά τους ποσοστά. Επιπλέον, αν και εμφανίστηκαν με τη φιλοδοξία να πλήξουν και γιατί όχι να ανανεώσουν το κομματικό σύστημα, παρόλα αυτά δεν κατόρθωσαν να προκαλέσουν σημαντικά ρήγματα στον ελληνικό δικομματισμό. Περί τα τέλη της δεκαετίας θα σχηματιστεί και ο ΛΑ.Ο.Σ ο οποίος, για λόγους που θα επισημανθούν στη συνέχεια, θα καταφέρει να θεμελιώσει για μια τουλάχιστον δεκαετία την παρουσία του στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Εκτός όμως από τα τρία προαναφερθέντα πολιτικά μορφώματα, την ίδια δεκαετία εμφανίζονται και κάποια άλλα κόμματα χωρίς όμως να κερδίσουν την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης. Πρόκειται για το Κόμμα των Φιλελευθέρων του Στέφανου Μάνου, που ιδρύθηκε το 1999 λίγο πριν τις Ευρωεκλογές. Το κόμμα αυτό δεν κατάφερε να εξασφαλίσει κάποια ελάχιστη κοινοβουλευτική παρουσία, παραμένοντας σε χαμηλά εκλογικά ποσοστά. Στις Βουλευτικές εκλογές του 2000 συνεργάστηκε με τη Ν.Δ και λίγο αργότερα διέκοψε τη λειτουργία του.

Δίπλα σε αυτό εμφανίστηκε για μικρό χρονικό διάστημα, άλλο ένα κεντροδεξιό κομματικό σχήμα, το κόμμα του Δημήτρη Αβραμόπουλου, με την ονομασία Κίνημα Ελεύθερων Πολιτών (Κ.Ε.Π.). Ο Δ. Αβραμόπουλος, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τη δημοφιλία του, μετά από δύο αλληπάλληλες εκλογικές επιτυχίες στο Δήμο της Αθήνας, και να ανανεώσει το

¹³¹ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. XXI-XXII.

¹³² Σ.Σακελλαρόπουλος-Π.Σωτήρης, *Αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '90*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σελ. 192.

δικομματισμό, προτάσσοντας τις ιδέες του τέλους της μεταπολίτευσης και την ανάδειξη του πολιτικού πολιτισμού. Η δημιουργία του Κ.Ε.Π συνοδεύτηκε από υψηλή δημοτικότητα του ιδρυτή του και προβολή από τον τύπο και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Εντούτοις, η πτώση του Κ.Ε.Π στις δημοσκοπήσεις έκανε εμφανές πως το νέο κόμμα δεν είχε πιθανότητες να δημιουργήσει ρήγμα στο δικομματικό τοπίο. Η Ν.Δ, τους ψηφοφόρους της οποίας σκόπευε να προσελκύσει ο συγκεκριμένος κομματικός σχηματισμός, σημείωνε άνοδο στα δημοσκοπικά δεδομένα και διαφαινόταν ότι πλησιάζει, μετά από μια δεκαετή αντιπολίτευση, την εξουσία, με συνέπεια να συσπειρώνει τους οπαδούς της, ακόμα και εκείνους που ενδεχομένως επιθυμούσαν μια αλλαγή στο πολιτικό και κομματικό σύστημα¹³³. Και βέβαια, η αδυναμία εξασφάλισης της απαραίτητης για την επιβίωση του κόμματος χρηματοδότησης, ανάγκασε τον ιδρυτή του να το καταργήσει, προτού ακόμα συμμετάσχει σε εκλογικές διαδικασίες, και να επανέλθει στο κόμμα της Ν.Δ. από το οποίο είχε αποσπαστεί.

Τα παραπάνω κομματικά μορφώματα, αν και ιδρύθηκαν από σημαντικούς πολιτικούς παράγοντες της κεντροδεξιάς, δεν έπεισαν, όπως αποδείχθηκε, την κοινή γνώμη, εξωθώντας τους ιδρυτές τους να τα αποσύρουν από την πολιτική σκηνή.

2.2 ΠΟΛ.ΑΝ

Το πρώτο κόμμα, που εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας που εξετάζουμε, ήταν η Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ)¹³⁴. Ο κομματικός αυτός σχηματισμός ήταν ένα προσωποπαγές κόμμα, που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1993 από τον, αποχωρούντα από τη Ν.Δ και διαφωνούντα με την πολιτική του κόμματος στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, Αντώνη Σαμαρά.

Στο πρώτο Συνέδριο του κόμματος, διατυπώθηκε το ιδεολογικό στίγμα της ΠΟΛ.ΑΝ. Ο πρόεδρος του κόμματος Αντώνης Σαμαράς τη *“χαρακτήρισε ως κόμμα του ριζοσπαστικού κέντρου στηριζόμενο στην ιδεολογία της υπέρβασης, εννοώντας την υπέρβαση των*

¹³³ Γ. Λούλης, *Το τέλος μιας κυριαρχίας...* ό.π σελ. 133-138.

¹³⁴ Ήταν στην ουσία η δεύτερη ρήξη της δεξιάς παράταξης στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, μιας και είχε προηγηθεί τη δεκαετία του '80 το κόμμα της Δημοκρατικής Ανανέωσης (ΔΗ.ΑΝΑ) του Κ. Στεφανόπουλου και συνάμα η απαρχή μιας σειράς διασπάσεων τόσο από το χώρο της Λαϊκή Δεξιά όσο και από το χώρο των Φιλελευθέρων.

παραδοσιακών διαχωρισμών μεταξύ δεξιάς και αριστεράς”¹³⁵. Έτσι η ΠΟΛ.ΑΝ προβλήθηκε ως ένα σύγχρονο κεντρώο και συνάμα εθνικό κόμμα, δίνοντας έμφαση στις έννοιες της λαϊκότητας, του πατριωτισμού και της κοινωνίας. Το εν λόγω στίγμα καθόρισε το κοινωνικό και πολιτικό ακροατήριο, στο οποίο επιχειρούσε να απευθυνθεί το νέο κόμμα, προκειμένου να εδραιώσει και να παγιώσει την παρουσία του στο πολιτικό σύστημα. Στο καταστατικό του κόμματος, άλλωστε, παρουσιάζονταν αρχές και θέσεις που “μικρή σχέση είχαν με τη επαγγελλόμενη «υπέρβαση» μιας και αποτελούσαν εκλεκτική σύνθεση των στοιχείων της οργανωτικής εμπειρίας της Ν.Δ.”¹³⁶.

Ο ιδρυτής του κομματικού αυτού σχηματισμού, Α. Σαμαράς, υπήρξε Υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Μητσοτάκη, εισηγητής και βασικός υποστηρικτής της αδιάλλακτης πολιτικής σχετικά με το όνομα του νεοϊδρυθέντος κράτος της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας¹³⁷. Η στάση του αυτή τον επιβράβευσε με την άνοδο της επιρροής του ως ο περισσότερο δημοφιλής Υπουργός. Ακολουθώντας, επιπλέον, αδιάλλακτη γραμμή στο θέμα, στην ουσία καθόρισε ένα εθνικιστικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εντάχθηκε και το θέμα της ονομασίας του νέου κράτους.

Επιπρόσθετα, τα ΜΜΕ αλλά και πολιτικοί από διάφορες συνιστώσες του πολιτικού φάσματος, καλλιέργησαν ένα κλίμα υστερίας και φανατισμού, εντός του οποίου θεωρήθηκε αδύνατη η ψύχραιμη και ορθολογική αντιμετώπιση της κρίσης. Κάθε απόκλιση από την ανωτέρω αδιέξοδη μαξιμαλιστική διεκδίκηση θεωρήθηκε εθνική μειοδοσία και συνοδεύτηκε από σενάρια καταστροφολογίας και συνωμοσιολογίας. Αυτή η στάση διαπέρασε, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, οριζόντια ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, παγιώνοντας μια έξαρση εθνικών φοβιών καθώς και “ένα ευρύ διακομματικό εθνικιστικό ρεύμα, το οποίο έκτοτε αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας”¹³⁸. Η εν λόγω πολιτική γραμμή του νεοδημοκράτη Υπουργού παγίδευσε την κυβέρνηση Μητσοτάκη και έδωσε άριστη ευκαιρία στο ΠαΣοΚ να επανακάμψει χρησιμοποιώντας, για επικοινωνιακούς λόγους, την αδιαλλαξία και τη δημαγωγία.

¹³⁵ Θ. Μποχώτης, “Το Πολιτικό Σύστημα της δεκαετίας του 1990 από μια έκκεντρη οπτική γωνία: Η ιδεολογία της Πολιτικής Άνοιξης” σελ. 251-261, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 260.

¹³⁶ Γ. Παπαδημητρίου-Μ. Σπουρδαλάκης, *Τα καταστατικά των πολιτικών κομμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σελ. 83.

¹³⁷ Αυτή η ονομασία δόθηκε από τον ΟΗΕ το 1993 παραπέμποντας σε διαπραγματεύσεις υπό την αιγίδα του. Στην Ελλάδα επικράτησε η ονομασία Σκόπια και ενίοτε η επίσημη του ΟΗΕ, ΠΓΔΜ ή FYROM. Κάποιες χώρες όμως είχαν υιοθετήσει την ονομασία Μακεδονία, την οποία οι πολίτες του συγκεκριμένου κράτους είχαν επιλέξει για τον αυτοπροσδιορισμό τους.

¹³⁸ Η. Νικολακόπουλος, “Εκλογές και ψηφοφόροι, 1974-2004: Παλιές ρήξεις και νέα ζητήματα” σελ. 69-91, στο: *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2008, σελ. 84.

Με πρωταρχική αιτία το θέμα της ονομασίας του νεοσύστατου κράτους και με αφορμή την παραχώρηση του ΟΤΕ σε ιδιώτες επενδυτές, που προωθούσε η κυβέρνηση Μητσοτάκη, ο Α. Σαμαράς, έχοντας ήδη χαράξει ανεξάρτητη κομματική διαδρομή, αποφάσισε να ανατρέψει την κυβέρνηση της Ν.Δ. Αρχές Σεπτεμβρίου του 1993 οι δύο προσκείμενοι σε αυτόν βουλευτές της Ν.Δ, Στέφανος Στεφανόπουλος, βουλευτής Ηλείας και Γεώργιος Συμπλιίδης, βουλευτής Κιλκίς, έπαψαν να στηρίζουν το κυβερνόν κόμμα. Συνέπεια αυτού ήταν η Ν.Δ να απολέσει τη δεδηλωμένη πλειοψηφία της Βουλής. Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, επιλογή του οποίου ήταν η τοποθέτηση Σαμαρά στο Υπουργείο Εξωτερικών, αναγκάστηκε να οδηγηθεί σε προκήρυξη πρόωρων εκλογών τον Οκτώβριο του 1993. Στις εκλογές αυτές ένα σημαντικό μέρος των ψηφοφόρων, που είχαν στηρίξει τη Ν.Δ στις εκλογικές αναμετρήσεις 1989-1990, θα μετακινηθεί προς το νεοϊδρυθέν κόμμα της ΠΟΛ.ΑΝ.

Οι αντιλήψεις του Α. Σαμαρά, στις οποίες βασίστηκε η ΠΟΛ.ΑΝ, ήταν ένα κράμα *“των δεξιών καταβολών της εποχής Αβέρωφ και κυρίως του λαϊκιστικού-εθνικιστικού μείγματος που είχε εκφράσει ήδη από την εποχή που ήταν στην κυβέρνηση Μητσοτάκη”*¹³⁹. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει άλλωστε, ότι ο λαϊκισμός, ο οποίος βασίζεται στην υπόσχεση στην πρόταξη μη εφικτών και απλοϊκών στόχων, συμπορεύεται με τον εθνικισμό ως δύο έννοιες που *“αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται”*¹⁴⁰.

Η πρώτη εκλογική επιτυχία του κόμματος στις Βουλευτικές εκλογές του 1993, με ποσοστό 4,87% και την ανάδειξη 10 βουλευτών. Στην πρώτη της εμφάνιση η ΠΟΛ.ΑΝ θα καταφέρει να επιβιώσει στον κεντροδεξιό χώρο αποσπώντας ένα σημαντικό ποσοστό των δυσαρεστημένων της νεοδημοκρατικής διακυβέρνησης.

Σε επίπεδο Ευρωεκλογών, το 1994, λίγους μήνες μετά την επιτυχία της στις Βουλευτικές εκλογές, έλαβε ποσοστό 6,25%, αυξάνοντας τα ποσοστά της και εκλέγοντας δύο βουλευτές στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το 1995, εξάλλου, σε συνεργασία με το ΠαΣοΚ, θα στηρίξει την επιλογή του Κωστή Στεφανόπουλου στο ύπατο πολιτειακό αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Εν τούτοις, η πορεία της ΠΟΛ.ΑΝ δεν έτυχε ανάλογης συνέχειας και ενώ ξεκίνησε ως κόμμα διαμαρτυρίας δεν κατάφερε να μεταλλαχθεί σε κόμμα εξουσίας¹⁴¹. Η απώλεια της

¹³⁹ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο. Οι συνέπειες της κρίσης του κομματικού συστήματος 1981-2011*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2011, σελ. 307.

¹⁴⁰ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 313.

¹⁴¹ Γ. Λούλης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα. Εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις 1980-1995*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1995, σελ. 473 και 486.

κυβερνητικής πλειοψηφίας από τη Ν.Δ και η μετάβασή της στην αντιπολίτευση μετά τις εκλογές του 1993, είχε ως αποτέλεσμα να ακολουθηθεί ένας ηπιότερος πατριωτικό λόγος, που ως κυβέρνηση δεν είχε την ευχέρεια να το πράξει. Το στοιχείο αυτό εκμηδένισε αυτόματα την επιρροή της ΠΟΛ.ΑΝ στο κοινωνικό σύνολο. Ο λόγος του Σαμαρά δεν διέφερε πλέον από τον αντιπολιτευτικό λόγο της Ν.Δ. Κατά συνέπεια, η άμεση απώλεια της κυβερνητικής πλειοψηφίας από τη Ν.Δ είχε αντίκτυπο στο κόμμα της ΠΟΛ.ΑΝ διότι άρχισε εμφανώς να υποχωρεί και η δυναμική του νεοϊδρυθέντος κόμματος.

Επιπρόσθετα, η ΠΟΛ.ΑΝ δεν κατάφερε να επιτύχει την εκπροσώπηση κοινωνικών ομάδων, ούτε να θεμελιώσει ένα πλέγμα συμμαχιών, οικονομικών και κοινωνικών, που θα της επέτρεπαν να καθιερωθεί. Ο λόγος της και η στρατηγική της εξαντλούνταν στην ενεργοποίηση φοβικών εθνικιστικών αντανάκλαστικών, με συνέπεια σύντομα να εξανεμιστεί η επιρροή της. Δεν πέτυχε εκείνο που λίγα χρόνια αργότερα πέτυχε το ΛΑ.ΟΣ του Γ. Καρατζαφέρη, ήτοι να μετατραπεί σε ένα σύγχρονο εθνικιστικό κομματικό σχηματισμό.

Στην εκλογική αναμέτρηση του 1996 θα λάβει ποσοστό μόλις 2,94%. Η αδυναμία της να υπερβεί το φράγμα του 3% θα της στοιχίσει την κοινοβουλευτική παρουσία. Το 1999, επίσης, το ποσοστό του κόμματος στις Ευρωεκλογές δεν θα υπερβεί το 2,28% και έτσι δεν θα πετύχει την εκπροσώπησή του στην Ευρωβουλή. Κατά συνέπεια η εκλογική διαδρομή της ΠΟΛ.ΑΝ υπήρξε φθίνουσα. Αυτό εξηγείται από το γεγονός πως δεν κατάφερε να δημιουργήσει ισχυρά ερείσματα στην κοινωνία, ούτε κάλυψε σε βάθος χρόνου κάποια πραγματική πολιτική και ιδεολογική αναγκαιότητα. Ο χαρακτήρας του εγχειρήματος υπήρξε πρόσκαιρος και συγκυριακός.

Η Πολιτική Άνοιξη δεν συμμετείχε στις Εκλογές του 2000. Ο Αντώνης Σαμαράς, λίγες μέρες πριν την εκλογική αναμέτρηση, υποστήριξε δημόσια τη Νέα Δημοκρατία. Το ίδιο χρονικό διάστημα ανακοινώθηκε η οριστική αναστολή της λειτουργίας κόμματος. Ο Α. Σαμαράς για ένα διάστημα τέθηκε στο περιθώριο της πολιτικής ζωής. Πριν από τις Εκλογές του 2004, ο Κ. Καραμανλής επέλεξε να πραγματοποιήσει άνοιγμα προς τον Α. Σαμαράς. Ο πρώην νεοδημοκράτης Υπουργός αποδέχτηκε την πρόσκληση και προσχώρησε στη Νέα Δημοκρατία, με την οποία εκλέχτηκε ευρωβουλευτής στις Ευρωεκλογές του Ιουνίου 2004, έπειτα Βουλευτής στις Εκλογές του 2007, και τέλος το 2009 ανέλαβε την ηγεσία της.

2.3 ΔΗ.Κ.ΚΙ

Το δεύτερο κομματικό σχήμα που θα κάνει την εμφάνισή του στη δεκαετία του '90 ήταν το Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα (ΔΗ.Κ.ΚΙ). Ιδρύθηκε το Δεκέμβριο του 1995 από τον αποχωρούντα από το ΠαΣοΚ και πρώην Υπουργό στις κυβερνήσεις Παπανδρέου, Δημήτρη Τσοβόλα και αποτέλεσε μια προσπάθεια εκλογικής αυτονόμησης των δυνάμεων που αποσπάστηκαν από το ΠαΣοΚ¹⁴². Στις πρώτες εκλογές, που συμμετείχε, το 1996 έλαβε 4,43% και εξέλεξε 9 βουλευτές. Κατάφερε να προσελκύσει τους περισσότερους μετακινούμενους ψηφοφόρους από τα δύο μεγάλα κόμματα¹⁴³. Η συνέχεια ωστόσο ήταν ανάλογη του κόμματος της ΠΟΛ.ΑΝ με αποτέλεσμα να μην έχει τα αναμενόμενα εκλογικά αποτελέσματα.

Το ΔΗ.Κ.ΚΙ ξεκίνησε με μεγάλες προσδοκίες το 1995 προσπαθώντας να εκφράσει τον κόσμο που αντιστεκόταν στη δεξιά μεταστροφή και κατ' επέκταση στη δεξιά πορεία, που είχε αρχίσει να ακολουθεί το ΠαΣοΚ¹⁴⁴. Στην περίοδο του εκσυγχρονισμού, που τη δεκαετία του '90 έχει αρχίσει να κινείται το ΠαΣοΚ, θα απομακρυνθεί από τα λαϊκά και εργατικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας και θα προσεγγίσει τα μεσαία αστικά στρώματα¹⁴⁵, στα πλαίσια της ισότιμης ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της επιδιωκόμενης οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Οι πολιτικές αυτές δυσαρέστησαν τις χαμηλότερες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες είχαν ήδη υποστεί οικονομική συρρίκνωση κατά τη τριετή της νεοδημοκρατικής διακυβέρνησης. Συνεπώς, το ΔΗ.Κ.ΚΙ τοποθετήθηκε στον ίδιο με το ΠαΣοΚ εκλογικό χώρο, αμφισβητώντας -χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία όπως αποδείχθηκε- τον ηγεμονικό του ρόλο στην κεντροαριστερά.

Το πρόγραμμα του ΔΗ.Κ.ΚΙ καλύπτοντας ένα ευρύ πεδίο της ελληνικής πολιτικής, προέβαλε την αντίσταση των εργαζόμενων απέναντι στην εργοδοσία και έφτανε μέχρι την αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση και τη στάση των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ στο θέμα των διεθνών θεμάτων. Με άλλη διατύπωση το ΔΗ.Κ.ΚΙ, εκμεταλλευόμενο τη συγκυρία, κοινωνική, οικονομική και διεθνή, επιχείρησε να προσεγγίσει τις κοινωνικές ομάδες εκείνες, που δυσαρεστήθηκαν από την αλλαγή πολιτικής του ΠαΣοΚ και επεδίωξε να εκφράσει τους μη

¹⁴² Με την ίδρυση του ΔΗ.Κ.ΚΙ και της ΠΟΛ.ΑΝ, διαπιστώνει κανείς ότι ο κατακερματισμός σε επίπεδο παρατάξεων διέπτε πλέον όλο το φάσμα του κομματικού συστήματος και όχι μόνο το χώρο της Αριστεράς.

¹⁴³ Μ. Μενδρινού, *Η εκλογική πολιτική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα: εσωτερικές και ευρωπαϊκές παράμετροι 1974-2000*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000, σελ. 128.

¹⁴⁴ Στα διεθνή ζητήματα της χώρας, επιλέγοντας τη γραμμή που αντιστοίχως ακολουθούσε το έτερο μικρό κόμμα της περιόδου, αλλά και το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικού κόσμου, κατέστησε ανέφικτη κάθε προσπάθεια άρθρωσης ορθολογικής επιχειρηματολογίας.

¹⁴⁵ Χ. Βερναρδάκης, "Βουλευτικές Εκλογές 2009: Το εκλογικό σώμα σε μεγάλη κινητικότητα" σελ. 15-28, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2011β, σελ. 17 και Η. Νικολακόπουλος, "Εκλογές και ψηφοφόροι..." ό.π. σελ. 88.

προνομιούχους. Ο συγκεκριμένος πολιτικός λόγος συνιστούσε επαναδιατύπωση της ρητορική του ΠαΣοΚ από τη δεκαετία του '80 και αποτέλεσε την τακτική για να αλιεύσει ψήφους από τα αριστερά του. Στον άξονα, άλλωστε Δεξιάς-Αριστεράς το ΔΗ.Κ.ΚΙ. κατατάχθηκε αριστερότερα από το κόμμα από το οποίο προήλθε. Η ρητορική αυτή όμως υπέκρυπτε τάσεις λαϊκισμού, από τις οποίες το ΠαΣοΚ προσπαθούσε να απεγκλωβιστεί προτάσσοντας το αίτημα του εκσυγχρονισμού.

Η ηγετική φυσιογνωμία του αρχηγού του κόμματος, του Δημήτρη Τσοβόλα, εξαρχής διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Ήταν από τη μία μεριά συσπειρωτικός, γιατί διέθετε τη δυνατότητα εύκολης προσέγγισης των λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων, που ο εκσυγχρονισμός έτεινε να περιθωριοποιήσει. Από την άλλη ο ηγετικός του ρόλος προσέδιδε στο κόμμα αρχηγική φυσιογνωμία, με συνέπεια να καταστεί γνωστό στην κοινή γνώμη, όπως συνηθίζεται άλλωστε με κόμματα τέτοιου τύπου, ως κόμμα του Τσοβόλα και όχι ως ΔΗ.Κ.ΚΙ. Ο Δ. Τσοβόλας, έχοντας υπάρξει συνεργάτης επί μακρόν του Ανδρέα Παπανδρέου, είχε αφομοιώσει την καθιέρωση συγκεντρωτικών τάσεων. Ενώ τυπικά υφίστατο οργανωτικό σχήμα, εν τέλει οι αποφάσεις και οι ιδεολογικές κατευθύνσεις του πολιτικού σχηματισμού, εκπήγαζαν από τον ίδιο το Δ. Τσοβόλα.

Το ΔΗ.Κ.ΚΙ ως κομματικό σχηματισμός θα διέλθει δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, υπό την ηγεσία του Δ. Τσοβόλα, θα σημειώσει δύο εκλογικές επιτυχίες. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, στις Βουλευτικές εκλογές του 1996 εξέλεξε 9 βουλευτές και έπειτα στις ευρωεκλογές του 1999, στις οποίες θα λάβει ποσοστό 6,85% και θα καταλάβει 2 έδρες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Κάπου εκεί όμως εξαντλείται η δυναμική του και περατώνεται προφανώς η συγκυρία που το ανέδειξε. Τα κοινωνικά στρώματα που νοιώθουν να περιθωριοποιούνται από τις πολιτικές εκσυγχρονισμού που ασκεί το ΠαΣοΚ, θα προσεγγίσουν τη Ν.Δ. Οι ψηφοφόροι αυτοί σε μεγάλο βαθμό ανήκαν στα λαϊκά στρώματα¹⁴⁶ που είχαν στηρίξει το ΠαΣοΚ κατά την παπανδρεϊκή περίοδο. Η προσωρινή ψήφος διαμαρτυρίας προς το ΔΗ.Κ.ΚΙ θα μετατραπεί σταδιακά σε ψήφο υποστήριξης προς τη Ν.Δ, γεγονός που θα την ξαναφέρει στην εξουσία μετά από έντεκα χρόνια. Έτσι στις Βουλευτικές εκλογές του 2000 το ΔΗ.Κ.ΚΙ θα συγκεντρώσει ποσοστό 2,69% χωρίς να καταλάβει έδρες στο Εθνικό Κοινοβούλιο, μια αδυναμία που θα επαναληφτεί και το 2004 όταν τα ποσοστά του θα πέσουν ακόμα περισσότερο, στο 1,79%.

¹⁴⁶ Μ. Γκίβαλος, "Μετασχηματισμοί και διαφοροποιήσεις του ΠαΣοΚ..." ό.π. σελ. 100-102.

Αποτελεί γεγονός ότι ούτε το ΔΗ.Κ.ΚΙ κατάφερε να μετεξελιχθεί σε κόμμα, που θα μπορούσε “να εκφράζει ενεργητικά τα συμφέροντα των ψηφοφόρων που αντιπροσώπευε”¹⁴⁷. Αυτό διότι δεν κατόρθωσε να αποκτήσει αυτονομία και να πορευτεί σαν ξεχωριστός πολιτικός σχηματισμός και όχι σαν ένα είδος εσωκομματικής αντιπολίτευσης στο ΠαΣοΚ. Αποδείχθηκε, με άλλα λόγια, αδύναμο να εκφράσει έναν εναλλακτικό πολιτικό λόγο και μια τέτοια προγραμματική ρητορεία, που από κόμμα κοινωνικής διαμαρτυρίας να μεταλλαχθεί σε κομματικό σχηματισμό, ο οποίος να διαθέτει πειστικές απαντήσεις στα ποικίλα θέματα που αναδεικνύονται στην εκάστοτε συγκυρία.

Το Μάρτιο του 2004, μετά τη δεύτερη συνεχόμενη αποτυχία να περάσει το όριο του 3% για είσοδο στη Βουλή, ο Δ. Τσοβόλας ανακοίνωσε ότι διαλύει το ΔΗ.Κ.ΚΙ και επέστρεψε στο δημόσιο ταμείο τα αδιάθετα ποσά της κρατικής επιχορήγησης. Στην κίνηση αυτή αντέδρασε η πλειοψηφία της Κεντρικής Επιτροπής, η οποία σύμφωνα με το καταστατικό ήταν η μόνη αρμόδια για να λάβει απόφαση διάλυσης. Το ζήτημα μεταφέρθηκε στις δικαστικές αίθουσες, όπου αποφασίσθηκε ότι η διάλυση είναι άκυρη και κατακύρωσε τον τίτλο του κόμματος στην πλειοψηφία της Κεντρικής Επιτροπής. Στις εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση του 2006 το ΔΗ.Κ.ΚΙ συνεργάσθηκε με το ΚΚΕ, εκλέγοντας αρκετά μέλη του σε δημοτικά και νομαρχιακά συμβούλια. Τέλος, ενόψει των εθνικών εκλογών του 2007, ανακοίνωσε τη συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία εντασσόμενο στο Συνασπισμό Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α), ενώ κάποια μέλη του ΔΗ.Κ.ΚΙ προτίμησαν να ενταχθούν στο κόμμα της Δημοκρατικής Αναγέννησης¹⁴⁸.

Οι δύο παραπάνω πολιτικοί σχηματισμοί που αναφέραμε δεν κατάφεραν να διαμορφώσουν μια συμπαγή εκλογική βάση, ούτε σταθερές κοινωνικές σχέσεις εκπροσώπησης. Η επιδοκιμασία που δέχτηκαν αποτέλεσε περισσότερο ψήφο διαμαρτυρίας από ένα τμήμα του εκλογικού σώματος, που αποσπάστηκε από το δικομματισμό και θέλησε να τιμωρήσει τα κόμματα εξουσίας για τις πολιτικές τους επιλογές. Σε καμιά περίπτωση δεν θα καταφέρουν να εκπροσωπήσουν σταθερά συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, ούτε θα αντιπροτείνουν μια διαφορετική πολιτική στρατηγική. Σε κάθε περίπτωση θα παραμείνουν κόμματα περιορισμένης εμβέλειας, κόμματα συγκυριακής κοινωνικής διαμαρτυρίας, κόμματα της μίας άποψης και όχι ολιστικής πολιτικής. Η ικανότητα συσπείρωσης των μεγάλων κομμάτων συμπίεσε την εκλογική και πολιτική τους δυναμική. Όταν μακροπρόθεσμα θα αναμετρηθούν με τα κόμματα προέλευσης των αρχηγών-ιδρυτών τους, δεν θα καταφέρουν να επιβιώσουν

¹⁴⁷ Σ. Σακελλαρόπουλος-Π. Σωτήρης, *Αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός...* ό.π. σελ. 215.

¹⁴⁸ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 287 και <http://www.naftemporiki.gr/news/story.asp?id=1400410>.

εκλογικά και να επιφέρουν συνακόλουθα μεταβολές στο πολιτικό σύστημα. Λογική συνέπεια ήταν τα κόμματα αυτά να “οδηγηθούν στην πολιτική συρρίκνωση... διότι υπήρξαν ευάλωτα εκλογικά πολιτικά σχήματα”¹⁴⁹. Διαφορετική, όπως θα τονιστεί στη συνέχεια, ήταν η εκλογική παρουσία του ΛΑ.Ο.Σ, το οποίο καίτοι δεν έπληξε το δικομματισμό, κατάφερε για μια δεκαετία να επιβιώσει στο κομματικό σύστημα και να διατηρήσει την εκλογική του βάση.

2.4 ΛΑ.Ο.Σ

Ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ) είναι κομματικό μόρφωμα που προέρχεται από το χώρο της Δεξιάς. Ιδρύθηκε στα τέλη της υπό εξέταση δεκαετίας, και πιο συγκεκριμένα στις 14 Σεπτεμβρίου του 2000, από τον Γεώργιο Καρατζαφέρη, πρώην δημοσιογράφο και πρώην βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας. Ο Γ. Καρατζαφέρης, μετά τις εκλογές του 2000, διαγράφηκε από τη Ν.Δ. με απόφαση της τότε ηγεσίας του κόμματος.

Ο ΛΑ.Ο.Σ συνιστά μια σύγχρονη έκφραση της Λαϊκής Δεξιάς, που ταυτόχρονα συνδυάζει δοσολογία πατριωτισμού και εθνικισμού σκεπτικό που επιτρέπει την τοποθέτησή του στο χώρο της Άκρας Δεξιάς¹⁵⁰. Η ίδρυσή του πραγματοποιήθηκε με σκοπό να υπερβεί το δικομματισμό. Σύμφωνα με τον πρόεδρό του Γ. Καρατζαφέρη, “τα λεγόμενα «μεγάλα κόμματα» όχι μόνον στερούνται οράματος για την πρόοδο του λαού και της χώρας, αλλά

¹⁴⁹ Χ. Βερναρδάκης, “Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού” σελ. 17-43 στο: *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999, σελ. 26-39.

¹⁵⁰ Β. Γεωργιάδου, στο Χ. Βερναρδάκης, “Βουλευτικές Εκλογές 2009”... ό.π. σελ. 27, και Θ. Χατζηπαντελής-Γ. Ανδρεάδης, “Η ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων: Η περίπτωση του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού. Το προφίλ των ψηφοφόρων του ΛΑ.Ο.Σ” σελ. 176-195, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 178-181, και Γ. Κουκουράκης, “Ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμος και ο χώρος της Άκρας Δεξιάς στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα” σελ. 128-140, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σελ. 128, και Α. Πανταζόπουλος, “Ο λαϊκισμός της Δεξιάς, το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑ.Ο.Σ πριν και μετά τις Ευρωεκλογές” σελ. 141-163, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σελ. 155-160, και Β. Γεωργιάδου, “Πως γεμίζει η δεξαμενή της Άκρας Δεξιάς; Στρατηγικές αντιμετώπισης του ΛΑ.Ο.Σ και ψήφος διαμαρτυρίας” σελ. 307-330, στο: *Κόμματα και Πολιτική στην Ελλάδα, οι σύγχρονες εξελίξεις*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009, σελ. 311-320.

Το ίδιο το κόμμα όμως, στο πολιτικό του πρόγραμμα, αρνείται την τοποθέτησή του στο ακροδεξιό τόξο, καθώς και την όποια σχέση με κόμματα θρησκευτικού φονταμενταλισμού και ρατσισμού. (http://www.laos.gr/laos.asp?epilogi=%27pdf/PROGRAM_LAOS.pdf%27&page=laos). Υπάρχει όμως και η οπτική που το θεωρεί ως κόμμα ευρωσκεπτικιστικό (Featherstone Κ.-Παπαδημητρίου Δ. 2010: 34).

*επιπλέον δεν αντέχουν την αλήθεια και τείνουν να παρασύρουν την πατρίδα σε επικίνδυνες περιπέτειες με την πολιτική και τον ενδοτισμό τους σε ξένα κέντρα αποφάσεων*¹⁵¹.

Το εν λόγω πολιτικό μόρφωμα ευνοήθηκε συγκυριακά από την εκλογική υποχώρηση της ΠΟΛ.ΑΝ και επιχείρησε να εκφράσει το χώρο δεξιότερα της η Ν.Δ, όταν η τελευταία κινήθηκε προς το μεσαίο χώρο προκειμένου να αποκτήσει πολυσυλλεκτικό προφίλ και να επανέλθει μετά από τρεις Πασοκικές κυβερνήσεις στην εξουσία. Επιπλέον, επιχείρησε να καλύψει την αυξανόμενη δυσαρέσκεια της ελληνικής κοινωνίας έναντι των προβλημάτων που ανέκυψαν σε διεθνή θέματα αλλά και στο μεταναστευτικό. Αποτέλεσε κατά συνέπεια μια σύγχρονη εκδοχή της λαϊκή Δεξιάς, επιχειρώντας να *“κεφαλαιοποιήσει τις ευρωπαϊκές ανησυχίες μερίδων της ελληνικής κοινωνίας”*¹⁵².

Ο πολιτικός λόγος του κόμματος ήταν διανθισμένος τόσο με θέσεις απαξιωτικές για τους οικονομικούς μετανάστες, υποδεικνύοντάς τους ως αποκλειστικά υπεύθυνους για την ανεργία και την εγκληματικότητα, όσο και με κορώνες πατριωτισμού και αντίδρασης στην παγκοσμιοποίηση και της εκχώρησης εθνικής κυριαρχίας. Δεν απουσιάζουν δε από το λόγο του στοιχεία που τονίζουν την ενδυνάμωση της ορθόδοξης θρησκευτικής ταυτότητας της ελληνικής κοινωνίας. Ο πολιτιστικός του εθνικισμός και η εμφανής αντίθεσή του στον εκσυγχρονισμό θα επηρεάσει και θα βρει ανταπόκριση σε κοινωνικές τάξεις που νοιώθουν ευάλωτες και αποκλεισμένες. Συνεπώς το εν λόγω κομματικό σχήμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί *“διφυούς χαρακτήρα”*¹⁵³, επειδή κινείται στο χώρο της άκρας δεξιάς και ταυτόχρονα συλλέγει ψήφους κοινωνικής δυσαρέσκειας.

Η συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα ευνόησε το κόμμα του Γ. Καρατζαφέρη, διότι κόμιζε κάτι καινούριο, αν και ακραίο, στην πολιτική συζήτηση και απευθύνθηκε σε κοινωνικές τάξεις, που ως τότε δεν μπορούσαν να εκπροσωπηθούν. Ταυτοχρόνως, η αδρανοποίηση της Πολιτικής Άνοιξης το 2004, το Φιλελεύθερο εγχείρημα του Στ. Μάνου που δεν έτυχε ανάλογης ανταπόκρισης και το αποτυχημένο πείραμα Αβραμόπουλου, που δεν κατάφερε να δοκιμαστεί εκλογικά, υπήρξαν στοιχεία που ευνόησαν την καθιέρωση του εν λόγω κόμματος και την εδραίωσή του στον δεξιότερα της Ν.Δ. πολιτικό χώρο.

Αναζητώντας το προφίλ των ατόμων που στήριξαν το εν λόγω κόμμα διαπιστώνει κανείς ότι οι ψηφοφόροι του ΛΑ.Ο.Σ ανήκουν σε μεγαλύτερη αναλογία στον ανδρικό πληθυσμό,

¹⁵¹ <http://www.laos.gr/laos.asp?epilogi=%27%C9%E4%F1%F5%F3%E7.txt%27&page=laos>.

¹⁵² Χ. Βερναρδάκης, “Ευρωπαϊσμός και Ευρωσκεπτικισμός στην Ελλάδα: Ιδεολογικές διαστάσεις και πολιτικές εκπροσωπήσεις” σελ. 147-164, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2005-2006. Πολιτικές και Κοινωνικές Εκπροσωπήσεις, Ευρωσκεπτικισμός, ΜΚΟ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007, σελ. 163.

¹⁵³ Γ. Μαυρή, “Κομματικό σύστημα και εκλογικός ανταγωνισμός”... ό.π. σελ. 122.

αυτοχαρακτηρίζονται συντηρητικοί και έχουν ανάλογες απόψεις σε τρέχοντα θέματα της πραγματικότητας. Θεωρούν πως δεν τους εκφράζουν οι παλιές τοποθετήσεις περι δεξιάς/αριστεράς και ένα σημαντικό ποσοστό από αυτούς αναγνωρίζει τον εαυτό του ως εθνικιστή¹⁵⁴. Προνομιακός χώρος για την άντληση ψηφοφόρων αποτελεί και ο χώρος της λαϊκής δεξιάς. Επιπροσθέτως, το εκλογικό του ακροατήριο θα διανθιστεί με εργατικά στρώματα, απολυμένους και ανέργους. Οι συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες ευθυγραμμίζονται με κόμματα παρόμοιου πολιτικού λόγου. Δεν στρέφονται, όπως παλιότερα σε αριστερά κόμματα, αλλά επιλέγουν τα κόμματα της άκρας δεξιάς, διότι ο απλουστευτικός και στοχοποιημένος εναντίον των μεταναστών πολιτικός λόγος θεωρείται περισσότερο αποδεκτός¹⁵⁵ και σύγχρονος σε σχέση με τις μαρξιστικές θεωρήσεις. Με άλλα λόγια ενυπάρχει ένα είδος πολυσυλλεκτισμού τον οποίο συναντά κανείς σε παρόμοιου τύπου κομματικά σχήματα¹⁵⁶.

Στις Βουλευτικές εκλογές του 2004, που ήταν η πρώτη εμφάνιση του συγκεκριμένου κόμματος στις εκλογικές αναμετρήσεις θα συγκεντρώσει ποσοστό 2,19%, γεγονός που δεν θα του επιτρέψει να εκλέξει Βουλευτή. Λίγους μήνες αργότερα, στις Ευρωεκλογές του ίδιου χρόνου, με ποσοστό 4,12% θα πετύχει την εκπροσώπησή του στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Στις Βουλευτικές εκλογές του 2007, θα λάβει ποσοστό 3,80% και εισέλθει στο Ελληνικό Κοινοβούλιο με 10 Βουλευτές.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η σχέση του ΛΑ.Ο.Σ με το κόμμα προέλευσής του θα είναι *“διαρκής και αλληλοεπηρεαζόμενη”*¹⁵⁷, ενώ η εικόνα του στις εκλογικές αναμετρήσεις θα αποβαίνει διαρκώς βελτιούμενη, γεγονός που πιστοποιεί την ύπαρξη σταθερής κοινωνικής βάσης. Γίνεται σαφές ότι ο ΛΑ.Ο.Σ συνιστά πλέον *“θεσμοποιημένη υλική κομματική πραγματικότητα”*¹⁵⁸ για το πολιτικό σύστημα. Ένας κομματικός σχηματισμός τέτοιου τύπου μπορεί να μην καταφέρει να συμβάλλει στην υπέρβαση του δικομματισμού, αλλά σίγουρα θα αναλάβει ρυθμιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις.

Η παρούσα εργασία δεν έλαβε υπόψη τις εκλογές του 2009, ούτε τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν, οι οποίες ενδέχεται να οδηγήσουν σε αλλαγή του πολιτικού και κομματικού σκηνικού, όπως διαμορφώθηκε στη Μεταπολίτευση. Αξίζει όμως να επισημάνουμε ότι και η

¹⁵⁴ Γ. Κουκουράκης, “Ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμος”... ό.π. σελ. 128-140.

¹⁵⁵ N.Mayer, *Εκλογική Συμπεριφορά. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 1998, σελ. 124.

¹⁵⁶ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές*... ό.π. σελ. 164.

¹⁵⁷ Κ. Ζαφειρόπουλος, στο Χ. Βερναρδάκης, “Βουλευτικές Εκλογές 2009”... ό.π. σελ. 22.

¹⁵⁸ Χ. Βερναρδάκης, “Βουλευτικές Εκλογές 2009”... ό.π. σελ. 23 και Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Αβυσσο*... ό.π. σελ. 37. Δεν πρέπει, εντούτοις, να μας διαφεύγει πως την ίδια εποχή σημειώνεται άνοδος των ποσοστών της ακροδεξιάς σε ολόκληρη την Ευρώπη.

θεσμοποιημένη κομματική πραγματικότητα του ΛΑ.Ο.Σ, που περιγράψαμε παραπάνω, αρχίζει να τίθεται εν αμφιβόλω.

Μετά το σύντομο πέρασμα από την κυβέρνηση Παπαδήμου (Νοέμβριος 2011 – Φεβρουάριος 2012), το ΛΑ.Ο.Σ είδε τα εκλογικά ποσοστά του τόσο στις εκλογές του Μαΐου όσο και στις εκλογές του Ιουνίου 2012 να συρρικνώνονται και να υπολείπεται, ιδιαίτερα τον Ιούνιο, αρκετές ψήφους για να αγγίξει το εκλογικό-νομικό όριο του 3%. Επιπλέον, ορισμένοι πρώην βουλευτές και σημαίνοντα στελέχη του κόμματος προσχώρησαν στη Ν.Δ. Την ίδια στιγμή δύο νέα εκλογικά μορφώματα απευθύνονται με αξιώσεις στο εκλογικό ακροατήριο που ως τώρα κάλυπτε το ΛΑ.Ο.Σ. Πρόκειται για τους Ανεξάρτητους Έλληνες που διεκδικούν τους ψηφοφόρους της Λαϊκής Δεξιάς και τη Χρυσή Αυγή που διεκδικεί το χώρο της Άκρας Δεξιάς. Ενόψει των εξελίξεων που ελλοχεύουν στο ελληνικό κομματικό σύστημα, εκλογική επιβίωση του ΛΑ.Ο.Σ κρίνεται επισφαλής και αβέβαιη και η θεσμοποιημένη παρουσία του στο κομματικό σύστημα κινδυνεύει εκ των πραγμάτων να αρθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Παράγοντες που επικαθορίζουν την επιβίωση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα

1. Εισαγωγικές Διαπιστώσεις

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε ορισμένους λόγους που λειτουργούν αποτρεπτικά στην επιβίωση των προαναφερθέντων μικρών πολιτικών κομμάτων. Με άλλα λόγια θα καταδείξουμε τις παραμέτρους που επενεργούν με τρόπο ώστε κάποια κόμματα να επιβιώνουν και να επικρατούν, θέτοντας τα θεμέλια της πολιτικής τους κυριαρχίας, ενώ άλλα οδηγούνται αργά ή γρήγορα στον εκλογικό και πολιτικό μαρασμό.

Πριν ξεκινήσουμε την αναζήτηση των παραγόντων που λειτουργούν σε βάθος χρόνου αποτρεπτικά για την επιβίωση των μικρών κομματικών οργανισμών, θα ήταν καλό να προβούμε σε δύο εισαγωγικές διαπιστώσεις, που αφορούν την ελληνική κοινωνία και το εκλογικό σώμα. Έχει επισημανθεί από αρκετούς μελετητές¹⁵⁹ το γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία, παρά τις όποιες επιφάσεις προοδευτισμού, κατά βάση είναι παραδοσιακή και αμυντική. Δεν αποδέχεται εύκολα το καινούριο-προοδευτικό, παρά μόνο στο πλαίσιο του μοντέρνου, όπως προβάλλεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και τις επιταγές της μόδας.

Ο συντηρητισμός αυτός, πολιτισμικός κυρίως, “*ανάγεται στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής ιδεολογίας και τη συγκρότησή της στις συνθήκες του μεσοπολέμου*”¹⁶⁰. Η εν λόγω συντηρητικότητα δεν εγκαταλείπει την ελληνική κοινωνία και στην εκλογική της συμπεριφορά και απεικονίζεται στον τρόπο που ψηφίζει. Έτσι, Μεταπολεμικά διατηρεί για τουλάχιστον μια δεκαετία, ήτοι τουλάχιστον τρεις εκλογικές αναμετρήσεις, τον ίδιο κομματικό σχηματισμό¹⁶¹. Η αλλαγή, όταν προκύπτει, οφείλεται αφενός στην “*κόπωση*” του εκλογικού

¹⁵⁹ Ν. Δεμερτζής, “Εισαγωγή στην Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα. Θεωρητικά και ερευνητικά ζητήματα” σελ. 07-39, στο: *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σελ. 22-27, και Χ. Βερναρδάκης, “Ευρωπαϊσμός και Ευρωσκεπτικισμός στην Ελλάδα: Ιδεολογικές διαστάσεις και πολιτικές εκπροσωπήσεις” σελ. 147-164, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2005-2006. Πολιτικές και Κοινωνικές Εκπροσωπήσεις, Ευρωσκεπτικισμός, ΜΚΟ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007, σελ. 147-156, και Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 342-343 & 360, και Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία. Η πολιτική της αδράνειας 2004-2009*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σελ. 50-51.

¹⁶⁰ Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία... ό.π.* σελ. 37.

¹⁶¹ Αυτό φαίνεται την περίοδο 1952-1963 κατά την οποία τρεις φορές πρώτο κόμμα αναδείχθηκε η δεξιά παράταξη, αλλά και την περίοδο 1981-2004 με πέντε κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ και μόνο μια από τη ΝΔ.

σώματος που “θα δώσει και στους άλλους μια ευκαιρία”¹⁶² και αφετέρου στο γεγονός ότι το απελθόν κόμμα θεωρείται “κατεστημένο ενώ το ανερχόμενο πιο κοντά στα προβλήματα του λαού”¹⁶³. Κατ’ επέκταση, τα μικρά κόμματα εντός του συγκεκριμένου συντηρητικού κοινωνικού πλαισίου δεν έχουν πολλές πιθανότητες να επιβιώσουν και να ξεφύγουν από τον κανόνα της θνησιγένειας.

Το δεύτερο σημείο που αξίζει να τονιστεί είναι η εκλογική συμπεριφορά των νέων ατόμων. Για τα καινούρια πολιτικά μορφώματα βασική δεξαμενή άντλησης ψηφοφόρων είναι ως επί το πλείστον οι νεαρές ηλικίες¹⁶⁴. Η νέα γενιά, φύσει και θέσει ανήσυχη και ανατρεπτική, δύναται να προσελκυστεί από το καινούριο κόμμα, ακόμα και αν αυτό απαρτίζεται από πολιτικά πρόσωπα παλαιοκομματικής προέλευσης ή πρεσβεύει ιδέες αντιδημοκρατικές. Η δυναμική της καινούριας ιδέας, που καλύπτει τις ανησυχίες τους, είναι καταλυτική στην περίπτωση τους. Αυτό βέβαια ισχύει αν τα νεαρά άτομα δεν έχουν προλάβει να βιώσουν την κομματική ταύτιση με κάποιον πολιτικό σχηματισμό. Παράλληλα, απολαμβάνουν και τη στήριξη εκείνων που νοιώθουν δυσαρεστημένοι και απογοητευμένοι από το ισχύον δικομματικό σύστημα και τις πολιτικές που στο πλαίσιο της συγκυρίας εφάρμοσε, υποβαθμίζοντας τα συμφέροντά τους.

Εν τούτοις η στήριξη από τη νέα γενιά και από όσους νοιώθουν δυσθυμία για το πολιτικό σύστημα δεν αποτελεί επαρκή λόγο για την επιβίωση των νέων σχηματισμών. Τούτο διότι η εμφάνισή των καινούριων κομματικών σχηματισμών δεν συνοδεύεται από παράλληλη εμφάνιση νέων κοινωνικών ομάδων και καινούριων κοινωνικών αιτημάτων, ούτε δημιουργούνται ως απόρροια εκρηκτικών κοινωνικών συγκρούσεων.

Καίτοι νέες πολιτικές εκφράσεις στην ελληνική πολιτική σκηνή δεν έπαψαν ποτέ να παρουσιάζονται, όπως τα οικολογικά αιτήματα, ωστόσο δεν κατάφεραν να επηρεάσουν ούτε να αποπροσανατολίσουν τη ροπή προς το δικομματισμό. Αν αυτό δεν το πέτυχαν οι σύγχρονες μεταύλιστικές προτάσεις, αντιλαμβάνεται κανείς πόσο δυσκολότερη καθίσταται η προσπάθεια να το υλοποιήσουν τα καινούρια και χωρίς ιδιαίτερο ιδεολογικό υπόβαθρο μικρά κόμματα.

¹⁶² A. Giddens, *Μετά τον τρίτο δρόμο*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 33, και Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα, κερδισμένοι και χαμένοι*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα 2001, σελ. 345 & 362-363 και Γ. Λούλης, *Το τέλος μιας κυριαρχίας, πως και γιατί το ΠαΣοΚ έχασε τις εκλογές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2004, σελ.76, και Γ. Λούλης, *Πολιτική κυριαρχία, πως κερδίζεται, πως χάνεται*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007, σελ. 25.

¹⁶³ Γ. Βούλγαρης, *Η μοιραία πενταετία...* ό.π. σελ. 191.

¹⁶⁴ Θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν τα ποσοστά που αντιστοιχούν στις νεαρές ηλικιακές ομάδες που υποστήριξαν τα νεοεμφανιζόμενα κόμματα τα τελευταία είκοσι χρόνια, συγκριτικά με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.

2. Πολιτικό Κόμμα και Κομματική Ταύτιση

Επιχειρώντας να εξηγήσουμε την προσήλωση των ατόμων σε συγκεκριμένους κομματικούς μηχανισμούς θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στο μοντέλο ταύτισης με το πολιτικό κόμμα. Το άτομο αρχικά δεν έχει κανενός είδους ταυτότητας, αλλά συνηθίζει να την κατασκευάζει. Η κοινωνική ταυτότητα είναι η πρώτη κατασκευή, με την οποία το άτομο εντάσσεται σε κάποια κοινωνική ομάδα που νοηματοδοτεί το βίο του. Με βάση το παραπάνω, και η πολιτική ταυτότητα του ατόμου ελλείπει στην έναρξη του βιολογικού του κύκλου. Η πολιτικοποίηση εκκινά *“ως ταύτιση με κάποιο πολιτικό κόμμα και όχι με κάποιες πολιτικές θέσεις”*¹⁶⁵. Με άλλα λόγια το άτομο πολύ πριν διαμορφώσει πολιτικές θέσεις, αποκτά τις απόψεις, τις οποίες εκφράζει το κόμμα που υποστηρίζει. Αυτό συνεπάγεται ότι ο προσανατολισμός ενός εκλογέα υπέρ κάποιου κόμματος είναι απόρροια *“μιας πάγιας ψυχολογικής ταύτισης με την αισθηματικοϊδεολογική οντότητα που αποτελεί το συγκεκριμένο κόμμα”*¹⁶⁶.

Η παραπάνω ταύτιση μπορεί να αποδοθεί σε πολιτικά βιώματα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Εμπεδώνεται συχνά ένας δεσμός συναισθηματικός ανάμεσα στα άτομα-εκλογείς και τα πολιτικά κόμματα, ο οποίος άπτεται αισθημάτων ασφάλειας και αυτοενίσχυσης. Η διασύνδεση αυτή θεμελιώνει μια κομματική κουλτούρα, μια παραταξιακή συνείδηση και παρέχει στους οπαδούς του κόμματος την αίσθηση πως ανήκουν σε μια κομματική οικογένεια. Ο προαναφερθείς δεσμός, επιπροσθέτως, δυσχεραίνει και την αναπροσαρμογή της κομματικής τοποθέτησης, αφού ενδεχόμενη μεταβολή θα σημάνει και μεταλλαγή του πλαισίου εντός του οποίου σφυρηλατείται η συναισθηματική ένωση κόμματος και οπαδών. Η λειτουργία, κατά συνέπεια, του συγκεκριμένου δεσμού εξασφαλίζει στο άτομο μια ψυχολογική και συλλογική πολιτική ταυτότητα, *“που προσδιορίζεται από την εναντίωση προς τους «άλλους» και επιτρέπει... τη μετάβαση από το αδύναμο και ανυπόληπτο «εγώ» στο παντοδύναμο και καταξιωμένο «εμείς»*¹⁶⁷.

Η διασύνδεση ενός ατόμου με ένα κομματικό οργανισμό δύναται να έχει πληθώρα διαβαθμίσεων. Όταν ένα άτομο δηλώνει οπαδός ενός κόμματος, εύλογα συμπεραίνει κανείς ότι διαφέρει από τον απλό ψηφοφόρο. Ο οπαδός είθισται να έχει διάρκεια και σταθερότητα στη σχέση του με το συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα που υποστηρίζει. Διατυπώνει εμφανώς

¹⁶⁵ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1993, σελ. 132.

¹⁶⁶ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο... ό.π.* σελ. 133, και A.Heywood, *Εισαγωγή στην πολιτική*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006, σελ. 338-339.

¹⁶⁷ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο... ό.π.* σελ. 194, και R.Wildenmann, *Η εκλογική έρευνα. Συμπεριφορά του εκλογικού σώματος και ανάλυση εκλογών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998, σελ. 94.

την προτίμησή του, υπεραμύνεται των κομματικών προτάσεων και ενδεχομένως προπαγανδίζει τις ιδεολογικές και προγραμματικές θέσεις του κόμματος που υποστηρίζει.

Επιπροσθέτως, το άτομο-μέλος ενός πολιτικού κόμματος συχνά φέρει υποχρεώσεις έναντι του κομματικού σχηματισμού. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορεί να έχουν τη μορφή καταβολής ελάχιστης συνδρομής, παρουσίας στις εσωκομματικές δραστηριότητες, συμμετοχής σε συλλογικούς φορείς. Με άλλη διατύπωση το πολιτικό κόμμα συνιστά ένα είδος ταυτότητας για το άτομο-οπαδό, που αναπτύσσει *“αισθήματα συμπάθειας για την ιδεολογική του ομάδα και ταυτόχρονα απορρίπτει τις αλλότριες ομάδες”*¹⁶⁸. Το πολιτικό υποκείμενο *“καταλαμβάνεται από πανικό και άγχος εμπρός στο ενδεχόμενο μια «απώλειας» της ταυτότητας”*¹⁶⁹.

Περαιτέρω, το μοντέλο της κομματικής ταύτισης οδηγεί σε σταθερή εκλογική συμπεριφορά. Αυτό διότι ο οπαδός ενός κομματικού σχηματισμού από τη μια όταν αναλύει και ερμηνεύει τις κομματικές προτάσεις σε διάφορα ζητήματα, πείθεται για την ορθότητα των κομματικών θέσεων και επιθυμεί να αποφύγει τη *“διατάραξη της γνωστικής συνέπειας ή γνωστικής ισορροπίας”*¹⁷⁰, που η ταύτιση με ένα πολιτικό κόμμα προσφέρει. Όταν από την άλλη διαφοροποιείται από τις επίσημες κομματικές γραμμές, η διαφοροποίηση αφορά κάποια ελάχιστη ως ασήμαντη παράμετρο, ώστε η σημασία της διαφωνίας του να μην διαταράσσει στο ελάχιστο την γνωστική του συνέπεια έναντι των μακροπρόθεσμων κομματικών σκοπών, οι οποίοι άλλωστε δικαιολογούν απόλυτα την κομματική του ένταξη.

Με τη θεωρία της κομματικής ταυτοδότησης μπορεί ως ένα βαθμό να εξηγηθεί η αρνητική εκλογική αντιμετώπιση, η οποία επιφυλάσσεται προς κόμματα που έχουν διασπαστεί από τους μεγάλους κομματικούς σχηματισμούς. Βάσει του προαναφερθέντος κομματικού δεσμού, καθίσταται δυσχερής η θέση των διασπαστών του πολιτικού φορέα. Οι εκλογείς-οπαδοί, ακόμα και να συμφωνούν εν μέρει με την κριτική και τις προτάσεις των νέων διασπασμένων κομμάτων, τα αγνοούν διότι *“με τη διαφοροποίησή τους τραυμάτισαν την αισθηματικοϊδεολογική πολιτική οντότητα με την οποία είναι ταυτισμένοι”*¹⁷¹.

¹⁶⁸ Π. Βασιλόπουλος, “Αξίες, ιδεολογία και γνωστικές συντομεύσεις: ο ρόλος της πολιτικής δαημοσύνης” σελ. 101-121, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2011, σελ. 102, και Α. Ηρακλειδής, *Συγκρούσεις, η υποκειμενική διάσταση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2009, σελ. 25-32.

¹⁶⁹ Θ. Λίποβατς, “Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού” σελ. 115-132, στο: *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σελ. 117.

¹⁷⁰ Α. Ηρακλειδής, *Συγκρούσεις...* ό.π. σελ. 33-38, και Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 134.

¹⁷¹ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 136.

Η κομματική ταύτιση, η κομματική ευθυγράμμιση και η κομματική σταθερότητα στην ελληνική περίπτωση της περιόδου που εξετάζουμε συνιστούν τον κανόνα. Η κομματική ταύτιση λειτουργεί ως ένα είδος χάρτη, ή με άλλη έκφραση ως μια “οθόνη αντιλήψεων”¹⁷², που βοηθά το άτομο να διαμορφώσει την έναν κώδικα πεπιοθήσεων και γνωστικών αντιλήψεων, με τα οποία αναλύει και κατανοεί το κοινωνικό γίνεσθαι. Έτσι, οι ψηφοφόροι για διάφορους λόγους -με βασικότερους στην ελληνική περίπτωση τις ιδεολογικές καταβολές και την οικογενειακή παράδοση- ταυτίζονται με κάποιο πολιτικό κόμμα, που το ψηφίζουν ανελλιπώς. Η προαναφερθείσα σχέση τους προσδιορίζει και τους επικαθορίζει και συγχρόνως τους «απαγορεύει» να από-ευθυγραμμιστούν από αυτό.

Τα μικρά πολιτικά μορφώματα λειτουργούν ως προσωρινός πόλος προσέλκυσης κοινωνικής δυσαρέσκειας, ή αντίστροφα απολαμβάνουν μια προσωρινότητα εκλογικής κατάφασης και επιδοκίμασίας. Ωστόσο, δεν κατορθώνουν να διαρρήξουν τις σχέσεις κομματικής ταύτισης του μεγαλύτερου τμήματος της κοινής γνώμης, γεγονός που θα ήταν απαραίτητο για την πολιτική επιβίωσή τους. Γίνεται σαφές ότι η ισχυρή κομματική ταύτιση και κομματική προσήλωση, που ενυπάρχει την περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης, συνιστά ασφαλές δείκτη για τη “σταθερότητα του ελληνικού δικομματισμού”¹⁷³.

Στην ελληνική περίπτωση οι ισχυρές κομματικές ταυτίσεις οφείλονται, επιπρόσθετα, στο γεγονός ότι η εκπροσώπηση της δεξιάς/κεντροδεξιάς και της κεντροαριστεράς υπήρξε μονοκομματική. Δεν υπήρξαν ιστορικά την ίδια χρονική περίοδο πλέον του ενός πολιτικά κόμματα που να εκπροσωπούν και να αντιπροσωπεύουν τις παραπάνω ιδεολογικοπολιτικές παρατάξεις. Προς την κατεύθυνση αυτή συνέτειναν και τα εκλογικά συστήματα που εφαρμόστηκαν στις διάφορες εκλογικές αναμετρήσεις. Από την κατεύθυνση αυτή εκπηγάει η απουσία κουλτούρας συνεργασιών που χαρακτηρίζει το ελληνικό κομματικό σύστημα διαχρονικά. Στις επόμενες γραμμές θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στα κομματικά συστήματα, εστιάζοντας ειδικότερα στις παραμέτρους που αφορούν την ελληνική πραγματικότητα και επικαθορίζουν τις εκλογικές συμπεριφορές, ιδίως έναντι των νεοεμφανιζόμενων πολιτικών κομμάτων.

¹⁷² Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπησης 1990-2010*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/κη 2011α, σελ. 166.

¹⁷³ Γ. Μαυρής, “Κομματικό σύστημα και εκλογικός ανταγωνισμός” σελ. 118-153, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 127, και Μ. Μενδρινού, “Κοινή γνώμη, αιτήματα πολιτικής και «θεματικά κοινά»” σελ. 45-88 στο: *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999, σελ. 68, και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές... ό.π.* σελ. 72-74.

3. Κομματικά Συστήματα: Θεωρία και επιρροές

3.1 Τα Κομματικά Συστήματα

Σημαντικό ρόλο ως προς την εξέλιξη της πολιτικής πραγματικότητας διαδραματίζει το κομματικό σύστημα μια χώρας. Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε και να περιγράψουμε το κομματικό σύστημα θα μπορούσε αυτό να οριστεί “ως ένα σύνολο κομμάτων ως ολότητα και ως ένα σταθερό πλέγμα διακομματικών σχέσεων”¹⁷⁴. Με βάση αυτό τα πολιτικά κόμματα συνεξετάζονται στο πλαίσιο της πολιτικής διαπάλης, των κομματικών συνεργασιών καθώς και στη βάση της ένταξή τους στο γενικότερο ιδεολογικό φάσμα.

Στις περισσότερες χώρες δυτικού τύπου τα κομματικά συστήματα κατηγοριοποιούνται σε μονοκομματικά, δικομματικά και πολυκομματικά συστήματα κυριαρχίας, αναλόγως του αριθμού των πολιτικών κομμάτων, που ενεργοποιούνται και συμμετέχουν στην πάλη για την εξουσία. Τα περισσότερα από αυτά τα κομματικά συστήματα είναι ως επί το πλείστον σταθερά και παγιωμένα. Αυτό αφενός εξαιτίας της αφομοίωσης των νέων κοινωνικών αιτημάτων και της αναπροσαρμογής των κομματικών προγραμμάτων, και αφετέρου χάρη στην πρόκριση εκλογικών συστημάτων πλειοψηφικού τύπου ή αναλογικών με υψηλό εντούτοις όριο κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης.

Στο μονοκομματικό σύστημα κυριαρχίας, εύλογα μπορεί να αντιληφθεί κάποιος, ότι ένα πολιτικό κόμμα¹⁷⁵ μονοπωλιακά ελέγχει την εξουσία και ενδεχομένως την κοινωνία. Αντιθέτως, πολυκομματισμός, είναι το σύστημα εκείνο όπου τέσσερα τουλάχιστον πολιτικά σχήματα διεκδικούν τη λαϊκή απόφαση για να εφαρμόσουν εξουσιαστικές πρακτικές.

Βασικό στοιχείο των πολυκομματικών συστημάτων είναι η διασπορά ψήφων σε βαθμό τέτοιο που αποκλείει τη κατάκτηση κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας από ένα κομματικό σχηματισμό. Από αυτό προκύπτει η δεύτερη σταθερά του συστήματος, σύμφωνα με την οποία όπου ενυπάρχουν ανάλογα συστήματα καθίσταται αναγκαία η σύναψη συμμαχιών για το σχηματισμό κυβέρνησης. Στα πολυκομματικά συστήματα, εξάλλου, είναι δυνατόν να διαπιστωθεί μια σειρά ταξινομήσεων. Πιο συγκεκριμένα, άλλοτε υπάρχει ένα κυρίαρχο, “αξονικό”¹⁷⁶, κόμμα, (το οποίο συνήθως είναι κεντρώας προέλευσης και αποβαίνει βασικός

¹⁷⁴ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 251.

¹⁷⁵ Μπορεί να είναι μονοκομματικό σύστημα του μοναδικού κόμματος, του ηγεμονικού κόμματος, του υπερκυρίαρχου κόμματος και του κυρίαρχου κόμματος (Διαμαντόπουλος Θ. 1993: 260-279).

¹⁷⁶ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 293.

πυλώνας κάθε κυβερνητικής απόπειρας), οπότε αναφερόμαστε σε κυριαρχούμενο πολυκομματισμό και άλλοτε ο πολυκομματισμός μπορεί να είναι ισορροπημένος. Επιπλέον, αναλόγως του αριθμού των κομμάτων μπορεί να χαρακτηριστεί περιορισμένος ή κονιορτοποιημένος πολυκομματισμός. Μπορεί ακόμα να διακριθεί σε απόλυτο πολυκομματικό σύστημα, αν τα διάφορα κόμματα κατέρχονται στις εκλογικές αναμετρήσεις και διεκδικούν τη λαϊκή ετυμηγορία αυτοδύναμα, και σε πολυκομματικό σύστημα σχετικοποιημένο, αν οι συγγενείς ιδεολογικά κομματικές οντότητες προβαίνουν σε σταθερή σύναψη συνεργασιών, (εκλογικών, κοινοβουλευτικών, κυβερνητικών), ώστε να μειώνεται η ρευστότητα του συστήματος. Αυτά τα τελευταία συστήματα ο Διαμαντόπουλος τα χαρακτηρίζει ως “πολυκομματισμούς διπολικής λογικής”¹⁷⁷.

Περαιτέρω, οι κυβερνητικές συνεργασίες στα πολυκομματικά συστήματα είναι περισσότερο σύνθετες σε σχέση με τα συστήματα του ατελούς δικομματισμού¹⁷⁸. Ακολουθώντας, μπορούμε να κάνουμε αναφορά στα κριτήρια βάσει των οποίων οι κυβερνητικές ευθύνες επιμερίζονται σε κάθε κόμμα που συμμετέχει στην κυβερνητική συνεργασία¹⁷⁹. Τέλος, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις παραμέτρους που καθορίζουν την επιλογή του προσώπου, το οποίο θα αναλάβει την προεδρία του κυβερνητικού συνασπισμού. Σαν γενική παρατήρηση πρέπει να υπογραμμιστεί ότι είθισται να επιλέγεται κάποια πολιτική προσωπικότητα που είναι ευρύτερα αποδεκτή από τους υπόλοιπους εταίρους. Ειδικότερα όμως επισημαίνονται και εδώ μια σειρά κριτηρίων για να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή επιλογή¹⁸⁰.

Η τρίτη κατηγοριοποίηση των κομματικών συστημάτων είναι ο Δικομματισμός. Ως σύστημα δικομματικής χροιάς ονομάζεται το σύστημα εκείνο όπου δύο αντιτιθέμενοι κομματικοί σχηματισμοί κυριαρχούν στο πολιτικό σύστημα και εναλλάσσονται στην εξουσία. Όταν το κάθε ένα από τα δύο κόμματα δύναται να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, τότε αναφερόμαστε σε περιπτώσεις “πλήρους δικομματισμού ... με την αθροιστική δύναμη των

¹⁷⁷ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 293.

¹⁷⁸ Ο Διαμαντόπουλος παρουσιάζει κάποιες θεωρίες, που έχουν διατυπωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Πρόκειται για την “ελάχιστη νικηφόρα συμμαχία, την επωφελέστερη ελάχιστη νικηφόρα συμμαχία, τη θεωρία του ελάχιστου αριθμού κυβερνητικών εταίρων και τη θεωρία της ελάχιστης ιδεολογικά συνεχούς νικηφόρας συμμαχίας”. Στις θεωρίες αυτές αναλύονται οι ενδεχόμενες συνεργατικές επιλογές των κομμάτων, που είναι αναγκαίες για το σχηματισμό της απαιτούμενης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (Διαμαντόπουλος Θ. 1993: 305-306).

¹⁷⁹ Ο Διαμαντόπουλος παραθέτει τα κριτήρια “της απόλυτα αναλογικής κατανομής, της ενίσχυσης των μικρότερων κομμάτων, της ενίσχυσης του ισχυρότερου κυβερνητικού εταίρου, της απόλυτης αριθμητικής ισότητας και της ενίσχυσης του κόμματος του πρωθυπουργού” (Διαμαντόπουλος Θ. 1993: 309-311).

¹⁸⁰ Ο Διαμαντόπουλος παρατηρεί ότι τα εν λόγω κριτήρια μπορεί να είναι “η αρχή της πλειοψηφίας, η αρχή της υπεροχής, η αρχή της ευθύνης, η αρχή του ρεύματος και η αρχή του κέντρου βάρους”. Σε αυτά τα κριτήρια που αναλύονται στη διεθνή βιβλιογραφία, ο Διαμαντόπουλος προσθέτει δύο επιπλέον με βάση τις παρατηρήσεις του από την ελληνική πολιτική ιστορία του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για “την αρχή της καλύτερης ανταπόκρισης προς το κυβερνητικό έργο και την αρχή του ακίνδυνου” (Διαμαντόπουλος Θ. 1993: 314-317).

δύο μεγάλων κομμάτων να κυμαίνεται συνήθως στο 85-90% του συνόλου των ψήφων”¹⁸¹. Στην παραπάνω περίπτωση δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα από τα δύο μεγάλα κόμματα στην προσπάθεια να προσελκύσουν τους ψηφοφόρους που είναι αναποφάσιστοι, ή (αυτο)τοποθετούνται στο μεσαίο χώρο.

Περαιτέρω, το εκλογικό σύστημα μπορεί να διαμορφώσει την ποιότητα του δικομματισμού. Έτσι, “φυσικός”¹⁸² δικομματισμός ονομάζεται εκείνος που η απήχηση των υπόλοιπων κομμάτων στην κοινή γνώμη είναι μικρή, ενώ “τεχνητός”¹⁸³ εκείνος που το εκλογικό σύστημα είναι διαμορφωμένο με τρόπο, που να ελαχιστοποιεί την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των μικρών κομματικών σχηματισμών. Η επιβίωση, κατά συνέπεια, του δικομματισμού και συνακόλουθα η θνησιγένεια των νεοεμφανιζόμενων κομμάτων, συνάδει με το συγκεκριμένο εκλογικό σύστημα που δεσπόζει σε μια χώρα.

Εκτός του πλήρους δικομματισμού μπορεί να γίνει αναφορά και σε περιπτώσεις “ατελούς δικομματισμού ή σύστημα των δυόμισι κομμάτων ... με την αθροισμένη δύναμη των δύο μεγάλων κομμάτων κατά κανόνα να κυμαίνεται γύρω στο 75-80% του συνόλου των ψήφων”¹⁸⁴. Πιο συγκεκριμένα, τα δύο μεγάλα κόμματα, που εναλλάσσονται στην εξουσία, χρειάζονται τη συνεργασία ενός μικρότερου κομματικού σχήματος για να κατακτήσουν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Αυτό συνεπάγεται ότι στο σύστημα του ατελούς δικομματισμού είθισται να σχηματίζονται κυβερνήσεις συμμαχικές, που βασίζονται από τη μια στον ένα κομματικό πόλο του δικομματισμού και από την άλλη σε ένα μικρότερο κόμμα, το οποίο μπορεί υπό προϋποθέσεις να στηρίζει και τους δύο πυλώνες του δικομματισμού. Στην περίπτωση αυτή δεν καθορίζεται η κυβερνητική πλειοψηφία τόσο (ή αποκλειστικά) από το εκλογικό σώμα, αλλά ως ένα σημείο από τις κομματικές ηγεσίες, οι οποίες “προσδιορίζουν το κυβερνητικό σχήμα”¹⁸⁵.

Η ελληνική περίπτωση, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, εντάσσεται στην κατηγορία του πλήρους δικομματισμού. Η παγίωση του πλήρους δικομματικού συστήματος επιτεύχθηκε διότι στη συνείδηση του εκλογικού σώματος υπεισέρχεται και προτάσσεται το στοιχείο της κυβερνησιμότητας. Πρόκειται για ψυχολογικό παράγοντα, που επικαθορίζει την εκλογική συμπεριφορά. Έτσι, σε ολόκληρη τη Μεταπολίτευσης, με εξαίρεση την περίοδο 1989-1990

¹⁸¹ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 284.

¹⁸² *Ibid*, σελ. 296.

¹⁸³ *Ibid*, σελ. 296.

¹⁸⁴ *Ibid*, σελ. 282-83.

¹⁸⁵ *Ibid*, σελ. 286.

και τις δύο κυβερνήσεις συνεργασίας, τα κυβερνητικά σχήματα της περιόδου ήταν κυβερνήσεις μονοκομματικές και αυτοδύναμες.

3.2 Το Ελληνικό Κομματικό Σύστημα

Το κομματικό σύστημα της δεκαετία του '90, αλλά και γενικότερα των τελευταίων τριανταπέντε ετών, έλκει την καταγωγή του από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης. Την ιστορική αυτή περίοδο καθιερώνονται στο πολιτικό σκηνικό τα δύο μεγάλα κόμματα, που εναλλάσσονται αυτοδύναμα στην εξουσία -η Νέα Δημοκρατία και το ΠαΣοΚ- τα οποία λειτούργησαν *“ως μεγάλα, μαζικά, πολυσυλλεκτικά κόμματα, που ήταν στην πραγματικότητα μεγάλοι κοινωνικοί και πολιτικοί συνασπισμοί”*¹⁸⁶.

Αναλυτικότερα, τα δύο αυτά πολιτικά κόμματα λειτούργησαν με συγκεκριμένες ιστορικές και ιδεολογικές αναγωγές. Η πρώτη πολιτική οικογένεια είναι εκείνη που θεωρείται ως συντηρητική. Ανάγει την πολιτική της ιστορία στη λαϊκή προπολεμική δεξιά και στην ΕΡΕ, ενώ τη δεκαετία του '90 αυτοπροσδιορίζεται ως φιλελεύθερη. Στον αντίποδα βρίσκεται η πολιτική παράταξη, που χαρακτηρίζεται ως δημοκρατική και προοδευτική. Χρησιμοποιεί για εκλογικούς λόγους στοιχεία της κομμουνιστικής αριστεράς και οι ιδεολογικές αναφορές της εκτείνονται από τις παρυφές του παραδοσιακού κέντρου μέχρι την αριστερά. Τα δύο κόμματα εξουσίας στη δεκαετία του '90 εναλλάχθηκαν στην εξουσία και ταυτοχρόνως προέβησαν σε αλλαγή στην ηγεσία τους. Υποστηρίζεται ότι το γεγονός της αλλαγής ηγεσίας ενίσχυσε το δικομματισμό διότι τα νέα αρχηγικά πρόσωπα υπήρξαν φορείς ελπίδων. Ταυτόχρονα, η αλλαγή ηγεσίας, έχει επισημανθεί ότι προσέδωσε στα δύο κόμματα μια μορφή ανανέωσης και αποτέλεσε απαρχή για ευρύτερες ανακατατάξεις στην πολιτική τους στρατηγική και την εκλογική τους φυσιογνωμία¹⁸⁷.

Παράλληλα, με τα δύο αυτά πολιτικά κόμματα εμφανίζονται σποραδικά κάποιες μικρότερες σε εκλογικό μέγεθος κομματικές ομάδες, που δεν επιτυγχάνουν να διασπάσουν το αρραγές μέτωπο του ελληνικού δικομματισμού. Τα μικρά αυτά κόμματα έχουν αποκληθεί *“κόμματα-*

¹⁸⁶ Ε. Βενιζέλος, “Κυβέρνηση και με τον ΣΥΡΙΖΑ” στο: *ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ* 10/06/2012.

¹⁸⁷ Χ. Βερναρδάκης, “Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού”, σελ. 17-43 στο: *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999, σελ. 17, και Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο. Οι συνέπειες της κρίσης του κομματικού συστήματος 1981-2011*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2011, σελ. 24-25.

τιμωροί”¹⁸⁸, διότι προήλθαν από διασπάσεις των δύο μεγάλων κομμάτων σε χρονικές περιόδους εσωκομματικών εντάσεων, αλλά και διενέξεων των στελεχών τους για την ηγεσία. Πέρα από τους εσωκομματικούς ή προσωπικούς λόγους δημιουργίας τους, δεν πρέπει να μας διαφεύγουν τα οικονομικοκοινωνικά ζητήματα που απασχολούν τη δεκαετία του '90 την ελληνική κοινωνία. Πράγματι, παρόλη τη σταθερότητα που θα επέλθει στην ελληνική οικονομία, τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα βίωσαν έντονη οικονομική πίεση και την ανεργία. Συνάμα, οι προκλήσεις του διεθνούς περιβάλλοντος, η μετανάστευση και ο πολιτισμικός πλουραλισμός θα επηρεάσουν καθοριστικά μια ομοιογενή ως τότε κοινωνία, δημιουργώντας καινούριες νοοτροπίες και πραγματικότητες.

Κάποια από τα κόμματα που θα εμφανιστούν τη δεκαετία του '90 κατάφεραν να εισέρθουν στη Βουλή, ή να εκπροσωπηθούν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δημιουργώντας μια επίφαση ανανέωσης στο πολιτικό σύστημα. Η επιτυχία τους ωστόσο απεδείχθη εφήμερη. Δεν κατάφεραν να υπερβούν το κόμμα προέλευσής τους, ούτε το αντικατέστησαν, όπως ενδεχομένως φιλοδοξούσαν, στη λαϊκή βούληση. Αντιθέτως, αποτέλεσαν συγκυριακό υποδοχέα της δεξιάς ή αριστερής κοινωνικής δυσαρέσκειας. Εξέφρασαν συγκεκριμένες ανάγκες και αιτήματα της ελληνικής κοινωνίας, χωρίς να επιτύχουν την απαραίτητη για την επιβίωσή τους διάρκεια. Καίτοι τόλμησαν να αρθρώσουν πολιτικές σκοποθετίσεις αποβλέποντας στην υπέρβαση, ωστόσο η εκλογική ψήφος και κατ' επέκταση η κυβερνητική εξουσία διαρθρώθηκαν ανελλιπώς γύρω από τους δύο βασικούς πυλώνες του ελληνικού δικομματισμού.

Το δίπολο Δεξιά-Αντιδεξιά¹⁸⁹ επιπλέον, που δημιουργείται στις απαρχές της Μεταπολίτευσης, εξακολουθεί να συνιστά διαιρετική τομή. Αν και έχει απολέσει τη δυναμική που κατείχε τη δεκαετία του '70 και του '80, εντούτοις ενέχει σημαντική θέση στο κομματικό σύστημα, ενισχύοντας το δικομματισμό. Τη δεκαετία του '90 ωστόσο θα ξεκινήσει αργά αλλά σταθερά η “μετάβαση από τον πολωμένο στον συγκλίνοντα δικομματισμό”¹⁹⁰, ή με άλλη

¹⁸⁸ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2001, σελ. 55.

¹⁸⁹ Γ. Μοσχονάς, “Η Διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση 1974-1990. Περιεχόμενο της τομής και όψις στην στρατηγική των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος»” σελ. 159-215, στο: *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1995, σελ. 167, και Γ. Μαυρής, “Κομματικό σύστημα... ό.π. σελ. 126.

¹⁹⁰ Χ. Βερναρδάκης, “Πολιτικά κόμματα και «Μεσαίος Χώρος». Οι ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές συντεταγμένες των σημερινών πολιτικών δυνάμεων” σελ. 57-85, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σελ. 80, και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 10 & 333.

διατύπωση θα σημειωθεί η μετάβαση “από μια ιδεολογικά φορτισμένη εποχή σε μια εποχή πραγματισμού”¹⁹¹.

Η προαναφερθείσα σύγκλιση θα προκαλέσει τη δυσaréσκεια της κοινής γνώμης για τα κόμματα και το κομματικό σύστημα. Η σύγκλιση των πολιτικών προγραμμάτων και η ιδεολογική ουδετερότητα των κομμάτων εξουσίας, θα ενισχύσει την απογοήτευση των πολιτών. Η “δυσθυμία για τα κόμματα και ο κομματικός κορεσμός”¹⁹² των ψηφοφόρων δεν θα μετατραπεί σε αποχή, όπως τη δεκαετία του 2000. Αντιθέτως, προκειμένου να εκδηλώσουν τη δυσφορία τους στο δικομματισμό, η αντίδρασή τους θα λάβει τη μορφή ψήφου διαμαρτυρίας προς τα μικρά κόμματα, υπό τύπον τιμωρίας στα μεγαλύτερα που δεν ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις του εκλογικού σώματος¹⁹³.

Το παραπάνω έχει αποκληθεί με τον όρο της “περιπλανώμενη ψήφου”¹⁹⁴. Πρόκειται για μια μορφή ψήφου αποδεσμευμένη από ιδεολογικές και κομματικές παραμέτρους, την οποία υιοθετούν πολιτικά διαμαρτυρόμενοι ψηφοφόροι. Οι εκλογείς αυτοί με την ίδια ευκολία που υποστηρίζουν ένα κομματικό σχηματισμό στο δεξιό φάσμα μπορούν να γίνουν θετικοί δέκτες και ενός κόμματος τοποθετημένου στο αντίθετο άκρο του άξονα Αριστεράς-Δεξιάς. Η τάση αυτή των ψηφοφόρων, που είναι πρόθυμοι να περιπλανηθούν ακόμα και στα άκρα, καταδεικνύει ένα αρνητικό πρόσημο που υποκρύπτει η παραπάνω επιλογή. Δεν χρησιμοποιούν την ψήφο τους ως αφετηρία βελτίωσης της αλλά ως απόρριψη του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος.

Η ψήφος διαμαρτυρίας εν τούτοις πρέπει να υπογραμμιστεί ότι εκδηλώνεται κυρίως στις ευρωεκλογές και τις εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι Βουλευτικές Εκλογές εξακολουθούν μέχρι το 2004 να θεωρούνται ως εκλογική διαδικασία ιδιαίτερης βαρύτητας, γεγονός που συνιστά “*συστατικό στοιχείο της πολιτικής κουλτούρας του κοινωνικού σχηματισμού*”¹⁹⁵. Έτσι, το εκλογικό σώμα, παρά τη δυσθυμία του για τους πυλώνες του δικομματισμού, τείνει στις Βουλευτικές Εκλογές να προτάσσει το στοιχείο της σταθερότητας

¹⁹¹ Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* ό.π. σελ. 49, και Γ. Λούλης, *Η μάχη του 2007, η διαδρομή, η κάλπη, οι προοπτικές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2008, σελ. 153.

¹⁹² Η. Κατσούλης, “Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και «το παράδοξο της ανάπτυξης»” σελ. 15-76, στο: *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές δομές*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σελ. 21.

¹⁹³ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 10.

Αντιθέτως, στις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις η δυσaréσκεια μεταφράζεται σε πολιτική αποξένωση και αποχή. (Βερναρδάκης Χ. 2011β: 15-28).

¹⁹⁴ Β. Γεωργιάδου, “Οικονομικές συνθήκες και εκλογική συμπεριφορά. Οι κομματικές προτιμήσεις των ανέργων σε περιόδους κρίσης απασχόλησης” σελ. 79-120 στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ. 6, Νοέμβριος 1995, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σελ. 97.

¹⁹⁵ Γ. Μαυρή, “Κομματικό σύστημα...” ό.π. σελ. 123.

και της κυβερνησιμότητας, επιλέγοντας το ένα από τα δύο κόμματα εξουσίας έστω και με την αντίληψη “του μικρότερου κακού”¹⁹⁶.

Επανερχόμενοι στις δεύτερες, σε σημασία, εκλογικές αναμετρήσεις θα μπορούσαμε να καταγράψουμε ως βασικό χαρακτηριστικό “τον υψηλό βαθμό ρευστότητας μεταξύ εκλογών διαφορετικού τύπου”¹⁹⁷. Πιο αναλυτικά, οι πολίτες αντιμετωπίζουν τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με μειωμένο ενδιαφέρον. Οι θεματικές που προτάσσονται στην προεκλογική περίοδο δεν άπτονται ευρωπαϊκών ζητημάτων, αλλά κυριαρχούνται από την αντιπαράθεση των κομμάτων του δικομματισμού, γεγονός που έχει ως συνέπεια η ελληνική κοινή γνώμη “να είναι ελάχιστα ενημερωμένη για τα τεκταινόμενα στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης”¹⁹⁸.

Ταυτόχρονα, περιπτώσεις αποχής αρχίζουν τη δεκαετία του ‘90 να εμφανίζονται στις εκλογικές διαδικασίες για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το εκλογικό σώμα, από την άλλη, που συμμετέχει στις διαδικασίες των ευρωεκλογών, είναι “απαλλαγμένο από κυβερνητικά διλλήματα”¹⁹⁹. Τούτο έχει ως συνέπεια να επιλέγουν κομματικό φορέα που προσεγγίζει τις ιδεολογικές τους καταβολές και τις πολιτικές τους προτιμήσεις. Για το λόγο αυτό έχει παρατηρηθεί ότι στις ευρωεκλογές διαχρονικά υπάρχει σημαντική κάμψη του δικομματισμού²⁰⁰, αφού οι ψηφοφόροι δεν διστάζουν να στηρίξουν μικρότερους κομματικούς σχηματισμούς, αποδοκιμάζοντας ταυτόχρονα το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία.

Η πτώση του δικομματισμού στις ευρωεκλογές αποβαίνει σε διπλή κατεύθυνση. Από τη μια ενισχύονται τα κόμματα της Αριστεράς, από κεντροαριστερούς ψηφοφόρους, γεγονός που πιστοποιεί τη χαλαρότητα της ψήφου. Από την άλλη διαπιστώνεται ενίσχυση των κομμάτων που εμφανίζονται συγκυριακά στο πολιτικό σύστημα προερχόμενα από τα δύο μεγάλα κόμματα του δικομματισμού. Η ενίσχυση αυτών των κομμάτων πιστοποιεί ένα μεγαλύτερο εύρος επιλογών για το εκλογικό σώμα, ιδιαίτερα όταν ελλείπουν διλλήματα κυβερνησιμότητας. Δεν πρέπει να παραλειφθεί και το γεγονός πως πέρα από τις δύο

¹⁹⁶ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 21.

¹⁹⁷ Μ. Μενδρινού, *Η εκλογική πολιτική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα: εσωτερικές και ευρωπαϊκές παράμετροι, 1974-2000*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000, σελ. 256, και Μ. Μενδρινού, “Ο θεσμός των ευρωεκλογών και τα μικρά πολιτικά κόμματα στην ελληνική πολιτική σκηνή” σελ. 13-40 στο: *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2003, έρευνες, δημοσκοπήσεις*, εκδ. VPRC, Αθήνα 2003, σελ. 19, και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 91.

¹⁹⁸ Χ. Βερναρδάκης, “Ευρωπαϊσμός και Ευρωσκεπτικισμός...” ό.π. σελ.154.

¹⁹⁹ Κ. Πουλάκης, “Στοιχεία και συμπεράσματα από τις Μεταπολιτευτικές Εκλογές 1974-2009” σελ. 29-53, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2011, σελ. 34.

²⁰⁰ Μ. Μενδρινού, “Ο θεσμός των ευρωεκλογών...” ό.π. σελ. 14.

προαναφερθείσες κατηγορίες, οι ευρωεκλογές παρέχουν την ευκαιρία για στήριξη σε κόμματα που κινούνται εκτός κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και σε κάποιες περιπτώσεις θεωρούνται ακραία. Η τάση αυτή υπογραμμίζει την άνοδο της αντισυστημικής ψήφου και την απαξίωση της δημοκρατικής ιδέας²⁰¹.

Αν επιπρόσθετα παρατηρήσει κάποιος και τις εκλογές για την Τοπική Αυτοδιοίκηση διαπιστώνεται ότι διαθέτουν αναμφίβολα ιδιαιτερότητες και χαρακτηρίζονται από κομματικές εκλογικές συνεργασίες. Εν τούτοις το όλο εγχείρημα παρέχει τη δυνατότητα για καταγραφή εκλογικών και κομματικών συσχετισμών στο ενδιάμεσο των βουλευτικών εκλογών χρονικό διάστημα. Επιπλέον, αναλόγως της συγκυρίας κατά την οποία διενεργούνται οι εκλογές αυτές, μπορεί να αποτελέσουν είτε ευκαιρία διαμαρτυρίας του εκλογικού σώματος προς το κυβερνών κόμμα, είτε επιβεβαίωση της στήριξης και κατ' επέκταση της πολιτικής του. Δεν είναι βέβαια παράδοξο το φαινόμενο της αυξητικής λευκής ή άκυρης ψήφου, στο πλαίσιο μια δυσαρέσκειας για το πολιτικό σύστημα. Όταν δε η δυσαρέσκεια αυτή εκδηλώνεται δια της αποχής από την κάλπη, τότε μειώνεται το επίπεδο “δημοκρατικής νομιμοποίησης”²⁰² των εκλεγμένων στα δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια. Και στις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές, κατ' αναλογία με τις ευρωεκλογές, στην εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων δύναται να υπεισέρχονται άλλες μεταβλητές σε σχέση με τις βουλευτικές εκλογές. Με άλλη διατύπωση οι ιδιαιτερότητες και οι ιδιομορφίες των τοπικών κοινωνιών βαραίνουν περισσότερο από το κυβερνητικό διακύβευμα και τις κομματικές ταυτίσεις, που ισχύουν στις εκλογές για το εθνικό κοινοβούλιο.

Συγκρίνοντας, τέλος, τις Εθνικές Εκλογές με τις Ευρωεκλογές και τις Εκλογές για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, εύκολα διαπιστώνουμε τα αυξημένα επίπεδα αποχής και την ύπαρξη χαλαρής ψήφου. Στις εκλογές που δεν σχετίζονται με την κυβερνησιμότητα, οι ψηφοφόροι συμπεριφέρονται περισσότερο χαλαρά και δεν διστάζουν να στηρίξουν και να ενισχύσουν μικρότερα, συγγενικά προς τις ιδεολογικοπολιτικές τους τοποθετήσεις, κόμματα, με συνέπεια την φθορά των ποσοστών του δικομματισμού και την κατάδειξη της ρευστότητας της ψήφου. Τα μικρά κόμματα στις εκλογές αυτές εμφανίζουν τάσεις ανανέωσης της εκλογικής τους δυναμικής. Με άλλη έκφραση, οι εκλογές για το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και την Τοπική Αυτοδιοίκηση, συνιστούν κρίσιμη διαδικασία επιβίωσής τους διότι “η συρρίκνωση της εκλογικής επιρροής ενός κόμματος σε αυτές τις εκλογές υπονομεύει τη

²⁰¹ Κ. Πουλάκης, “Στοιχεία και συμπεράσματα... ό.π. σελ. 37-40.

²⁰² Χ. Βερναρδάκης, “Περιφερειακές και Δημοτικές Εκλογές 2010: Ψήφος, κόμματα και κομματικό σύστημα” σελ. 55-64, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2011γ, σελ. 61.

συνολική του παρουσία”²⁰³. Απεναντίας, στις Εθνικές Εκλογές γενικότερα ο δικομματισμός επανακάμπτει, αποβαίνοντας ιδιαίτερα ισχυρός όταν η περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα χαρακτηρίζεται από διλήμματα ή επικρατούν συνθήκες πόλωσης και λιγότερο ισχυρός σε εκλογικές συγκυρίες που δεν υφίστανται σοβαρά διακυβεύματα. Την περίοδο που εξετάζουμε, στις πέντε εκλογικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν, ο δικομματισμός κυμάνθηκε περίπου σε ποσοστά από 79,5% ως 86,5%. Η χαμηλότερη τιμή του ήταν στις εκλογές του 1996 και του 2007, όπου τα κυβερνητικά διλήμματα ήταν περιορισμένα, ενώ άγγιξε τις υψηλότερες τιμές στις εκλογικές αναμετρήσεις με έντονο το στοιχείο της ιδεολογικής και πολιτικής πόλωσης.

Εν κατακλείδι, η Ελληνική πολιτική σκηνή στη Μεταπολίτευση χαρακτηρίζεται από δικομματικό σύστημα διακυβέρνησης, ήτοι από την εναλλαγή μονοκομματικών αυτοδύναμων κυβερνήσεων του ενός από τα δύο μεγάλα κόμματα. Η ισχύς του δικομματισμού στην Ελλάδα, προϊόντος της κρίσης της πολιτικής και της ηθικής φθοράς, παρέμενε σε μεγάλο βαθμό αδιάσπαστη και δεν υπέκυπτε, ως το 2007, σε φθοροποιά σχήματα. Αντιθέτως, κατάφερνε διαρκώς να ενεργοποιεί τα ανακλαστικά εκείνα που τον βοηθούσαν να επιβιώνει. Η αντοχή του οφείλεται και στον επιπλέον λόγο της *“απουσίας συγκρότησης διακριτών ιδεολογικοπολιτικών ταυτοτήτων, που θα αμφισβητούσαν την καθεστωτική-πελατειακή σχέση του εκλογικού σώματος με τα κόμματα εξουσίας”*²⁰⁴. Κατά συνέπεια, οι όποιοι μετασχηματισμοί σημειώθηκαν στην ελληνική κοινωνία τις τρεις δεκαετίες της Μεταπολίτευσης, *“θα διυλίζονταν μέσα στα ίδια τα κόμματα χωρίς να γεννήσουν νέα (ισχυρά πολιτικά σχήματα) ή να προκαλέσουν κοινωνικούς σεισμούς”*²⁰⁵.

Δεν πρέπει να λανθάνει της προσοχής ότι το εγχείρημα των μονοκομματικών κυβερνήσεων υποβοηθείται από το υφιστάμενο εκλογικό σύστημα. Το εκλογικό σύστημα, συνεπώς, τοποθετείται στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων και επικαθορίζει εν πολλοίς την πορεία των κομματικών οργανισμών. Δύναται να θεωρηθεί *“αναπόσπαστο στοιχείο του ευρύτερου πολιτικού συστήματος και βρίσκεται σε στενή σχέση αλληλεξάρτησης και συνάφειας με τους υπόλοιπους πολιτικούς θεσμούς”*²⁰⁶. Στη συνέχεια θα εξεταστούν η έννοια και τα είδη των εκλογικών συστημάτων, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο το εκλογικό σύστημα ρυθμίζει την εκλογική επιβίωση των μικρών κομματικών σχηματισμών.

²⁰³ Μ. Μενδρινού, “Ο θεσμός των ευρωεκλογών... ό.π. σελ. 31.

²⁰⁴ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 340.

²⁰⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 367.

²⁰⁶ Μ. Μενδρινού, *Η εκλογική πολιτική...* ό.π. σελ. 22-23.

4. Το Εκλογικό Σύστημα

Βασικό πολιτικό θεσμό στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες συνιστά το Κοινοβούλιο, που επιτελεί σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Για την ανάδειξη των μελών του κοινοβουλίου ο εκλογικός νομοθέτης εξαντλεί τη διανοητική του ικανότητα, υποδεικνύοντας πολυσύνθετες μεθόδους. Με τη διαμόρφωσή του το εκλογικό σύστημα διαμορφώνει το πλαίσιο διεξαγωγής των εκλογικών αναμετρήσεων και επηρεάζει τη λειτουργία των πολιτικών θεσμών.

Ως εκλογικό σύστημα ορίζεται η τεχνική-μαθηματική μέθοδος με την οποία οι ψήφοι του εκλογικού σώματος μετατρέπονται σε έδρες στο Κοινοβούλιο και επιμερίζονται στα πολιτικά κόμματα²⁰⁷. Τα εκλογικά συστήματα αποτέλεσαν σε διάφορες χρονικές συγκυρίες την κατάλληλη μέθοδο για την διαμόρφωση των όρων των εκλογικών συγκρούσεων. Αυτό διότι οι εκλογικοί αγώνες σχετίζονται άμεσα με την εξουσία. Ως εκ τούτου τα κόμματα *“ενδίδουν στον πειρασμό να κόψουν και να ράψουν τα εκλογικά συστήματα στα μέτρα τους”*²⁰⁸.

Περαιτέρω, το εκλογικό σύστημα συνιστά το βασικό πλαίσιο της πολιτικής πραγματικότητας και *“θεμιτά μεριμνά για την κυβερνησιμότητας της πολιτείας”*²⁰⁹. Οι βασικές του λειτουργίες συντελούν *“στο να καταστήσουν τη διακυβέρνηση δυνατή για τους κυβερνώντες και αποδεκτή για τους κυβερνώμενους ... στην καταγραφή νέων ιδεολογικών ρευμάτων ... στη διασφάλιση ενός προβλέψιμου πλαισίου διενέργειας των πολιτικών αγώνων”*²¹⁰. Επιπλέον, εκτός από την κατανομή εδρών, επηρεάζει την κατανομή των ψήφων, διαμορφώνοντας στο εκλογικό σώμα *“είτε την ψυχολογία της χαμένης ψήφου είτε τη δυνατότητα ύπαρξης κομμάτων ρυθμιστών”*²¹¹, συνιστώντας με άλλη διατύπωση *“εξειδικευμένο χειραγωγικό μηχανισμό της πολιτικής”*²¹².

Τα εκλογικά συστήματα, με βάση τους κανόνες κατανομής των εδρών, διακρίνονται σε πλειοψηφικά και αναλογικά. Ειδικότερα, ένα πλειοψηφικό σύστημα λειτουργεί ευνοϊκά για τα κόμματα κυβερνητικής κλίσης και πριμοδοτεί τη δημιουργία σταθερών κυβερνήσεων, περιορίζοντας ωστόσο τον αριθμό των κομμάτων που εκτίθενται στις εκλογικές διαδικασίες. Τα πλειοψηφικά συστήματα βασίζονται άλλοτε στην απόλυτη και άλλοτε στη σχετική

²⁰⁷ Θ. Διαμαντόπουλος, *Εκλογικά συστήματα: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σελ. 27-29, και D.Nohlen, *Κομματικό σύστημα και εκλογικά συστήματα*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2007, σελ. 59

²⁰⁸ R. Wildenmann, *Η εκλογική έρευνα...* ό.π. σελ. 28.

²⁰⁹ Δ. Τσάτσος, *Εσωκομματική δημοκρατία. Οι περιπέτειές της σε ένα περιβάλλον ιδιωτικοποιημένης πολιτικής*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008, σελ. 87.

²¹⁰ Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο...* ό.π. σελ. 321.

²¹¹ Ibid, σελ. 323.

²¹² G. Sartori, στο Η. Νικολακόπουλος, *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σελ. 09.

πλειοψηφία. Τα πλειοψηφικά συστήματα ενός γύρου ευνοούν το δικομματισμό, ενώ εκείνα των δύο γύρων προάγουν τον πολυκομματισμό και τις συνεργασίες²¹³. Γενικότερα, τα πλειοψηφικά συστήματα προσανατολίζονται προς την κατασκευή κυβερνητικών πλειοψηφιών και όχι προς την εκπροσώπηση μειοψηφιών.

Από την άλλη τα αναλογικά συστήματα συνάδουν με μια ευρύτερη αντιπροσωπευτική διάσταση, έτσι ώστε να ευνοεί την επιβίωση των μικρών σχηματισμών, διευκολύνοντας ταυτόχρονα τις διασπαστικές τάσεις στο εσωτερικό των μεγάλων κομμάτων. Τα εν λόγω συστήματα βασίζονται στην αρχή της αναλογίας, ήτοι στην *“κατά το δυνατόν αναλογικότερη σχέση εδρών και ψήφων, ώστε η αντιπροσωπεία που εκλέγεται να αποτελεί πιστό αντίγραφο του εκλογικού σώματος”*²¹⁴. Κατά συνέπεια, με το αναλογικό σύστημα εκλογής επιτυγχάνεται η εξουσία της πραγματικής πλειοψηφίας, εξασφαλίζεται η εκπροσώπηση των μειοψηφιών αποτελεσματικά, ευνοούνται οι συνεργασίες μεταξύ των κομμάτων και εκπροσωπούνται οι περισσότερες κοινωνικές ομάδες.

Τα αναλογικά συστήματα επιχειρούν να απεικονίσουν όσο το δυνατόν πιο πιστά τη βούληση του εκλογικού σώματος σε κάποια συγκεκριμένη συγκυρία και καθιστούν εφικτό *“νέα ιδεολογικοπολιτικά και κοινωνικά ρεύματα να βρουν ευκολότερα θέση στο κοινοβούλιο”*²¹⁵. Δεν ελλείπουν εν τούτοις οι περιπτώσεις όπου το εκλογικό σύστημα, παρά την αναλογικότητά του, παράγει στρεβλώσεις, ήτοι υπέρ/υπό-εκπροσώπηση των κομμάτων αναφορικά με τις ψήφους που τους προσέδωσε η λαϊκή ετυμηγορία.

Υπάρχουν αρκετές παραλλαγές της απλής αναλογικής. Οι επικρατέστερες είναι η ενισχυμένη αναλογική, η αναλογική του υψηλότερου μέσου όρου (μέθοδος d' Hondt ή μέθοδος Hagenbach-Bischoff) και η αναλογική του μεγαλύτερου υπολοίπου (μέθοδος Hare ή μέθοδος Droop). Η τελευταία παραλλαγή ενισχύει τα μικρότερα κόμματα στο εκλογικό πεδίο, ενώ οι υπόλοιπες καθιστούν δυσχερή την κοινοβουλευτική επιβίωση των μικρών κομματικών σχηματισμών. Τα αναλογικά συστήματα, επίσης, εμπεριέχουν πρόβλεψη φραγμών για την εκπροσώπηση ενός κόμματος στο Κοινοβούλιο. Τέλος, στην τυπολογία των εκλογικών συστημάτων εντάσσονται και τα μεικτά συστήματα, υπό την έννοια ότι χρησιμοποιούν ανάμεικτες μεθόδους, πλειοψηφικές και αναλογικές, για την προσκύρωση εδρών και ανάδειξη βουλευτών.

²¹³ Η. Νικολακόπουλος, *Εισαγωγή στη θεωρία...* ό.π. σελ. 28.

²¹⁴ *Ibid*, σελ. 44.

²¹⁵ Θ. Διαμαντόπουλος, *Εκλογικά συστήματα...* ό.π. σελ. 328.

Επανερχόμενοι στην ελληνική περίπτωση, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι το εκλογικό σύστημα εναρμονίζεται με τις συνταγματικές επιταγές, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι το συνταγματικό κείμενο ρυθμίζει τις τεχνικές λεπτομέρειες της εκλογικής διαδικασίας. Όσα εκλογικά συστήματα εφαρμόστηκαν στη Μεταπολίτευση, με εξαίρεση την περίοδο 1989-1990, βασίζονταν στην «ενισχυμένη» αναλογική. Στην περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης, που εξετάζουμε, ίσχυσε ο εκλογικός νόμος 1907/90 για τις τέσσερις αναμετρήσεις από το 1993 ως το 2004 και ο εκλογικός νόμος 3231/04²¹⁶ που εφαρμόστηκε στις εκλογές του 2007. Οι συγκεκριμένοι εκλογικοί νόμοι παρείχαν στα κόμματα του δικομματισμού σημαντική εκπροσώπηση σε αριθμό εδρών, χωρίς να αποκλείουν εντελώς τους μικρούς κομματικούς σχηματισμούς. Με τον τρόπο αυτό πριμοδοτούσαν την παραγωγή αυτοδύναμων μονοκομματικών κυβερνήσεων.

Σε κάθε περίπτωση η δημιουργία σταθερών μονοκομματικών κυβερνήσεων αποτελούσε διακύβευμα που ο εκλογικός νομοθέτης όφειλε να αντιμετωπίσει. Το γεγονός αυτό συνάδει με τις επιθυμίες της ελληνικής κοινής γνώμης της περιόδου για κυβερνησιμότητα. Κατά συνέπεια, ο σχηματισμός μονοκομματικών και κατ' επέκταση βιώσιμων κυβερνητικών σχημάτων, *“βρισκόταν στο ίδιο το DNA των εκλογικών νόμων της Μεταπολίτευσης”*²¹⁷ ενισχύοντας τη συνοχή του δικομματισμού.

Η κατάκτηση της αυτοδυναμίας στους περισσότερους εκλογικούς νόμους, εξαρτιόταν από τα ποσοστά του πρώτου κόμματος και από τη διαφορά του από το δεύτερο κόμμα, που συνήθως ήταν και αυτό κόμμα κυβερνητικής κλίσης. Παράλληλα, τα μικρά πολιτικά κόμματα που πετύχαιναν την είσοδό τους στο ελληνικό κοινοβούλιο, τη συνδύαζαν με αναλογική εκπροσώπηση. Έτσι, οι εκλογικοί νόμοι συνένωσαν με τον πιο πετυχημένο τρόπο την αντίληψη εκείνη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που συνδυάζει την αντιπροσώπευση με την κυβερνητική σταθερότητα, παρέχοντας στο εκάστοτε πολιτικό κόμμα, με το μεγαλύτερο ποσοστό, την ευχέρεια κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και κατ' επέκταση τη δυνατότητα σχηματισμού κυβέρνησης.

Την ίδια στιγμή, ενώ παρείχαν μια προσωρινή εκπροσώπηση στους πρωτοεμφανιζόμενους μικρούς σχηματισμούς, πολύ σύντομα το πλεονέκτημα εξέπιπτε και τα μικρά πολιτικά κόμματα οδηγούνταν στην αφάνεια. Αυτό συνέβαινε εξαιτίας του γεγονότος της πρόβλεψης

²¹⁶ Γ. Κουκουράκης, *“Εκλογικό σύστημα και στρεβλώσεις στην εκπροσώπηση. Περιπτώσεις ακραίας δυσαναλογίας ψήφων-εδρών σε ελάχιστονες εκλογικές περιφέρειες 1993-2007”* σελ. 167-202, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2008, σελ. 172-197.

²¹⁷ Θ. Διαμαντόπουλος, *Ο νέος εκλογικός νόμος, προβλήματα και διλήμματα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009, σελ. 27.

ελάχιστου ορίου επί του ποσοστού των ψήφων το οποίο έπρεπε να κατακτήσει κάθε κόμμα που επεδίωκε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση.

Πράγματι, οι εκλογικοί νόμοι της περιόδου θέτουν προαπαιτούμενη βάση εισόδου στο κοινοβούλιο ένα όριο ψήφων της τάξεως του 3%. Ο συγκεκριμένος εκλογικός-νομικός φραγμός, που θα θεσμοθετηθεί, *“αύξησε το κόστος εισόδου για τα μικρότερα κόμματα”*²¹⁸. Οι πρωτοβουλίες διάσπασης στο εσωτερικό των μεγάλων κομμάτων θα αποβαίνουν έτσι άνευ ουσιαστικού αποτελέσματος, γιατί το εκλογικό σύστημα δεν επέτρεπε την σε βάθος χρόνου πολιτική επιβίωση των διασπαστών. Ο εν λόγω εκλογικός-νομικός φραγμός θα τεθεί και στις ευρωεκλογές, αποκλείοντας τα μικρά πολιτικά κόμματα από την κατανομή εδρών.

Γενικότερα, η ρήτρα του 3% συνιστά τρόπο περιορισμού της εκπροσώπησης των πολιτικών κομμάτων, καθιστώντας αποτρεπτική τη συγκρότησή τους. Κατά συνέπεια το εκλογικό σύστημα λειτουργεί εκ του ασφαλούς *“ως αποτελεσματικός μηχανισμός συντήρησης του δικομματισμού, αλλά και δημιουργίας, ως ένα βαθμό, κατασκευασμένων πλειοψηφιών”*²¹⁹.

Ο αποκλεισμός των μικρών κομμάτων από την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, δια μέσου των προβλέψεων του εκλογικού νόμου, συνεπάγεται την αποκοπή τους από τις πηγές της κρατικής χρηματοδότησης, γεγονός που πιστοποιεί την ανισότητα του εκλογικού ανταγωνισμού. Η παράμετρος αυτή θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα, όπου θα αναπτυχθεί και το νομικό πλαίσιο της χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων.

²¹⁸ Μ. Μενδρινού, *Η εκλογική πολιτική...* ό.π. σελ. 86.

²¹⁹ R. Wildenmann, *Η εκλογική έρευνα...* ό.π. σελ. 47, και Μ. Μενδρινού, *Η εκλογική πολιτική...* ό.π. σελ. 219.

5. Τα Οικονομικά των Πολιτικών Κομμάτων

Η άσκηση εξουσιαστικών ρόλων από ένα πολιτικό σχηματισμό επιτυγχάνεται δια μέσου της συμμετοχής του σε εκλογικές αναμετρήσεις. Τις τελευταίες δεκαετίες η έκθεση ενός κόμματος ή ενός υποψηφίου στην εκλογική διαδικασία έχει καταστεί πολυδάπανη, ειδικά σε εκτεταμένες εκλογικές περιφέρειες. Οι ανάγκες προβολής και επικοινωνίας του κόμματος ή του υποψηφίου με την εκλογική πελατεία έχουν αυξησει συνακόλουθα και τις εκλογικές δαπάνες. Έτσι, στο πλαίσιο της ισότητας των ευκαιριών αλλά και της αρχής της διαφάνειας θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον έλεγχο των οικονομικών των πολιτικών κομμάτων.

Η άτυπη σχέση μεταξύ πολιτικής και οικονομίας μπορεί να προσλαμβάνει συχνά τη μορφή πολιτικού χρήματος. Ενυπάρχει, δηλαδή, μια μορφή χρηματοδότησης τόσο της κομματικής δραστηριότητας όσο και της ατομικής δραστηριότητας βουλευτών ή των υποψηφίων για το βουλευτικό αξίωμα. Η χρηματοδότηση αυτή δύναται να συνοδεύεται από έμμεσα ή άμεσα πολιτικά ανταλλάγματα και να επικαθορίζει τη λήψη πολιτικών αποφάσεων.

Το συνταγματικό κείμενο οφείλει να καθορίζει τα πλαίσια εντός των οποίων θα κινηθούν ο κοινός νομοθέτης και τα ελεγκτικά όργανα, όσο και οι ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές. Εκείνο που οφείλει να μην παραγνωρίζει ο συνταγματικός νομοθέτης είναι πως θα πρέπει να τεθούν εκείνα τα πλαίσια που θα αποτρέψουν τη μετατροπή “σε δικαστική κάθε πολιτικής και ιδίως εκλογικής αντιπαράθεσης”²²⁰.

Σε επίπεδο νομοθετικών παρεμβάσεων, υπήρξαν δύο νομοθετικές ρυθμίσεις της κρατικής ενίσχυσης προς τα πολιτικά κόμματα. Η εισαγωγή της κρατικής χρηματοδότησης με το νόμο 1443/1984 ήταν μια ουσιαστική πρακτική προς την κατεύθυνση της αποδέσμευσης των κομμάτων από αναζήτηση πηγών χρηματοδότησης, που γεννούν εξαρτήσεις. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και ο νόμος 2429/1996. Μετά την ψήφιση του νέου Καταστατικού Χάρτη το 2001, ο κοινός νομοθέτης επανήλθε με το νόμο 3023/2002. Με τη θέσπισή του το ελληνικό δίκαιο απέκτησε κανόνες “*τρίτης γενιάς*”²²¹ αναφορικά με την οικονομική λειτουργία των πολιτικών κομμάτων.

²²⁰ Ε. Βενιζέλος, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, εκδ. Σάκκουκα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ. 274.

²²¹ Θ. Ξηρός, *Τα οικονομικά του εκλογικού αγώνα. Η Ισχύουσα Νομοθεσία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2007, σελ. V.

Το νέο πλαίσιο ρυθμίσεων που εισήγαγε η αναθεώρηση του 2001 αναφέρεται στα οικονομικά των κομμάτων και των υποψηφίων καθώς και στις προεκλογικές δαπάνες. Εισάγεται το δικαίωμα των πολιτικών κομμάτων στην κρατική οικονομική ενίσχυση για την κάλυψη των εκλογικών και των λειτουργικών τους αναγκών²²². Υιοθετείται ο όρος ενίσχυση και όχι χρηματοδότηση για να υποδηλώσει ότι το κράτος ενισχύει τα κόμματα, αλλά χωρίς να έχει την αποκλειστικότητα στη χρηματοδότησή τους. Τούτο συνεπάγεται ότι οι κομματικοί σχηματισμοί θα πρέπει να καλύπτουν τις οικονομικές τους ανάγκες με πόρους, που βασίζονται στις εισφορές φίλων και μελών. Διανοίγεται, έτσι, η δυνατότητα ιδιωτικής χρηματοδότησης η οποία, αν είναι αφανής, δημιουργεί περιπτώσεις εξαρτήσεων.

Στο νέο πλαίσιο αναγνωρίζεται, επίσης, ότι κομματικοί οργανισμοί, που δικαιούνται να απολαμβάνουν την κρατική οικονομική επιχορήγηση, νοούνται όχι μόνο εκείνοι που καταλαμβάνουν κάποιον αριθμό εδρών, αλλά και τα εξωκοινοβουλευτικά κόμματα. Το τελευταίο προέκυψε από την αρχή παροχής ίσων ευκαιριών στα πολιτικά κόμματα. Με δεδομένο μάλιστα ότι στην ελληνική περίπτωση η κρατική επιχορήγηση αποτελεί κύρια ή αποκλειστική πηγή χρηματοδότησης του κομματικού φαινομένου, κάθε διαφορετική πρόβλεψη θα συντελούσε στην παγίωση ενός υφιστάμενου κομματικού συστήματος. Τα νεοπαγή κόμματα θα ήταν *“πρακτικά αδύνατο να ανταγωνιστούν το υπάρχον, στηριγμένο στο δημόσιο χρήμα, κομματικό ολιγοπώλιο”*²²³. Ο κοινός νομοθέτης επιφορτίζεται να καθορίσει τα κριτήρια και τις διαφοροποιήσεις βάσει της αρχής της αναλογικής ισότητας.

Επιπρόσθετα, στην παράγραφο 2 του άρθρου 29 επαφίεται στον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει τις εγγυήσεις διαφάνειας για τις εκλογικές δαπάνες και την οικονομική διαχείριση κομμάτων και βουλευτών, καθώς και των υποψηφίων για το βουλευτικό αξίωμα. Προβλέπεται, με άλλη διατύπωση, οι δαπάνες των πολιτικών κομμάτων να αντιστοιχούν σε πραγματικά έξοδα στα οποία αποδεδειγμένα έχουν υποβληθεί. Καθιερώνεται, περαιτέρω, ο οικονομικός έλεγχος και για τους αιρετούς υποψηφίους όλων των βαθμών της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Ο κοινός νομοθέτης αναλαμβάνει την υποχρέωση να ρυθμίσει ένα ανώτατο όριο εκλογικών δαπανών. Ως εκ τούτου θεσπίζεται ειδικό ελεγκτικό όργανο, που αναλαμβάνει την επίβλεψη της οικονομικής δραστηριότητας κομμάτων και πολιτικών προσώπων²²⁴. Ο κοινός

²²² Οι εκλογικές δαπάνες αφορούν τις προεκλογικές περιόδους Βουλευτικών και Ευρωβουλευτικών εκλογών. Οι λειτουργικές από την άλλη αναφέρονται στα τρέχοντα διαχειριστικά έξοδα των κομμάτων.

²²³ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη 2003, σελ. 281.

²²⁴ Στο όργανο αυτό εκτός από τον Αντιπρόεδρο της Βουλής, ο οποίος εκτελεί χρέη προέδρου, τους εκπροσώπους των κομμάτων αλλά και τους ορκωτούς λογιστές, έρχεται να προστεθεί και η συμμετοχή ανωτάτων δικαστικών λειτουργιών.

νομοθέτης διατηρεί ακόμα την ευχέρεια να ορίσει ως ανεπίτρεπτες ορισμένες προεκλογικές δραστηριότητες αδιευκρίνιστου οικονομικού κόστους, όπως τηλεοπτικές διαφημίσεις κομμάτων και υποψηφίων ή τηλεοπτικές προβολές πέραν κάποιου προκαθορισμένου ορίου. Υπέρβαση των οικονομικών ορίων, κατά παράβαση των σχετικών διατάξεων, δύναται να επιφέρει ακόμα και την έσχατη πολιτική κύρωση της έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα. Η ανωτέρω διαδικασία εκκινείται μόνο από το ειδικό ελεγκτικό όργανο και σε καμιά περίπτωση από άτομα που έχουν ίδιον όφελος.

Το νέο νομοθετικό πλαίσιο διακρίνει σαφώς την κρατική χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων σε τακτική και εκλογική. Πιο αναλυτικά, η τακτική χρηματοδότηση ανέρχεται στο 1,02 τοις χιλίοις των τακτικών εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού του αντίστοιχου έτους. Από την άλλη η εκλογική, ανέρχεται σε ποσοστό 0,22 τοις χιλίοις των τακτικών εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού και καταβάλλεται κατά το έτος που διεξάγονται Βουλευτικές εκλογές ή εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Η χρηματοδότηση, τακτική και εκλογική, καταβάλλεται με βάση την εκπροσώπηση των πολιτικών κομμάτων ή των συνασπισμών κομμάτων στο Κοινοβούλιο. Το μεγαλύτερο ποσοστό των χρημάτων, δηλαδή το 60% της προβλεπόμενης χρηματοδότησης²²⁵, συναρτάται από τις ψήφους των κομμάτων στις προηγούμενες Βουλευτικές εκλογές. Το ποσοστό αυτό επιμερίζεται αναλογικά σε όσα κόμματα ή συνασπισμούς κομμάτων έχουν επιτύχει την εκπροσώπησή τους στο Κοινοβούλιο ή στο Ευρωκοινοβούλιο στις προηγούμενες Βουλευτικές εκλογές ή στις Ευρωεκλογές. Το υπόλοιπο ποσοστό των χρημάτων, το 40%, διανέμεται ισόποσα σε όσους κομματικούς σχηματισμούς έχουν εκλέξει έστω και ένα βουλευτή στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο ή έλαβαν πάνω από το 1,5% των έγκυρων ψηφοδελτίων στις τελευταίες Βουλευτικές εκλογές ή ευρωεκλογές, έχοντας ταυτόχρονα καταρτίσει εκλογικούς συνδυασμούς στο 70% των εκλογικών περιφερειών της χώρας.

Πέρα των τακτικών και εκλογικών χρηματοδοτήσεων, τα πολιτικά κόμματα δύναται να λαμβάνουν οικονομική ενίσχυση από το κράτος για τη σύσταση και λειτουργία κέντρων ερευνών και μελετών, καθώς και για τη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων για τα στελέχη τους. Το διατιθέμενο ποσό ορίζεται στο 0,1 τοις χιλίοις των τακτικών εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού και ο επιμερισμός στους δικαιούχους γίνεται με τρόπο ανάλογο της ανωτέρας μεθόδου.

²²⁵ Για την εκλογική χρηματοδότηση τα ποσοστά από 80-20 μετατρέπονται σε 60-40.

Ο νόμος, επιπροσθέτως, ορίζει ως έσοδα των πολιτικών κομμάτων τα ποσά εκείνα που συγκεντρώνονται είτε από την κρατική χρηματοδότηση, είτε από εισφορές βουλευτών, μελών και φίλων ενός κόμματος. Η χρηματοδότηση ενός πολιτικού κόμματος από το ίδιο φυσικό πρόσωπο κατά τη διάρκεια του έτους δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει το ποσό των 15.000 ευρώ. Από την άλλη αν πρόκειται για χρηματοδότηση υποψήφιου βουλευτή, κατά την προεκλογική περίοδο, δεν επιτρέπει ο νόμος την καταβολή ποσού από το ίδιο πρόσωπο που να υπερβαίνει τις 3.000 ευρώ. Περνώντας σε επίπεδο εξόδων ενός κομματικού σχηματισμού, ο νομοθέτης ως δαπάνες ορίζει όλα τα χρηματικά ποσά που διατίθενται για την κάλυψη εκλογικών αναγκών, αλλά και για την αντιμετώπιση των ευρύτερων λειτουργικών εξόδων κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου.

Περαιτέρω, τα πολιτικά κόμματα και οι συνασπισμοί κομμάτων στα οποία καταβάλλεται κρατική χρηματοδότηση, υποχρεούνται να τηρούν ειδικό βιβλίο στο οποίο κατ' έτος καταχωρούνται τα έσοδα και οι δαπάνες τους. Με το πέρας δύο μηνών από την διενέργεια εκλογών για το ελληνικό ή το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, τα κόμματα συντάσσουν και δημοσιεύουν ειδική έκθεση, στην οποία καταχωρούνται τα ποσά που εισήλθαν στα ταμεία του κόμματος κατά τη διάρκεια της εκλογικής αναμέτρησης καθώς και οι εκλογικές δαπάνες. Η εν λόγω έκθεση δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Την ανωτέρω έκθεση υποχρεούνται να συντάξουν και να καταθέσουν ακόμα και όσα κόμματα δεν δικαιούνται κρατικής χρηματοδότησης. Εν συνεχεία, αντίγραφο του ισολογισμού, της ειδικής έκθεσης, καθώς και του σχετικού τεύχους της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, αποστέλλεται εντός 15 ημερών από τη δημοσίευσή της, στην Επιτροπή Ελέγχου και στον Υπουργό Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Εκτός των κομμάτων όμως, τη σχετική έκθεση στην οποία περιγράφονται αναλυτικά τα εκλογικά έσοδα και οι εκλογικές δαπάνες, υπέχουν την υποχρέωση να καταρτίσουν και να αποστείλουν όσοι υποψήφιοι εξελέγησαν στο βουλευτικό αξίωμα, καθώς και εκείνοι που αποτελούν τους αναπληρωματικούς σε κάθε περιφέρεια.

Ακολούθως, ο έλεγχος των οικονομικών των κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών ανατίθεται σε ειδική Επιτροπή Ελέγχου, η οποία τυγχάνει υποστήριξης από ειδική υπηρεσία της Βουλής. Η Επιτροπή αποτελείται από ένα εκπρόσωπο κάθε κόμματος ή συνασπισμού κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή. Επιπλέον, η Επιτροπή απαρτίζεται από ένα μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Τα μέλη αυτά ορίζονται με κλήρωση από τις ολομέλειες των αντίστοιχων δικαστηρίων. Καθήκοντα Προέδρου της Επιτροπής αναλαμβάνει ένας από τους Αντιπροέδρους της

Βουλής, που ορίζεται από το Προεδρείο της Βουλής. Τα κόμματα που έλαβαν κρατική χρηματοδότηση αλλά δεν εκπροσωπούνται στη Βουλή, όταν πραγματοποιείται η σχετική συζήτηση στην Επιτροπή, υποχρεούνται να αποστείλουν έναν εκπρόσωπο.

Η Επιτροπή συγκροτείται και συγκαλείται 15 μέρες μετά την έναρξη των εργασιών της Βουλευτικής περιόδου. Για να εκπληρώσει τον έλεγχο των οικονομικών των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών αναθέτει τη διενέργεια οικονομικής πραγματογνωμοσύνης σε ορκωτούς ελεγκτές. Αυτοί συντάσσουν αναλυτική έκθεση που υποβάλλεται στην Επιτροπή για να υποβοηθήσει στην ολοκλήρωση του ελέγχου. Ο οικονομικός έλεγχος των κομμάτων ολοκληρώνεται σε 3 μήνες από την παροχή των στοιχείων στην Επιτροπή, ενώ των υποψηφίων βουλευτών σε 5 μήνες. Μετά τη λήξη του ελέγχου συντάσσεται από την Επιτροπή αναλυτική έκθεση στην οποία επισυνάπτεται και η έκθεση των ορκωτών ελεγκτών. Η έκθεση αυτή υποβάλλεται στον Πρόεδρο της Βουλής, στον Υπουργό Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και στα ενδιαφερόμενα πολιτικά κόμματα, ενώ στους υποψήφιους βουλευτές αποστέλλεται μόνο το κομμάτι της έκθεσης που τους αφορά.

Τέλος, αν η Επιτροπή Ελέγχου εντοπίσει παραβιάσεις της κείμενης νομοθεσίας για τη χρηματοδότηση των κομμάτων, δύναται να επιβάλει κυρώσεις σύμφωνα με τα όσα ο σχετικός νόμος ορίζει. Οι κυρώσεις επιβάλλονται με αιτιολογημένη απόφαση από τον Πρόεδρο της Βουλής, μετά τη σχετική έκθεση που του αποστέλλει η Επιτροπή Ελέγχου και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η συγκεκριμένη απόφαση εκδίδεται 15 μέρες από την υποβολή της έκθεσης της Επιτροπής και κοινοποιείται στον ενδιαφερόμενο, πολιτικό κόμμα ή υποψήφιο, καθώς και στον Υπουργό Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Οι κυρώσεις, που αφορούν τα πολιτικά κόμματα ή τους συνασπισμούς κομμάτων, συνήθως αφορούν επιβολή προστίμου, ενώ για υποψήφιους βουλευτές η ποινή μπορεί να είναι είτε πρόστιμο, είτε έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις.

Αποτιμώντας τις προαναφερθείσες νομοθετικές παρεμβάσεις, θα ήταν δυνατόν να λεχθεί ότι η διάθεση μεγαλύτερων ποσοστών χρηματοδότησης, όπως εκείνα του ν. 1443/1984, που προέβλεπε 90% της τακτικής επιχορήγησης να διατίθεται στα κόμματα που εκπροσωπούνται στο κοινοβούλιο, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την ισότητα ευκαιριών και πλήττει εμφανώς τα μικρά κόμματα. Παρόλα αυτά το γεγονός της κατανομής της τακτικής επιχορήγησης σε ποσοστό 60%, με το νόμο του 2002, σε εκείνα τα κόμματα που έχουν

εκλέξει βουλευτή, συνιστά και πάλι μια μορφή παραβίαση της ανωτέρας αρχής²²⁶. Αντισυνταγματική δε, θα μπορούσε να κριθεί και η απουσία πρόβλεψης χρηματοδότησης των κομμάτων που προκύπτουν από διάσπαση υπαρχόντων κομματικών σχηματισμών εν μέσω της βουλευτική περιόδου. Αυτό συνιστά μια έμμεση μορφή επέμβασης σε ζητήματα εσωκομματικά, αποτρέποντας την αμφισβήτηση της ηγεσίας και προάγοντας τον αρχηγικό χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων²²⁷.

Το ζήτημα της χρηματοδότησης των κομμάτων αποτελεί ένα από τα κρισιμότερα ζητήματα λειτουργίας των σύγχρονων κομματικών συστημάτων. Η καθιέρωση της κρατικής χρηματοδότησης ολοκλήρωσε τη θεσμική παρουσία των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα. Η άποψη ωστόσο ότι η κρατική χρηματοδότηση θα υποβοηθούσε τα κόμματα να απαλλαγούν από εξαρτήσεις ιδιοτελών ιδιωτικών συμφερόντων δεν απέφερε τα αναμενόμενα. Απεναντίας η κρατική χρηματοδότηση πολλαπλασίασε τις σχέσεις των κομμάτων με οικονομικά συμφέροντα. Αυτό αφενός διότι οι δαπάνες και τα έξοδα διογκώθηκαν και αφετέρου διότι αυτονομήθηκαν κάποιες κατηγορίες στελεχικού δυναμικού και προέβησαν σε ικανοποίηση ιδιοτελών σκοπιμοτήτων. Συνέπεια αυτών υπήρξε η αύξηση της εξάρτησης από τα ιδιωτικά συμφέροντα, γεγονός που προτάσσει την επικράτηση του οικονομικού παράγοντα έναντι του πολιτικού, και η μεταλλαγή των πολιτικών κομμάτων σε *“«απο-ιδεολογικοποιημένες» οντότητες, χωρίς πολιτικό σχέδιο και σίγουρα χωρίς κριτήριο αποτελεσματικότητας για το δημόσιο συμφέρον”*²²⁸.

Η εξέταση των οικονομικών των κομματικών καθιστά σαφές ότι τα βασικά ελληνικά πολιτικά κόμματα εξαρτώνται αποκλειστικά σχεδόν από το κράτος. Το ποσοστό συμμετοχής των μελών τους στα συνολικά έσοδα είναι από πολύ μικρό έως και μηδενικό. Συνεπώς, αφού τα μέλη δεν συμβάλουν οικονομικά το πολιτικό κόμμα στηρίζεται σε κρατικές χρηματοδοτήσεις, σε τραπεζικές δανειοδοτήσεις και σε χρήμα που προέρχεται από το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα είναι σήμερα κατεξοχήν κρατικά και για να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της εκλογικής διαδικασίας μετατρέπονται σε *“κόμματα-καρτέλ”*²²⁹, μεταλλασσόμενα ταυτόχρονα από θεσμούς εκπροσώπησης σε κρατικούς θεσμούς. Με άλλη διατύπωση πρόκειται για κόμματα που λειτουργούν σαν κρατικοί μηχανισμοί και όχι σαν

²²⁶ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 281-282.

²²⁷ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 311, και Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο...* ό.π. σελ. 281-282.

²²⁸ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 310-314 & 348, και Βερναρδάκης Χ. στο: http://www.vernardakis.gr/uplmed/99_tobima20-12-09.pdf.

²²⁹ R.Katz & P.Mair, στο Γ.Κωνσταντινίδης-Μ.Τσακάκινα, *“«Αντιδιοκομματισμός» και αντικομματικά συναισθήματα στην Ελλάδα”* σελ. 65-99, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2011, σελ. 67.

εκπρόσωποι της κοινωνίας. Τούτο συνεπάγεται στήριξη της νομιμοποίησης στο κράτος και όχι στο εκλογικό σώμα στο οποίο απευθύνονται²³⁰. Η σύζευξη κράτους και κυβερνητικού κόμματος είναι ολοκληρωτική και θεμελιώνεται σε οικονομική βάση, διότι το κράτος στηρίζει οικονομικά τα πολιτικά κόμματα. Η προσπάθεια να ικανοποιηθούν κατά περιόδους διάφορα και ενίοτε αντιτιθέμενα συμφέροντα, κατέληξε σε οικονομικά αδιέξοδα. Την περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης *“το κράτος θα απορροφήσει σταδιακά το κόμμα ως κέντρο παραγωγής ιδεολογικοπολιτικών θέσεων”*²³¹. Οι δύο βασικοί πυλώνες του ελληνικού δικομματισμού θα μετατραπούν σε κόμματα κρατικά, απορροφώντας το μεγαλύτερο μέρος των κρατικών ενισχύσεων. Η απώλεια των ιδεολογικών προταγμάτων και η ασάφεια των πολιτικών προγραμμάτων τους, αντικαθίσταται από την επιθυμία -κομματικών στελεχών και οπαδών- να διατηρήσουν την εξουσία και να επιμεριστούν τα οφέλη που απορρέουν από την άσκησή της. Μέσα σε ένα ανάλογο πολιτικό πλαίσιο τα μικρότερα πολιτικά κόμματα δεν κατορθώνουν να επιβιώσουν και να ανταγωνιστούν, στα πλαίσια της ισότητας ευκαιριών, τα κόμματα του δικομματισμού.

Τα κόμματα-καρτέλ, συμπερασματικά, είναι απόρροια της διόγκωσης της επιρροής του κράτους σε ποικίλες περιοχές της πολιτικής ζωής. Αντλούν χρηματοδοτήσεις-επιχορηγήσεις από τα κρατικά ταμεία και πετυχαίνουν να διαμορφώσουν τους όρους της πολιτικής αντιπαράθεσης με τρόπο τέτοιο που καθιστά δυσχερή την είσοδο και προπάντων την επιβίωση καινούριων κομματικών σχηματισμών στην πολιτική σκηνή. Η εκλογική νίκη καθίσταται αυτοσκοπός και τίθεται πέρα από ιδεολογικοπολιτικές τοποθετήσεις. Μεταβάλλονται σε μηχανισμούς του κράτους και εμφανίζουν ταυτόσημα συμφέροντα σε ότι αφορά τους δημόσιους πόρους, είτε αυτοί αναφέρονται σε οικονομικά μέσα, είτε σε θεσμικά που επιτρέπουν τον περιορισμό των μικρών κομμάτων. Το κόμμα-καρτέλ μετατρέπεται σε *“οργανωτικό ιμάντα νομιμοποίησης κρατικών πολιτικών και σε χώρο αναπαραγωγής πελατειακών σχέσεων”*²³² και από θεσμός εκπροσώπησης αποβαίνει διαχειριστής τους κράτους. Οι οικονομικές εξαρτήσεις του από κεκαλυμμένες εστίες χρηματοδότησης,

²³⁰ Ο Βερναρδάκης τονίζεται με έμφαση ότι η κρατική χρηματοδότηση χρησιμεύει και ως εγγυητικός μηχανισμός προκειμένου ένα πολιτικό κόμμα να λάβει τραπεζική δανειοδότηση (Βερναρδάκης Χ. 2011α: 310-319).

²³¹ Μ. Γκίβαλος, *“Μετασχηματισμοί και διαφοροποιήσεις του ΠαΣοΚ κατά τη δεκαετία 1990-2000. Συγκρίσεις των πολιτικών διακυβέρνησης και των πολιτικών προσώπων”* σελ. 86-127, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005, σελ. 102 και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 13.

²³² Χ. Βερναρδάκης, *“Η ίδρυση, η εξέλιξη και η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ: Από το κόμμα μαζών στο «κόμμα του κράτους”* σελ. 154-175, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, Τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 164.

οδηγούν σε “θεσμική ακαταστασία και εξωθεσμικές διευθετήσεις”²³³. Κατά συνέπεια, το μέγεθος της κρατικής χρηματοδότησης αποτυπώνει την εξάρτηση ενός κόμματος από το κράτος, ενώ το πολιτικό κόμμα, που ενσωματώνεται στο κράτος και από αντιπροσωπευτικός μηχανισμός αποβαίνει διαχειριστής της κρατικής εξουσίας, οδηγείται στην από-ιδεολογικοποίηση και μετατρέπεται σε πολυσυλλεκτικό. Η έννοια της πολυσυλλεκτικότητας θα μας απασχολήσει στις επόμενες γραμμές, σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί ο ρόλος της ως παράγοντας που ενισχύει το δικομματισμό και αποκλείει τους μικρούς κομματικούς σχηματισμούς από την πολιτική και εκλογική τους επιβίωση.

²³³ Π. Καζάκος, *Από τον ατελή Εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ. 33.

6. Πολυσυλλεκτικότητα

Στις σύγχρονες δημοκρατίες δυτικού τύπου, κυρίαρχη τάση του πολιτικού κόμματος είναι η μετατροπή του σε πολυσυλλεκτικό κόμμα. Το φαινόμενο της πολυσυλλεκτικότητας εντοπίζεται ήδη από τη δεκαετία του '60. Πιο αναλυτικά, η διείσδυση σε κάθε πτυχή των σύγχρονων κοινωνιών του καταναλωτικού τρόπου ζωής, έχει αλλοιώσει, μεταξύ των άλλων και το χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων. Έτσι, οι κομματικοί σχηματισμοί μεταλλάχθηκαν από μαζικά-ταξικά κόμματα, σε πολυσυλλεκτικούς πολιτικούς οργανισμούς, ήτοι σε “χαλαρά μορφώματα”²³⁴.

Ίδιον του πολυσυλλεκτικού κόμματος είναι “ο ανομοιογενής και ετερόκλητος πολυσυλλεκτικός ιδεολογικός χαρακτήρας τους”²³⁵. Η πολυσυλλεκτικότητα προέκυψε διότι τα κόμματα απομείωσαν τις ιδεολογικές τους ιδιαιτερότητες και άρχισαν να εφαρμόζουν παρόμοιες τακτικές και δοκιμασμένες πρακτικές, αποσκοπώντας στην κινητοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων ψηφοφόρων. Η μείωση των ταξικών αντιπαραθέσεων συνέτεινε προς τη μεταλλαγή αυτή. Τα πολιτικά κόμματα, δεν αποσκοπούν πλέον στην κινητοποίηση ή αποκλειστική αντιπροσώπευση συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, αλλά αποβλέπουν στην προσέλκυση και συστράτευση ψηφοφόρων από όλες τις πτέρυγες του πολιτικού φάσματος. Σε μια εποχή πραγματισμού και διαχείρισης, τα πολιτικά κόμματα “δεν κινούνται μονοδιάστατα αλλά επιχειρούν συνθέσεις”²³⁶ πέρα από ιδεολογικές και ταξικές εκπροσωπήσεις. Η κάθε μια από τις δύο συνιστώσες του δικομματισμού προτάσσει πολιτικό λόγο, που απευθύνεται σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και κοινωνικές ομάδες.

Ο πολυσυλλεκτικός μετασχηματισμός επέφερε την αποξένωση από παραδοσιακές κομματικές λειτουργίες, όπως ήταν η άσκηση πολιτικής δράσης και η επιρροή και διαμόρφωση των πολιτικών διαδικασιών. Οι κομματικοί σχηματισμοί επαναπροσδιόρισαν τις σκοποθετήσεις τους, προκειμένου να απευθυνθούν σε μια διαρκώς μετακινούμενη εκλογική πελατεία. Οι όποιες μεταβολές επέφερε η πολυσυλλεκτικότητα στα πολιτικά κόμματα οδήγησε την κοινή γνώμη στην αντίληψη ότι επικρατεί “ένα σχήμα πολιτικού κυνισμού και ομογενοποίησης των κομμάτων”²³⁷, τα οποία πλέον δεν διαφοροποιούνται στο

²³⁴ Χ. Βερναρδάκης, “Πολιτικά κόμματα και «Μεσαίος Χώρος»... ό.π. σελ. 73, και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 188, όπου αντί για τον όρο πολυσυλλεκτικό κόμμα προτάσσεται η έκφραση “εκλογικό επαγγελματικό κόμμα”.

²³⁵ Ο. Kirchheimer, στο Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 112.

²³⁶ Γ. Λούλης, *Το τέλος...* ό.π. σελ. 120.

²³⁷ Μ. Γκίβαλος, “Μετασχηματισμοί και διαφοροποιήσεις... ό.π. σελ. 104.

πεδίο της ιδεολογίας, αλλά η διαφορετικότητά τους συνίσταται στη “δύναμη που διαθέτουν για την πρόσβαση στην εξουσία”²³⁸.

Στο πλαίσιο του δικομματισμού η πολυσυλλεκτικότητα λαμβάνει εργαλειακή μορφή και συνάδει με την ανάγκη της ομάδας των στελεχών ενός πολιτικού κόμματος να κατακτήσουν και να διατηρήσουν την εξουσία, θεμελιώνοντας έτσι ένα “πολιτικό καρτέλ αντιπροσώπευσης”²³⁹. Το κοινωνικό υποκείμενο χρησιμοποιείται από τα ανταγωνιζόμενα για τη θετική απόφαση πολιτικά κόμματα προκειμένου να επικρατήσουν στην εκλογική αναμέτρηση. Σύμφωνα με τη θεωρία του Downs, τα άτομα-εκλογείς αρχικά χρησιμοποιούν τη ψήφο τους για να επιδιώξουν το αποτέλεσμα εκείνο, που αποβαίνει κατά το μέγιστο δυνατό προς όφελός τους. Η ωφέλεια ορίζεται ως συνισταμένη των ενεργειών και των αποφάσεων της κυβέρνησης, που οδηγεί στην “αύξηση του εισοδήματος χρησιμότητας του ορθολογικού ατόμου”²⁴⁰. Κατ’ αναλογία οι πολιτικοί και τα κόμματα λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο, επιδιώκοντας την ψήφο του εκλογικού σώματος ώστε να ανέλθουν ή να διατηρήσουν την εξουσία.

Τα πολιτικά κόμματα εξουσίας, εντέλει, αποφόρτισαν σταδιακά τις ιδεολογικές τους τοποθετήσεις και ενδιαφέρθηκαν για κοινωνικά ερείσματα πλέον του παραδοσιακού τους ακροατηρίου. Η πολιτική αντιπαράθεση δεν γίνεται στη βάση ιδεολογιών και προγραμμάτων, αλλά σε επίπεδο διαχείρισης και πραγματισμού. Η επιδίωξη της μεγιστοποίησης της εκλογικής υποστήριξης συντελεί στην προγραμματική αλληλοεπίδρασή τους²⁴¹ και τα κόμματα που απαρτίζουν τον ελληνικό δικομματισμό μεταλλάχθηκαν, στην υπό εξέταση περίοδο, σε “επαγγελματικά εκλογικά κόμματα ειδικευμένα στον αποϊδεολογικοποιημένο εκλογισμό”²⁴², που αποβλέπουν στην κατάκτηση ψηφοφόρων από διάφορες κοινωνικές ομάδες.

Πέρα από αυτά τα δύο μεγάλα κόμματα η πολυσυλλεκτικότητα άπτεται και των μικρών κομμάτων, τόσο της κεντροδεξιάς όσο και της κεντροαριστεράς. Αυτό συμβαίνει διότι η

²³⁸ Φ. Προβή, “Νέες κοινωνικές διαιρέσεις και συλλογικές ταυτότητες στο μικροσκόπιο της ποιοτικής έρευνας” σελ. 71-99, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2008, σελ. 79.

²³⁹ C.S.Blyth & S.Katz, στο Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 190.

²⁴⁰ Η. Κατσούλης, “Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και «το παράδοξο της ανάπτυξης»” σελ. 15-76, στο: *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές δομές*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σελ. 43.

²⁴¹ Σε ένα δικομματικό σύστημα, τονίζει ο A. Downs, “η σύγκλιση των κομμάτων είναι περισσότερο πιθανή από ότι σε συστήματα πολυκομματικά”. (στο Σπουρδαλάκης Μ. 1990: 135).

²⁴² Χ. Βερναρδάκης, “Κοινωνικές συμμαχίες και εκλογικοί συσχετισμοί. Το αποτέλεσμα των εκλογών του 2007. Σταθερότητα και ρευστότητα των εκλογικών συσχετισμών μεταξύ 2004-2007” σελ. 15-39, στο: *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2008, σελ. 25.

επιβίωσή τους βασίζεται στην προσέλκυση ψηφοφόρων που ανήκουν στον επονομαζόμενο μεσαίο χώρο. Η έννοια του μεσαίου χώρου *“περιγράφει μια αντίληψη των πολιτικών πραγμάτων που οδηγεί σε μετριοπαθείς πολιτικές συμπεριφορές”*²⁴³ και η ύπαρξή του είναι απόρροια της άμβλυνσης των ιδεολογικοπολιτικών κομματικών προταγμάτων. Η προσπάθεια των πολιτικών κομμάτων να προσαυξήσουν τις πολιτικές τους συμπάθειες και κατ’ επέκταση τον αριθμό των ψηφοφόρων τους, τα ωθεί να αναζητήσουν και να εφαρμόσουν στρατηγικές που τυγχάνουν σε συνάρτηση με το μεσαίο χώρο. Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνουν να κυριαρχήσουν κοινωνικά, πολιτικά και εκλογικά, διότι στο μεσαίο χώρο *“εδρεύουν οι «οιονεί αναποφάσιστοι» και κρίνονται οι εκλογικές μάχες”*²⁴⁴.

Η επιδίωξη των νεοεμφανιζόμενων κομμάτων να ανταγωνιστούν τα κόμματα του δικομματισμού στο πεδίο της πολυσυλλεκτικότητας και του μεσαίου χώρου μειώνει την πολιτική τους εμβέλεια. Αυτό συμβαίνει διότι τα πολιτικά κόμματα δεν μπορούν να αποσπάσουν ψηφοφόρους από τα μεγάλα κόμματα παρά μόνο συγκυριακά. Δεν έχουν ιδιαίτερη ιδεολογική τοποθέτηση και δεν εκφράζουν παγιωμένες ή πραγματικές πολιτικές ανάγκες και κοινωνικά αιτήματα. Αργά ή γρήγορα οι περισσότεροι ψηφοφόροι τους επιστρέφουν στο βασικό κόμμα της πολιτικής παράταξης, που ανήκουν ιδεολογικοπολιτικά, διότι ακόμα και αν διαπιστώνουν αναντιστοιχίες και διαφορές εντούτοις επιθυμούν *“να εξυπηρετηθούν συγκυριακά σε ατομικό επίπεδο”*²⁴⁵.

Στην εποχή της πολυσυλλεκτικότητας οι εκλογικές μάχες κρίνονται στο πεδίο της επικοινωνίας και της προσαρμοστικότητας. Τα μεγάλα κόμματα κατάφεραν στην περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης να κυριαρχήσουν στους τομείς αυτούς. Η σταδιακή υποχώρηση, επιπλέον των μεγάλων ιδεολογικών σχημάτων οδήγησε στην επικράτηση του πραγματισμού και της διαχειριστικής λογικής²⁴⁶. Τούτων δοθέντων τα νεοπαγή πολιτικά κόμματα φάνηκαν κατώτερα των κοινωνικών προσδοκιών. Προέβαλαν αρχηγικό πρόσωπο, απευθύνθηκαν κυρίως σε συγκεκριμένο ακροατήριο, προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τη συγκυρία, δεν επιχειρήσαν τις μεγάλες στοχεύσεις. Ακόμα και αν τις επιχειρούσαν, το πιθανότερο είναι η κοινωνία να προτιμούσε το σταθερό και το δοκιμασμένο. Με άλλα λόγια η σταθερότητα και η ασφάλεια²⁴⁷ συνιστούν παράγοντα διαμόρφωσης της εκλογικής απόφασης, την οποία μόνο ένα πολυσυλλεκτικό κόμμα μπορεί να προσφέρει.

²⁴³ Χ. Βερναρδάκης, *“Πολιτικά κόμματα και «Μεσαίος Χώρος»... ό.π. σελ. 58.*

²⁴⁴ Χ. Βερναρδάκης, *“Πολιτικά κόμματα και «Μεσαίος Χώρος»... ό.π. σελ. 81,* και Γ. Λούλης, *Πολιτική κυριαρχία... ό.π. σελ. 48.*

²⁴⁵ Χ. Βερναρδάκης, *“Κοινωνικές συμμαχίες... ό.π. σελ. 23.*

²⁴⁶ Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια... ό.π. σελ. 417-440.*

²⁴⁷ Ibid, σελ. 356-363.

7. Πολιτικές Τομές

7.1 Εισαγωγικές Διαπιστώσεις

Στην τελευταία ενότητα της εργασίας θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε, αντιστρέφοντας τα επιχειρήματα, τους λόγους εκείνους για τους οποίους ορισμένα πρωτοεμφανιζόμενα πολιτικά κόμματα κατάφεραν να παγιωθούν στο ελληνικό πολιτικό και κατ' επέκταση στο κομματικό σύστημα. Θα επιχειρήσουμε, δηλαδή, να εντοπίσουμε τους παράγοντες εκείνους που συνέτρεξαν έτσι ώστε τα κόμματα αυτά, αν και αποτέλεσαν νέες πολιτικές για την εποχή τους προτάσεις, εν τούτοις έγιναν σύντομα αποδεκτά από την ελληνική κοινωνία, ανέλαβαν εξουσιαστικούς ρόλους, εφάρμοσαν τις προγραμματικές τους εξαγγελίες και γενικότερα επικαθόρισαν τις πολιτικές εξελίξεις.

Για το σκοπό αυτό θα μελετήσουμε τρεις ιστορικές περιόδους-τομές, που σημάδεψαν την ελληνική πολιτική ιστορία του 20^{ου} αιώνα. Κοινός παρανομαστής των συγκεκριμένων περιόδων αποτελεί η εμφάνιση χαρακτηριστικών τέτοιων που παραπέμπουν σε περίοδο πολιτικής και κοινωνικής κρίσης. Ανατρέχοντας σε αυτές τις περιόδους διαπιστώνουμε ότι μεταξύ άλλων συνέβησαν μεταλλαγές στο πολιτικό σύστημα. Πολιτικά κόμματα που προϋπήρχαν των εν λόγω ιστορικών περιόδων, σταδιακά υποχώρησαν και αντικαταστάθηκαν από ένα καινούριο πολιτικό σχηματισμό. Με διαφορετική διατύπωση, κάθε φορά που η πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα έφτανε σε πραγματικά αδιέξοδα και αναδύονταν νέα κοινωνικοπολιτικά αιτήματα, η υπέρβαση και η ικανοποίησή τους κατέστη δυνατή με ουσιαστικούς μετασχηματισμούς του πολιτικού σκηνικού.

Αρχικά, θα αναφερθούμε στο βενιζελικό κόμμα που εμφανίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το κόμμα αυτό, εκμεταλλευόμενο τις κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες, διέρρηξε το μονοπώλιο των τζακιών του 19^{ου} αιώνα και δημιούργησε νέες πολιτικές ελίτ. Στη συνέχεια θα επισημάνουμε τους παράγοντες που ευνόησαν την άνοδο και επικράτηση ενός δεξιού κόμματος τη δεκαετία του 1950. Ήταν η δεκαετία κατά την οποία η ελληνική κοινωνία εξερχόταν πολλαπλώς τραυματισμένη από τις πολεμικές και εμφυλιοπολεμικές περιπέτειες της δεκαετίας του 1940. Ταυτόχρονα, οι μνήμες της ελληνικής κοινωνίας για τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων την περίοδο του μεσοπολέμου κάθε άλλο παρά ευνοϊκές για το κομματικό σύστημα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Τέλος, η απόπειρα της αντίστροφης επιχειρηματολογίας θα ολοκληρωθεί με το πιο πρόσφατο παράδειγμα επιβίωσης πολιτικού κόμματος. Πρόκειται για την περίοδο της Μεταπολίτευσης και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, που

έφερε νέες ιδέες, νέους ανθρώπους και νέες προοπτικές στο πολιτικό προσκήνιο. Θα κλείσουμε την μικρή αυτή εισαγωγή με την παρατήρηση του Γ. Βούλγαρη ότι η παρουσία στην πολιτική σκηνή νέων κομμάτων θα πρέπει να συνοδεύεται από την ταυτόχρονη εμφάνιση ενός καινούριου κομματικού συστήματος, το οποίο προκύπτει “ως ανάγκη γιατί έχει αλλάξει το κεντρικό διακύβευμα που καλείται να αντιμετωπίσει η πολιτική ζωή”²⁴⁸. Αυτές τις αλλαγές θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε στις παρακάτω γραμμές.

7.2 Βενιζελισμός

Το πρώτο σημείο σταθμός της νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας, που δημιούργησε μια νέα πολιτική πραγματικότητα, ήταν το 1909. Μέχρι τότε και ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα υπήρξε φιλελεύθερο. Πράγματι, θα μπορούσαν να σημειωθούν η εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία, η ελευθερία στον τύπο και γενικότερα μια μορφή πολιτικού πλουραλισμού. Ωστόσο θα μπορούσε κάποιος να επισημάνει την ελλειμματική λαϊκή αντιπροσώπευση. Τούτο διότι τα πολιτικά κόμματα του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν παρά “λέσχες πολιτικών προσωπικοτήτων”²⁴⁹ χωρίς μόνιμη οργάνωση σε επίπεδο περιφέρειας. Ένας μικρός αριθμός πολιτικών οικογενειών, δια μέσου πελατειακών σχέσεων καθώς και βίαιων τρόπων χειραγώγησης, κατόρθωσαν να ελέγχουν την ψήφο των λαϊκών στρωμάτων και ιδιαίτερα των αγροτικών. Η βραχύβια θητεία των κυβερνήσεων, αποδεικνύει “την αδύναμη θεσμοποίηση του πολιτικού συστήματος”²⁵⁰. Το Παλάτι είχε τον έλεγχο της πολιτικής ζωής και με τις επεμβάσεις του επέτεινε το κλίμα πολιτικής αστάθειας. Ο στρατός από την άλλη δεν είχε διαμορφωθεί σε ξεχωριστή ομάδα πίεσης, μιας και τα μέλη της ηγεσίας του δεν διαφοροποιούνταν από τις οικογένειες που αποτελούσαν την πολιτική ελίτ. Τούτων δοθέντων το πολιτικό σύστημα δύναται να χαρακτηριστεί ως “ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός ... όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού, παράλληλη την ύπαρξη καθολικής πλειοψηφίας, βρίσκεται εκτός πολιτικού παιχνιδιού”²⁵¹. Με άλλη διατύπωση, ο δικομματισμός του 19^{ου} αιώνα ήταν μια συσπείρωση, της κοινωνίας και των πολιτικών υποκειμένων, γύρω από πολιτικά πρόσωπα, που δέσποζαν στην πολιτική

²⁴⁸ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 50.

²⁴⁹ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό. Κριτικές παρεμβάσεις πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός, θεωρία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 40.

²⁵⁰ *Ibid*, σελ. 39.

²⁵¹ *Ibid*, σελ. 33.

σκηνή, ενώ η βιομηχανική-εργατική τάξη είτε απουσίαζε ολοκληρωτικά, είτε διέθετε χαμηλή κοινωνική παρουσία και πολιτική επιρροή.

Η απαρχή του 20ού αιώνα βρήκε την Ελλάδα με συσσωρευμένα προβλήματα και, κυρίως, με μια διάχυτη αίσθηση αποτελμάτωσης. Τα θέματα που κυριαρχούσαν αφορούσαν το διεθνή προσανατολισμό της χώρας και συνδεόταν αναπόσπαστα με Μεγάλη Ιδέα. Επιπρόσθετα, η πρόσφατη ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, είχε βιωθεί ως εθνική ταπείνωση. Στο εσωτερικό, το ανερχόμενο κοινωνικό ζήτημα, σε συνδυασμό με την οικονομική κατάσταση (πτώχευση 1893, σταφιδική κρίση, Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος), επεξέτειναν ένα γενικευμένο κλίμα δυσφορίας, το οποίο κατευθυνόταν εναντίον των πολιτικών κομμάτων και του Παλατιού.

Οι προαναφερθείσες πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές αποτυχίες, έδωσαν το έναυσμα για είσοδο νέων πολιτικών προσωπικοτήτων στο πολιτικό προσκήνιο. Πιο αναλυτικά, το 1909 μια ομάδα αξιωματικών πρωτοστάτησε σε πραξικόπημα. Καίτοι οι επεμβάσεις του στρατού τείνουν στο σύγχρονο κόσμο να θεωρούνται εκτροπές από τη δημοκρατική ομαλότητα, εντούτοις *“το κίνημα στο Γουδί έτυχε ευρείας κοινωνικής συναίνεσης και οδήγησε σε μια περίοδο εκσυγχρονισμού για το ελληνικό κράτος”*²⁵². Το κίνημα του 1909 θεωρήθηκε κατά συνέπεια σημείο τομής για το πολιτικό σύστημα.

Απότοκος του εν λόγω κινήματος υπήρξε η ανάθεση της εξουσίας σε ένα νέο πολιτικό τον Ε. Βενιζέλο, στο πρόσωπό του οποίου έβλεπαν έναν πολιτικό άφθαρτο από το διεφθαρμένο παλαιοκομματικό κατεστημένο. Από την αρχή της πολιτικής του καριέρας ο Ε. Βενιζέλος είχε τη φιλοδοξία να δημιουργήσει το πρώτο μαζικό αστικό κόμμα. Η ταχεία άνοδος στην εξουσία του κόμματος των Φιλελευθέρων, που ο Βενιζέλος ίδρυσε, είχε ως συνέπεια να ενταχθούν στον πολιτικό στίβο νέες πολιτικές ομάδες. Έτσι, καταργήθηκε το σύστημα πολιτικής εξουσίας, που απολάμβαναν ως τότε συγκεκριμένες πολιτικές οικογένειες και τέθηκαν τα θεμέλια για τη μετάβαση από τα κλειστά κόμματα τοπικών προεστών του 19^{ου} αιώνα σε πολιτικούς σχηματισμούς *“με ευρύτερη βάση και οργάνωση σε εθνικό επίπεδο”*²⁵³.

Το Παλάτι, από την άλλη, μέσα στο νέο πλαίσιο που διαμορφώθηκε, θα ταυτιστεί με συγκεκριμένη πολιτική παράταξη και συγκεκριμένα με τις παραδοσιακές άρχουσες τάξεις του 19^{ου} αιώνα, οι οποίες από το 1910 και μετά θα ενταχθούν στο πολιτικό εκείνο τμήμα που θα ονομαστεί αντιβενιζελικό. Οι συνθήκες κυβερνητικής αστάθειας, δεν θα εκλείψουν,

²⁵² Χ. Κουλούρη, “1909, Γουδί: Καταλύτης επαναστατικών αλλαγών. 100 ΧΡΟΝΙΑ από το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί” στο: *ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ* 28/12/2008.

²⁵³ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή...* ό.π. σελ. 23.

γεγονός που θα “θεσμοποιήσει τις στρατιωτικές επεμβάσεις στην πολιτική ... με το στρατό να γίνεται προστάτης και φύλακας του συστήματος της Κηδεμονευομένης Δημοκρατίας”²⁵⁴.

Εν τούτοις, η άνοδος του Βενιζελισμού και η είσοδος των νέων πολιτικών ελίτ μετέβαλε γενικότερα το χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων, τα οποία χωρίς να απολέσουν τον πελατειακό χαρακτήρα τους, απέκτησαν πιο συγκεντρωτική δομή. Οι πολιτικές ηγεσίες ασκούσαν μεγαλύτερο έλεγχο στα κομματικά μέλη, πρακτική που απέφερε “μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη απέναντι στο Βασιλιά”²⁵⁵. Η πολιτική και οικονομικοκοινωνική κρίση, εν κατακλείδι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συνέτεινε στην ανανέωση του κομματικού συστήματος και την καθιέρωση ενός νέου, για την εποχή, τύπου πολιτικού κόμματος.

7.3 Μεταπολεμική περίοδος

Η επόμενη συγκυρία που σημάδεψε το πολιτικό σύστημα και επέφερε μεταβολές στη λειτουργία του κομματικού φαινομένου παρουσιάστηκε τη δεκαετία του '50. Ειδικότερα, το 1950, μετά την ολοκλήρωση των θερμών διχαστικών περιπετειών, το ελληνικό κομματικό σύστημα τέθηκε, έπειτα από 40 χρόνια, ενώπιον σημαντικών αλλαγών. Το τέλος του εμφυλίου, αλλά και όσα είχαν προηγηθεί στην περίοδο του μεσοπολέμου και της κατοχής, έθεσαν τα πολιτικά κόμματα ενώπιον των ευθυνών τους για δράσεις ή παραλείψεις που ενδεχομένως είχαν υποπέσει. Η κοινή γνώμη, ήδη από την εποχή της Μεταξικής δικτατορίας, είχε αρχίσει να νοιώθει δυσθυμία για το κομματικό σκηνικό της εποχής και η έννοια του «παλαιοκομματισμού» αρχίζει σταδιακά να διαφαίνεται στο πολιτικό προσκήνιο²⁵⁶. Συνέπεια τούτων τα δύο κόμματα του μεσοπολέμου, Λαϊκό Κόμμα και Κόμμα Φιλελευθέρων που έφεραν τον τίτλο του παλαιοκομματισμού, συγκέντρωσαν αθροιστικά το 36% των ψήφων²⁵⁷ στις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές του 1950.

Από τα δύο προαναφερόμενα πολιτικά κόμματα το Λαϊκό Κόμμα επιχείρησε άδοξα να αυτοεξελιχθεί και να εκφράσει επιδιώξεις και προσδοκίες της μεταπολεμικής μεσαίας τάξης. Η εμπλοκή του με τον Εθνικό Διχασμό και τις δικτατορικές εκτροπές της μεσοπολεμικής

²⁵⁴ Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή...* ό.π. σελ. 41-42.

²⁵⁵ *Ibid*, σελ. 41.

²⁵⁶ Πρέπει να επισημανθεί η διαφοροποίηση πολιτικού κόμματος και πολιτικής παράταξης. Ο κομματικός σχηματισμός αποτελεί την πολιτική έκφραση και αντιπροσώπευση ενός παραταξιακού όλου το οποίο προϋπάρχει και επικαθορίζει την πολιτική συμπεριφορά, την πολιτική νοοτροπία και την πολιτική κουλτούρα του κοινωνικού σώματος.

²⁵⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σελ. 39.

περίοδο γενικότερα, δεν προσέφερε το απαραίτητο για την επιβίωσή του υπόβαθρο. Τα άτομα που το στελέχωναν παρέπεμπαν απευθείας σε κάτι παλιό και ξεπερασμένο. Η κατανόηση των συγκεκριμένων αδυναμιών οδήγησε τον Αλέξανδρο Παπάγο το 1951 να ιδρύσει ένα νέο πολιτικό κόμμα, τον Ελληνικό Συναγερμό.

Ο Ελληνικός Συναγερμός προβλήθηκε ως νέος κομματικός σχηματισμός, παρόλο που ο ιδρυτής του υπήρξε παλαιοκομματική προσωπικότητα. Απευθύνθηκε, πέρα από τους παραδοσιακούς ψηφοφόρους του Λαϊκού Κόμματος, και στους οπαδούς της παλιάς αντιβενιζελικής παράταξης, αποσπώντας σημαντικό τμήμα της εκλογικής της βάσης. Η είσοδος στο νέο κομματικό σχήμα προσωπικοτήτων προερχόμενων από την βενιζελική παράταξη και η παράλληλη ανάδειξη νέων στελεχών, αποτυπώνει, μεταξύ άλλων, την προσπάθειά του Ε.Σ. να υπερβεί τον προπολεμικό Διχασμό και τις επιπτώσεις του, να αποποιηθεί το στοιχείο του παλαιοκομματισμού και να προβληθεί ως νέος και σύγχρονος κομματικός σχηματισμός. Η “*αναδομημένη*”²⁵⁸ Δεξιά, με πολιτική έκφραση αρχικά τον Ε.Σ. και λίγο αργότερα την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (Ε.Ρ.Ε. που θα ιδρύσει το 1956 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής), θα κυριαρχήσει στο πολιτικό σύστημα και θα επικρατήσει εκλογικά ως το 1963, θέτοντας στο επίκεντρο της κυριαρχίας της τον έλεγχο του κράτους από το κυβερνών κόμμα και καθιστώντας την ιδεολογία της εθνοφροσύνης²⁵⁹ ενοποιητικό στοιχείο και μηχανισμό υπέρβασης πρότερων διαιρέσεων.

Η Μεταπολεμική Δεξιά θα στηριχθεί στα κοινωνικά στρώματα εκείνα, που είχαν αναδειχθεί μέσα στο «αναδιανεμητικό» πλαίσιο της κατοχική περιόδου και συνάμα διατηρούσαν προνομιακή σχέση με το πλέγμα της αμερικανικής οικονομικής ενίσχυσης. Τα εν λόγω κοινωνικά στρώματα, που είχαν στο παρελθόν αντιταχθεί στον εαμικό κίνδυνο, αναζήτησαν στην μεταπολεμική κρατική εξουσία πατρωνία και οικονομική εξασφάλιση. Παγιώθηκε, έτσι, ένα πλέγμα σχέσεων αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην αναδομημένη Δεξιά και τις μεταπολεμικά αναδυόμενες κοινωνικές ομάδες και επιτεύχθηκε η επιλεκτική προστασία τους.

Επιπλέον, σε επίπεδο πολιτικής νοοτροπίας και κουλτούρας, η ταύτιση και η συνακόλουθη εξάρτηση ενός κοινωνικού τμήματος με τον κρατικό μηχανισμό και η ταυτόχρονη διεύρυνση του δημόσιου τομέα, εμπέδωσαν μια κουλτούρα οικειοποίησης του κράτους (την οποία θα

²⁵⁸ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...* ό.π. σελ. 39.

²⁵⁹ Μετά το τέλος του Εμφυλίου θα καθιερωθεί ένα διχοτομικό πλαίσιο δομημένο πάνω στην έννοια της εθνοφροσύνης. Η έννοια αυτή υποδηλώνει ταύτιση του Έθνους με το Βασιλιά. Αργότερα, γενικεύτηκε για να περιβάλει τις δυνάμεις εκείνες που υποστήριξαν την παλινόρθωση της Μοναρχίας. Το Παλάτι επιδίωξε να αναγορευτεί σε στοιχείο ενοποίησης όλων των εθνοφρόνων πολιτικών δυνάμεων, υπερβαίνοντας προϊούσες διαιρετικές τομές. Το ιδεολογικό σχήμα της εθνοφροσύνης θα οριοθετηθεί, εν τέλει, τα αποδεκτά και νόμιμα πλαίσια της πολιτικής ζωής και θα καθιερωθεί ως δεσπόζουσα μετεμφυλιακή ιδεολογία.

(ξανά)συναντήσουμε τη δεκαετία του '80). Σφυρηλατήθηκε, συνεπώς, η διασύνδεση κόμματος και των παραπάνω κοινωνικών ομάδων στη βάση σύγχρονων αναγκών και απαιτήσεων για την εποχή. Η υποστήριξη, που παρείχε η νέα κομματική έκφραση της Δεξιάς σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, ανταλλάχθηκε με την υποστήριξή τους στις εκλογικές αναμετρήσεις, γεγονός στο οποίο πιστώνεται η εκλογική της κυριαρχία ως τα μέσα της δεκαετίας του '60.

Από την άλλη πλευρά το κόμμα των Φιλελευθέρων μεταπολεμικά θα διασπαστεί σε πολλά μικρά κομματικά σχήματα χωρίς κανένα να καταφέρει να ηγεμονεύσει στο χώρο του κέντρου. Η Ένωση Κέντρου που σχηματίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60 και πέτυχε μια σημαντική εκλογική νίκη το 1963 και 1964, στην πραγματικότητα υπήρξε ένα εφήμερο κομματικό μόρφωμα με πλήθος αντιφάσεις. Αυτό διότι επικοινωνιακά και ιδεολογικά εμφανίστηκε ως διάδοχος κατάσταση της παλιάς βενιζελικής παράταξης, γεγονός που στη πράξη σήμαινε ότι *“ντύθηκε με ένα αναχρονιστικό ιδεολογικό ένδυμα για να εκφράσει ένα εκσυγχρονιστικό κοινωνικό αίτημα”*²⁶⁰. Στην πραγματικότητα όμως η Ένωση Κέντρου υπήρξε κόμμα της ελληνικής μετεμφυλιακής ιδιαιτερότητας και επιχείρησε να αποτελέσει μια εναλλακτική μορφή εκπροσώπησης των ηττημένων του εμφυλίου²⁶¹.

Εν κατακλείδι, η παράταξη της μεταπολεμικής Δεξιάς θα τεθεί στην πρωτοπορία των κομματικών αλλαγών, εκφράζοντας τις νέες κοινωνικές μεταπολεμικές πραγματικότητες. Έτσι, θα καταφέρει να επιτύχει την πολιτική της εκπροσώπηση μέσα από νέα κομματικά σχήματα. Ο Ε.Σ αρχικά και η Ε.Ρ.Ε αργότερα, υπήρξαν τα κόμματα οχήματα της δεξιάς αντιπροσώπευσης. Διέθεταν συγκεκριμένες ιδεολογικές αναφορές και απευθύνθηκαν σε συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα. Προσπάθησαν να αποποιηθούν παλαιοκομματικές αναφορές και συνυποδηλώσεις και να αποστασιοποιηθούν από γεγονότα που είχαν επιφέρει κοινωνική δυσαρέσκεια για το πολιτικό σύστημα και τους πρωταγωνιστές του. Τα δεδομένα αυτά επέτρεψαν την επιβίωση τους μέχρι τη χρονική στιγμή που το πολιτικό σύστημα κατέρρευσε με τη στρατιωτική δικτατορία του 1967.

²⁶⁰ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία...* ό.π. σελ. 46.

²⁶¹ Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 331.

7.4 Μεταπολίτευση

7.4.1 Ιδεολογικά και Κοινωνικοπολιτικά πλαίσια

Ο όρος Μεταπολίτευση λειτούργησε αυτοπροσδιοριστικά για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Ο εν λόγω όρος εμπεριέχει το συστατικό της ρήξης και της μετάβασης και υποδηλώνει κάτι το στιγμιαίο και “ακαριαίο”²⁶². Πρόκειται δηλαδή, για μια αλλαγή που συνέβη ταχύτατα και συνιστά ένα είδος τομής της νομικής συνέχειας με το προηγούμενο καθεστώς της επταετίας. Σε αντίθεση με άλλες χώρες της Ευρώπης η αλλαγή ήταν άμεση γι’ αυτό προτιμήθηκε ο συγκεκριμένος όρος για να περιγράψει την περίοδο που εκκίνησε από το 1974 και εξής, και όχι ο όρος “μετάβασης”²⁶³ που προϋποθέτει μεγαλύτερη διάρκεια του συντελούμενου γεγονότος. Ο συγκεκριμένος όρος συμπεριλαμβάνει προσδοκίες εκδημοκρατισμού και ταυτοχρόνως εκσυγχρονιστικούς στόχους. Διαμορφώνει τις προϋποθέσεις παγίωσης δικαιοκρατικών θεσμών, καθώς και της εύρυθμης λειτουργίας του πολιτεύματος. Επιπλέον, σηματοδότησε μια ουσιαστική τομή στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα, με τη σταδιακή άρση των υποθηκών τις εμφυλιακής και μετεμφυλιακής περιόδου.

Η Μεταπολίτευση υπήρξε, πράγματι, γεγονός-τομή σε πολιτικό, πολιτειακό, οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η δημοκρατική μετάβαση συνιστά απαρχή των διαδικασιών πολιτικής και θεσμικής ανασυγκρότησης και αναδιάταξης του κομματικού συστήματος. Το πολιτικό σύστημα και οι ηγεσίες του όφειλαν να απαντήσουν πειστικά σε αιτήματα έκδηλα στη κοινωνία που σχετίζονταν με τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και τον εκδημοκρατισμό των θεσμών. Το Σύνταγμα που προέκυψε ως θεσμική κορωνίδα της Μεταπολίτευσης καταγράφει τις επιλογές των πολιτικών δυνάμεων που κυριάρχησαν κατά τη διαδικασία της μετάβασης στη δημοκρατία. Γενικότερα, στη μεταπολιτευτική διαδικασία δεσπάζει η συναίνεση, η επιθυμία εγκαθίδρυσης αντιπροσωπευτικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και η ανεμπόδιστη εναλλαγή αντίπαλων πλειοψηφιών στην εξουσία.

Αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι στην μεταπολεμική περίοδο τα πολιτικά κόμματα ανταγωνίζονταν μέσα σε ένα “στεγανοποιημένο πεδίο”²⁶⁴ του πολιτικού συστήματος. Το Παλάτι και ο Στρατός συναποτελούσαν τις δύο θεσμικές συνιστώσες που οριοθετούσαν το μετεμφυλιακό κράτος. Τα δύο προηγούμενα θεσμικά ερείσματα απώλεσαν τη νομιμοποίησή

²⁶² Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 25, και Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 331.

²⁶³ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 25.

²⁶⁴ *Ibid*, σελ. 30.

τους, ο Στρατός ως άμεσα εμπλεκόμενος στην επτάχρονη δικτατορία και τα γεγονότα της Κύπρου, και το Παλάτι ως έμμεσα ευθυνόμενο για την εκτροπή. Το δημοψήφισμα του '74 και η ψήφιση του νέου Συντάγματος πιστοποίησαν αυτή τη θεσμική αλλαγή. Το πολιτικό σύστημα δεν είχε χρεία δυνάμεων που να το προστατεύουν. Η σταθεροποίηση και η αποτελεσματικότητά του εξαρτιόταν *“από τη εσωτερική διαλεκτική του”* και έγινε *“αυτοκέφαλο και αυτοαναφορικό”*²⁶⁵. Πρωταγωνιστικό ρόλο θα κατείχαν πλέον τα πολιτικά κόμματα, και ο δείκτης του κομματικού ανταγωνισμού θα καθόριζε και *“την ποιότητα της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας”*²⁶⁶. Ως εκ τούτου Μεταπολίτευση σήμαινε το πέρασμα από το ελεγχόμενο κράτος, στο κομματικό κράτος.

Θεμελιώδες χαρακτηριστικό στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης είναι η κομματική δημοκρατία. Στην αφετηριακή εκκίνηση της μεταπολίτευσης έγινε σαφές ότι τα κόμματα θα αποτελούσαν τους πρωταγωνιστές του πολιτικού συστήματος. Με άλλα λόγια η πολιτική αντιπροσώπηση της κοινωνίας *“θα μονοπωλούνταν”*²⁶⁷ από τα πολιτικά κόμματα. Τα κόμματα μετατράπηκαν σε θεσμική συνιστώσα του πολιτικού συστήματος αποδεικνύοντας ότι *“η δημοκρατία οργανώνεται”*²⁶⁸, ενώ οι προδικτατορικές εκπροσωπήσεις εξωθεσμικών κέντρων, όπως ήδη έχει αναλυθεί, έπαυσαν να ισχύουν. Η κομματική ηγεσία θα αποκτήσει εκτεταμένο κύρος, τυπική ισχύ και ευρύτατη δημοσιότητα. Έτσι οι κομματικοί σχηματισμοί θα καθιερωθούν ως βασικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί.

Η πρώτη πρόκληση που τέθηκε στην αρχή της μεταπολίτευσης αφορούσε την εγκατάλειψη των δεξιόστροφων ιδεολογημάτων. Το πολιτικό σύστημα θεμελιώθηκε σε νέα νομιμοποιητική βάση και μετακύλησε στο αντίθετο ιδεολογικό άκρο²⁶⁹. Το γεγονός ότι η Μεταπολίτευση δημιούργησε ένα ισχυρό ιδεολογικό αντιδεξιό ρεύμα *“οφείλεται στην επτάχρονη Δικτατορία που όταν κατέρρευσε το απελευθέρωσε”*²⁷⁰.

Επιπροσθέτως, η κομματική οργάνωση επέφερε τη συγκρότηση μαζικών κομμάτων. Προδικτατορικά, ούτε η Δεξιά παράταξη, ούτε η Ένωση Κέντρου είχαν επιδείξει μαζική

²⁶⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 32.

²⁶⁶ Ibid, σελ. 32.

²⁶⁷ Ibid, σελ. 43.

²⁶⁸ Toliatti, στο Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 44.

²⁶⁹ Μεταπολεμικά κυριαρχούσαν ο Αντικομμουνισμός, ταύτιση με τη Δύση, κατάληψη του Κράτους από τη Δεξιά, Εθνικοφροσύνη και μειωμένη εθνική συνείδηση του αντιδεξιού φάσματος, συντηρητική Εκκλησία, αντιπαράθεση του Έθνους με το Λαό. Στη Μεταπολίτευση ο αντικομμουνισμός έγινε αντιφασισμός, απονομιμοποίηση δεξιού πολιτικού φάσματος ως συνένοχου με τη δικτατορία, η εθνικοφροσύνη υποχώρησε μπροστά στην έννοια της προοδευτικότητας και του εκδημοκρατισμού, ο Λαός έγινε η βάση του Έθνους, η Δύση εξέπεσε στο συλλογικό φαντασιακό και ταυτίστηκε με τον αντιαμερικανισμό και την ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα.

²⁷⁰ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 41.

κομματική οργάνωση των οπαδών τους. Υπήρξαν απλώς “*συνεκτικές*”²⁷¹ ιδεολογικο-πολιτικές παρατάξεις με ιδιαίτερα αναπτυγμένη την παραταξιακή συνείδηση και την αντιπαλότητα μεταξύ τους. Η πολιτική κινητοποίηση στη Μεταπολίτευση ήταν έντονη και συνοδεύτηκε από υψηλό βαθμό πόλωσης και πολιτικής αντιπαράθεσης. Η παραταξιακή ένταση μας βοηθάει να κατανοήσουμε τη μαζική οργάνωση των κομμάτων στην πρώτη φάση της μεταπολίτευσης, όπου και επιχειρείται η μετατροπή “*των πολιτικοϊδεολογικών παρατάξεων σε μαζικά κόμματα*”²⁷². Συνέπεια αυτού αποτελεί ο προσωποπαγής χαρακτήρας των κομμάτων και η προβολή του ρόλου της χαρισματικής ηγεσίας, που διασφάλιζε τη συνύπαρξη των αντιτιθέμενων πολιτικών ρευμάτων και κατεύθυνε την ιδεολογική συγκρότηση.

Τα κόμματα της μεταπολίτευσης διαμορφώθηκαν σε μεγάλο βαθμό δια μέσω ενδοοικογενειακών συγκρούσεων. Οι τρεις πολιτικές οικογένειες, Δεξιά, Κέντρο, Αριστερά, εισήρθαν στη νέα περίοδο της θεσμικής κατοχύρωσης των κομματικών μορφωμάτων, εσωτερικά διασπασμένες. Σε κάθε χώρο ενεργοποιούνταν περισσότερα του ενός πολιτικά κόμματα. Η διάσταση αυτή αποκρυστάλλωνε τις διαφορετικές παραδόσεις που ενυπήρχαν σε κάθε πολιτικό χώρο και αποτελούσαν δείκτη εσωτερικών αντιθέσεων και διαφορετικών προσανατολισμών που συνυπήρχαν μέσα σε μια ευρύτερη κομματική παράταξη. Τα μικρότερα κόμματα, εν καιρώ, “*απορροφήθηκαν ή εξουδετερώθηκαν από το μεγάλο αδερφό της οικογένειας*”²⁷³. Οι διαφοροποιήσεις όμως δεν έπαψαν να υφίστανται και συχνά εκδηλώνονταν με την εμφάνιση ενός θνησιγενούς πολιτικού σχηματισμού.

Τέλος, αυτό που χαρακτήρισε τη κομματική πρακτική κατά τη Μεταπολίτευση ήταν ότι τα πολιτικά κόμματα ιδρύθηκαν (ή επανιδρύθηκαν) υπό το βάρος της τραυματικής περιόδου που είχε προηγηθεί και τέθηκαν μπροστά στα νέα δεδομένα που η συγκεκριμένη περίοδο επέβαλλε²⁷⁴. Οι διαφοροποιήσεις από το πρόσφατο πολιτικό παρελθόν και η επιρροή του διεθνούς σκηνικού θα αποτελέσουν για τα κόμματα της Μεταπολίτευσης τις προκλήσεις και τις παραμέτρους εκείνες που θα διαμορφώσουν τη φυσιογνωμία τους και θα καθορίσουν τις επιλογές και τις στρατηγικές τους. Η εμφάνιση του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, (ΠαΣοΚ), μέσα σε αυτό το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο συνάντησε πρόσφορο έδαφος για να επικρατήσει διότι εξέφραζε νέες αντιλήψεις και προσδοκίες. Εκμεταλλεύτηκε την

²⁷¹ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 46.

²⁷² Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 46.

²⁷³ *Ibid*, σελ. 48.

²⁷⁴ *Τέτοιες ήταν η προσπάθεια για σταθεροποίηση της δημοκρατίας, η αντιμετώπιση της ανάγκης για κοινωνική κινητικότητα και κοινωνική αντιπροσώπευση, και η προσαρμογή στα διεθνή δεδομένα μετά την όξυνση των σχέσεων με την Τουρκία, την προσπάθεια εισόδου στην ΕΟΚ και την αντιμετώπιση της οικονομικής-πετρελαϊκής κρίσης του 1973 και του 1979.*

υπολανθάνουσα καταπιεσμένη κοινωνική δυναμική, που αναζητούσε διέξοδο τόσο σε επίπεδο κοινωνικής κινητικότητας και πολιτικοποίησης, όσο και σε εθνικό επίπεδο μετά τα γεγονότα του καλοκαιριού του '74. Με άλλη διατύπωση *“το αντιδεξιό και κεντροαριστερό ρεύμα βρήκε το κατάλληλο πολιτικό όχημα, τον κατάλληλο ηγέτη και τον κατάλληλο χρόνο για να εκφραστεί ιδεολογικά και πολιτικά το 1981”*²⁷⁵.

7.4.2 Η Μεταπολίτευση του ΠαΣοΚ

Αναλυτικότερα, το ΠαΣοΚ είναι προϊόν της Μεταπολίτευσης και αποτελεί το πολιτικό εκείνο κόμμα που διαμόρφωσε και καθόρισε το ελληνικό πολιτικό σκηνικό στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, επηρεάζοντας συνειδήσεις, καλλιεργώντας πολιτική κουλτούρα, διαπλάθοντας νοοτροπίες και καθιερώνοντας για πρώτη φορά στην εκλογική σκηνή την τακτική της επικοινωνίας. Το ΠαΣοΚ ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70 θα επιθέσει την *“ηγεμονία του”*²⁷⁶ σε όλο το κομματικό σύστημα. Η θεματολογία και η δυναμική του κομματικού ανταγωνισμού διαμορφώνονταν από τον εν λόγω κομματικό σχηματισμό και η στρατηγική του καθόριζε τις κινήσεις των υπολοίπων κομμάτων.

Αναμφίβολα, απαιτήθηκε ένα ικανό διάστημα μέχρι το ΠαΣοΚ να προσαρμοστεί και να σταθεροποιηθεί στις κοινωνικές απαιτήσεις. Αποδείχθηκε ωστόσο αρκετά ικανό ως κόμμα να εκμεταλλευτεί τα λάθη και της αδυναμίες των όμορων πολιτικά δυνάμεων, ώστε να αναδειχθεί σε κυρίαρχο κομματικό σχηματισμό του κεντρώου και κεντροαριστερού χώρου. Στην προσπάθεια αυτή θα υιοθετήσει και θα προβάλει ιστορικές παραδόσεις και συμβολισμούς, από το βενιζελισμό μέχρι τον αντιδικτατορικό αγώνα, για να αντιδιασταλεί από το δεξιό φάσμα και να διαπλάσει τον αντιδεξιό του λόγο. Η ΕΑΜική παράδοση και οι ηττημένοι του εμφυλίου συνάντησαν τη δημοκρατική και αντιδεξιή κουλτούρα των κοινωνικών στρωμάτων που ανήλθαν τη δεκαετία του '60 και τη ριζοσπαστικοποιημένη νεολαία της περιόδου που ζυμώθηκε μέσα στον αντιδικτατορικό αγώνα. Αυτοί οι τρεις παράμετροι αποτέλεσαν *“τη νομιμοποιητική βάση”*²⁷⁷ του ΠαΣοΚ σε μια χρονική συγκυρία που δεν διαφαινόταν ούτε ήταν προδιαγεγραμμένο ότι η ελληνική κοινωνία θα εκφράζονταν δια μέσου του συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος.

²⁷⁵ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 54.

²⁷⁶ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* σελ. 319.

²⁷⁷ Ibid, σελ. 30.

Η εκλογική του επικράτηση στην πολιτική σκηνή θα γίνει εφικτή υπό το πρίσμα της αλλαγής. Η έννοια αυτή σε καμία περίπτωση δεν συνηγορούσε σε σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Αφορούσε κυρίως προτάγματα, που διεκδικούσε η ελληνική κοινωνία, αιτήματα που είχαν αρθρωθεί στο εύρος των τριάντα χρόνων της μεταπολεμικής περιόδου και υποσχέσεις για την εξεύρεση ικανοποιητικών λύσεων σε συσσωρευμένα αδιέξοδα. Υπήρχε, πράγματι, ένα διάχυτο κοινωνικό αίτημα ανανέωσης, εκδημοκρατισμού και αναδιανομής μέσα στις αντιφατικές και έωλες προσδοκίες τις αλλαγής. Όταν κόμμα και κοινωνία ωρίμασαν, στράφηκαν προς την ίδια κατεύθυνση που ενσάρκωνε, με ασάφεια, η ιδέα της αλλαγής. Οι ψηφοφόροι ήταν αποφασισμένοι να μετατρέψουν το ΠαΣοΚ σε δύναμη εξουσίας, αρκεί ο ριζοσπαστισμός του ιδρυτή του να συμβάδιζε με το δικό τους²⁷⁸. Έτσι, το ΠαΣοΚ θα τεθεί στην πρωτοπορία της αλλαγής, εκφράζοντας συνάμα ένα ευρύτατο κοινωνικοπολιτικό ρεύμα, στο εσωτερικό του οποίου αθροίζονταν ποικίλες διεκδικήσεις. Επρόκειτο, με άλλη διατύπωση, για ένα είδος “κοινωνικού και ιστορικού πολυσυλλεκτισμού”²⁷⁹.

Αρχικά, θα χρησιμοποιήσει την πόλωση για να επικρατήσει στην πολιτική σκηνή. Η βασική πολιτική αντιπαράθεση που επέβαλε ήταν το σχήμα Δεξιάς-Αντιδεξιάς. Στο σχήμα αυτό συμπύκνωσε όλη την μεταπολεμική εμπειρία. Εξέφρασε τον αντίποδα της μεταπολεμικής δεξιάς, την οποία δαιμονοποίησε επιχειρώντας να αρθρώσει τον πολιτικό λόγο της αλλαγής. Η σύγκρουση στο πεδίο αυτό έλαβε τη μορφή μια πραγματικής διαιρετικής τομής και πόλωσε ολόκληρο το κομματικό σύστημα.

Το ΠαΣοΚ αποτέλεσε κοινή αναφορά διαφορετικών ρευμάτων, που βρήκαν μέσα σε αυτό το κομματικό μόρφωμα κοινό τρόπο έκφρασης. Ο πολιτικός αυτός χώρος είχε σαφή όρια προς τα δεξιά, αλλά προς τα αριστερά μπορούσαν να συνυπάρχουν διαφορετικές ομάδες και συλλογικότητες. Επιπρόσθετα, το κενό που δημιουργούσε στην ελληνική κοινωνία η απουσία, με εξαίρεση την κομμουνιστική, εμπεδωμένης σοσιαλιστικής κουλτούρας, προσπάθησε να το αντικαταστήσει ο νέος κομματικός σχηματισμός, προτάσσοντας ένα μείγμα πολιτικού λόγου, ασαφούς αριστερής ρητορείας και λαϊκίστικων πρακτικών. Θα χρησιμοποιήσει “αντικαπιταλιστικό προγραμματικό πλαίσιο”²⁸⁰ προκειμένου να αποσπάσει ψήφους από την παραδοσιακή Αριστερά. Η διαρκής αναπροσαρμογή²⁸¹ του πολιτικού λόγου στις συγκυριακές απαιτήσεις αποτέλεσε κανονικότητα για το κόμμα και ουσιαστικό γνώρισμα της φυσιογνωμίας του, πράγμα που του επέτρεψε να αναπτύξει την ιδιαίτερη

²⁷⁸ Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* ό.π. σελ. 134-171, και Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 102-106.

²⁷⁹ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 94. Γενικότερα, για την εμφάνιση του ΠαΣοΚ τη δεκαετία του '70, σελ. 67-98.

²⁸⁰ Χ. Βερναρδάκης, ‘Η ίδρυση, η εξέλιξη...’ ό.π. σελ. 159.

²⁸¹ Γ. Λούλης, *Τα είκοσι χρόνια...* ό.π. σελ. 171-193, και Γ. Λούλης, *Πολιτική κυριαρχία...* ό.π. σελ. 44-46.

δυναμική του. Από τη στιγμή που θα αναρριχηθεί στην εξουσία θα εφαρμόσει διαχειριστικές τακτικές στα θέματα διακυβέρνησης, με βασικό στόχο την διεύρυνση των εκλογικών του ποσοστών, ώστε να μην υποστεί απώλεια της εξουσίας²⁸².

Καθιέρωσε, επιπλέον, με τον πιο emphaticό τρόπο την αρχηγική μορφή του πολιτικού κόμματος. Ο αρχηγός του ΠαΣοΚ ήταν ο εκφραστής της σοσιαλιστικής ιδεολογίας και ο φορέας της αλλαγής. Υπήρξε ουσιαστικά ο άνθρωπος στον οποίο θα αποδοθούν *“εθνοσωτήριες ιδιότητες και σωτηριολογικές σημασίες”*²⁸³. Η φήμη που τον συνόδευε ως άτομο επαίον στα οικονομικά τη δεκαετία του 1960 και η ανένδοτη στάση που διατήρησε στα γεγονότα του 1965, σφυρηλάτησαν ένα προφίλ αποδεκτό γενικά. Το οικογενειακό του όνομα, περαιτέρω, συνέβαλλε στην θετική κατάφαση των λαϊκών στρωμάτων. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την αντιδικτατορική του στάση επέτειναν τη επιβολή του. Ο παπανδρεϊκός λόγος απευθύνθηκε στις μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες με τρόπο εύληπτο, αλλά και ικανό να αφυπνίσει και να κινητοποιήσει λανθάνοντα ψυχολογικά ένστικτα. Έτσι, η κοινωνία ανέβλεψε στο πρόσωπο του χαρισματικού ηγέτη το είδωλό της, η απόφαση του οποίου θα αποβαίνει σε *“νόμο της κοινωνίας”*²⁸⁴. Με άλλη διατύπωση η κοινωνία *“ότι επιθυμούσε αλλά δεν μπορούσε να το έχει, το απέδωσε στις υπερβατικές ιδιότητες του χαρισματικού”*²⁸⁵.

Ο προσωποπαγής και αρχηγικός χαρακτήρας του νέου κόμματος αποτέλεσε *“αδιαμφισβήτητο εσωτερικό θεσμό”*²⁸⁶ Η μυθοποίηση της χαρισματικής ηγεσίας δεν είναι, ασφαλώς, ξένη πρακτική για την ελληνική πολιτική ιστορία των δύο τελευταίων αιώνων. Σε σημαντικές περιόδους πράγματι, η ελληνική κοινωνία προσέβλεψε στη χαρισματική προσωπικότητα, στη οποία απέδωσε χαρακτηριστικά σωτηριολογικού τύπου και ιδιότητες υπερβατικές. Τούτο συνιστά άλλο ένα γνώρισμα του ανορθολογισμού της ελληνικής κοινωνίας, που μεταθέτει την ευθύνη στο χαρισματικό άτομο αποφεύγοντας, ως συλλογικό υποκείμενο, την υπευθυνότητα και την ορθολογική δράση.

Επανερχόμενοι στο ΠαΣοΚ διαπιστώνουμε ότι ένας επιπλέον παράγοντας που ευνόησε την επικράτησή του υπήρξε το γεγονός ότι στις γραμμές του εισχώρησαν πολιτικοί που δεν είχαν φθαρεί στα γεγονότα της προηγούμενης δεκαετίας και άτομα που είχαν αναδειχθεί στη διάρκεια του αντιδικτατορικού αγώνα. Παράλληλα, το παλαιοκομματικό ύφος, αφενός των πολιτικών, που προέρχονταν από την προδικτατορική Ένωση Κέντρου, αφετέρου η

²⁸² Μ. Σπουρδαλάκης, στο Χ. Βερναρδάκης, *“Η ίδρυση, η εξέλιξη...”* ό.π. σελ. 160-161.

²⁸³ Α. Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του Λαϊκισμού*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 107.

²⁸⁴ Ibid, σελ. 106.

²⁸⁵ Ibid, σελ. 121.

²⁸⁶ Ibid, σελ. 104.

αδυναμία των κομμάτων της αριστεράς να προσελκύσουν τις λαϊκές διαθέσιμότητες, έδωσαν την απαιτούμενη ώθηση στο νέο κόμμα να εδραιώσει την κυριαρχία του.

Με την άνοδο του ΠαΣοΚ διαπιστώνουμε εκ νέου μια ανανέωση των προσώπων που αποτελούν το πολιτικό του δυναμικό, πολλά από τα οποία είχαν εμβαπτισθεί στον αντιδικτατορικό αγώνα. Ταυτόχρονα σημειώθηκε και μια αξιομνημόνευτη στροφή της κοινωνίας προς τα μαζικά κόμματα. το ΠαΣοΚ θα εξελιχθεί συγκροτώντας κόμμα μαζών. Μαζικότητα των κομμάτων σημαίνει ευρεία ένταξη των πολιτών στους κομματικούς σχηματισμούς. Η μαζικότητας, ωστόσο, της μεταπολίτευσης συνάδει με την εξαφάνιση των ενδιάμεσων μεσολαβητικών σχέσεων μεταξύ αρχηγού και κομματικής βάσης. Τα βασικά κομματικά στελέχη δεν αντλούν τη δύναμή τους από πελατειακό προσωπικό έλεγχο, που ενασκούσαν επί των ψηφοφόρων τους, αλλά από την κεντρική οργάνωση του κόμματος και ιδιαίτερα από τον αρχηγό. Δεν ήταν, εντέλει, το κόμμα αυτό καθ' αυτό που λειτούργησε ως αφηγηρία μετατοπίσεων, αλλά *“το πρόσωπο του Ανδρέα Παπανδρέου που εισέπραττε”*²⁸⁷. Τούτο αποδυνάμωσε τα κομματικά όργανα από το να ελέγχουν τις όποιες αυθαιρεσίες της κομματικής τους ηγεσίας.

Σε επίπεδο νοοτροπιών θα εκφράσει τη ρητορική των μη προνομιούχων, ενσωματώνοντας στο πολιτικό σύστημα κοινωνικά στρώματα που είχαν περιθωριοποιηθεί κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ο προσδιορισμός των μη προνομιούχων, βασικός όρος της πρώτης πασοκικής περιόδου, τύχαινε ευρείας αποδοχής τη δεκαετία του '70, ακόμα και στις αρχές του '80. Άγγιζε πλατιά λαϊκά στρώματα, που είχαν βιώσει τις μεταπολεμικές συνθήκες ανέχειας και υπανάπτυξης και προσέβλεπαν στο πλαίσιο της κοινωνικής κινητικότητας και της υλικής ευμάρειας τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου.

Τέλος, ο λαϊκισμός του ΠαΣοΚ αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς στις συζητήσεις σχετικά με το χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του κόμματος. Τα σοσιαλιστικά προτάγματα θα *“εκφυλιστούν σε ένα κράμα λαϊκισμού, πελατειακών σχέσεων και ριζοσπαστικής ρητορικής”*²⁸⁸. Ως λαϊκισμός μπορεί να θεωρηθεί *“η προσπάθεια συσπείρωσης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, που θα προσελκύσουν το λαό και θα παρουσιάσουν την κυβερνητική δράση ως επωφελή για τα συμφέροντά του”*²⁸⁹. Στα πλαίσια της λαϊκίστικης πρακτικής ενισχύθηκε υπερβολικά ο δημόσιος τομέας, η κοινωνικές πολιτικές στηρίχθηκαν

²⁸⁷ Ibid, σελ. 116.

²⁸⁸ Χ. Λυριντζής, “Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος «εκσυγχρονισμός»” σελ. 45-68, στο: *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2008, σελ. 51, και Π. Καζάκος 2010, *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνεις στην Ελλάδα (1993-2010)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, σελ. 41.

²⁸⁹ Χ. Λυριντζής, “Το μεταβαλλόμενο... ό.π. σελ. 56.

σε δάνεια, ενώ δεν έλειψαν οι περιπτώσεις όπου επιχειρηματικά συμφέροντα παρουσιάστηκαν ως συμφέροντα του λαού. Ο λαϊκισμός ενυπάρχει από τη στιγμή που στον προγραμματικό κομματικό λόγο ανιχνεύονται στοιχεία μανιχαϊστικά, ο λαός κατασκευάζεται σε αντιδιαστολή με τον ξένο παράγοντα και τη δεξιά, ο αρχηγικός χαρακτήρας περιστέλλει εσωκομματικές δημοκρατικές λειτουργίες και υιοθετούνται αδιαμεσολάβητα τα συμφέροντα των περισσότερων κοινωνικών ομάδων. Στην ύπαρξη του λαϊκιστικού λόγου συνέβαλλαν επιπρόσθετα, η μη ιδιαίτερος αναπτυγμένη κοινωνία πολιτών και ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας, που τελούσε υπό ανάπτυξη. Ο λαϊκισμός υπό αυτή την οπτική συναποτελεί μια σταθερή διάσταση της πασοκικής ταυτότητας και αποκρυσταλλώνεται σε ποικίλες πασοκικές πρακτικές. Εν τούτοις ουδέποτε υπήρξε το μοναδικό στοιχείο της φυσιογνωμίας του, λόγω κυρίως της ένταξης της χώρας στην Ε. Ε. και της υιοθέτησης του δυτικού μοντέλου ανάπτυξης.

Όμως αυτό από μόνο του δεν αρκούσε για να παράγει πολιτικές ιδεολογίες και νοοτροπίες, που θα μπορούσαν να υλοποιήσουν την έννοια της αλλαγής. Το ΠαΣοΚ έφτασε πλέον σε ένα σημείο “*πρόσκρουσης στα τοιχώματα της πραγματικότητας*”²⁹⁰ καθιστώντας αναγκαία της αποσαφήνιση της ταυτότητάς του, τη διασαφήνιση του κομματικού του λόγου και τον επανακαθορισμό του ιδεολογικού του στίγματος, ώστε να υπάρξει αναγκαία συνάφεια με την πραγματικότητα.

Κάθε προσπάθεια αλλαγής στην πολιτική ζωή προσέκρουε σε ένα πολιτικό σύστημα, που ως επί το πλείστον αναδείκνυε την κομματική σκοπιμότητα ως μέσο διακυβέρνησης και επεδίωκε τη νομή της εξουσίας και τη διατήρησή της. Ο λαϊκισμός θα αποτελέσει στο εσωτερικό του κόμματος, προς το τέλος της παπανδρεϊκής περιόδου, ένα αντίβαρο στις όποιες απόπειρες μεταρρυθμίσεων. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, όπως προαναφέρθηκε, όταν θα τεθεί επιτακτικά το αίτημα του εκσυγχρονισμού²⁹¹ και των μεταρρυθμίσεων, το λαϊκιστικό ΠαΣοΚ θα αντιδράσει με διπλή μορφή. Αφενός, θα συναρθρώσει μια ισχυρή εσωκομματική αντιπολίτευση σε συνεργασία, ρητή ή υπόρρητη, με την ηγεσία του συνδικαλιστικού κινήματος, θέτοντας αναχώματα στον εκσυγχρονισμό. Αφετέρου, θα προβεί στη δημιουργία ενός νέου κομματικού μορφώματος, του ΔΗ.Κ.ΚΙ, που επιθυμούσε να αποτελέσει συνέχεια των λαϊκιστικών πρακτικών της δεκαετίας του '80 και να αυτοπροβληθεί ως η συνέχεια του παπανδρεϊκού ΠαΣοΚ.

²⁹⁰ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...* ό.π. σελ. 288.

²⁹¹ Κ. Featherstone - Δ. Παπαδημητρίου, *Τα όρια του Εξευρωπαϊσμού. Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2010, σελ. 35-40.

Με την εμφάνιση του ΔΗ.Κ.ΚΙ θα σημειωθεί αργά αλλά σταθερά μείωση της επιρροής του ΠαΣοΚ στα λαϊκά και εργατικά στρώματα και γενικότερα αλλοίωση της εκλογικής του βάσης. Την μείωση αυτή δεν την καρπώθηκε η Αριστερά. Τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, που θα αποσχιστούν από το εκσυγχρονιστικό ΠαΣοΚ, θα κατευθυνθούν αρχικά στο κόμμα του Τσοβόλα, υπό μορφή διαμαρτυρίας, και στη συνέχεια θα καταλήξουν στη Νέα Δημοκρατία του Κ. Καραμανλή, την οποία και θα οδηγήσουν στην εξουσία το 2004²⁹².

Έγινε σαφές ότι το ΠαΣοΚ της Μεταπολίτευσης αποτέλεσε “κόμμα-επίκεντρο”²⁹³ για ολόκληρο το πολιτικό σύστημα. Η επικράτησή του κατέστη δυνατή αφενός λόγω της πολιτικής κρίσης της δεκαετίας του '70, αλλά και λόγω των μεταπολεμικών συνθηκών που επικρατούσαν στην ελληνική κοινωνία, από τις οποίες αναζητούσε διέξοδο. Παράλληλα, αξιοποίησε τις αδυναμίες των όμορων πολιτικά δυνάμεων και εκμεταλλεύτηκε τον παράγοντα της συγκυρίας ώστε να επικρατήσει και να ηγεμονεύσει στο χώρο της κεντροαριστεράς. Η ταυτόχρονη ανανέωση του πολιτικού προσωπικού και η χαρισματικότητα της ηγεσίας του υπήρξαν συνοπτικά οι βασικοί παράγοντες που το καθιέρωσαν και το ανέδειξαν ως το σημαντικότερο πολιτικό κόμμα της Μεταπολίτευσης.

Η περίοδος μετά το 2007 θα σηματοδοτήσει την αρχή του τέλους των μεταπολιτευτικών πραγματικοτήτων και ιδεολογημάτων. Το κόμμα-σύμβολο της περιόδου, το ΠαΣοΚ, ύστερα από την τελευταία του εκλογική επιτυχία το 2009, θα βιώσει κρίση πολιτικής ταυτότητας, κρίση της κοινωνικής του αντιπροσώπευσης και της εκλογικής του δυναμικής. Η ελληνική κοινωνία, διαχρονικά, προσέβλεπε και απέθεσε τις περισσότερες ελπίδες για οικονομική, κοινωνική και πολιτική αλλαγή στο ΠαΣοΚ, τόσο για τη δημιουργία ενός καλύτερου επιπέδου διαβίωσης, όσο και για δημοκρατικότερες συνθήκες στο πολιτικό σύστημα. Όταν, όμως στα τέλη της δεκαετίας του 2000, και με αφορμή τη συγκυρία της οικονομικής κρίσης, οι ελπίδες αυτές εξαυλώθηκαν, τότε “η απογοήτευση απλώθηκε σε όλο το κομματικό σύστημα”²⁹⁴.

Στα πλαίσια της ρευστότητας που προκλήθηκε στο κομματικό σύστημα, δημιουργήθηκαν νέα κομματικά σχήματα²⁹⁵, τα οποία όμως δεν αναμένεται να αποφέρουν την προσδοκώμενη διέξοδο, διότι σε αντίθεση με τις αναζητήσεις και τις απαιτήσεις της κοινωνίας τα κόμματα αυτά “ενεργοποιούν δοκιμασμένα και εν πολλοίς αποτυχημένα

²⁹² Χ. Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές...* ό.π. σελ. 116-117.

²⁹³ Χ. Βερναρδάκης, *‘Κοινωνικές συμμαχίες...* ό.π. σελ. 33.

²⁹⁴ Γ. Λούλης, *Ο δρόμος προς την Άβυσσο...* ό.π. σελ. 95.

²⁹⁵ Τα σημαντικότερα εξ’ αυτών είναι οι Ανεξάρτητοι Έλληνες του Π. Καμένου και η Δημοκρατική Συμμαχία της Ντ. Μπακογιάννη, που κινούνται στο δεξιό/κεντροδεξιό φάσμα του κομματικού συστήματος, καθώς και η Δημοκρατική Αριστερά του Φ. Κουβέλη, που κινείται στο χώρο της κεντροαριστεράς.

*πολιτικά υλικά της μεταπολίτευσης ... και βρίσκονται στη λογική της εξελικτικής συνέχειας με το σύστημα διακυβέρνησης*²⁹⁶.

Υπενθυμίζεται, τέλος, ότι ο ΛΑ.Ο.Σ, όπως άλλωστε επισημάνθηκε και στο σχετικό κεφάλαιο, κινδυνεύει να τεθεί στο περιθώριο του κομματικού συστήματος, ακολουθώντας την πορεία των μικρών κομμάτων, τα οποία η εργασία αυτή ονόμασε θνησιγενή. Το μόνο βέβαιο, επομένως, στη νέα περίοδο μεταβάσεων που εκκίνησε μετά τις συνεχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις του 2012, είναι η απουσία κάθε βεβαιότητας για τις επερχόμενες διαμορφώσεις των κομματικών συσχετισμών.

²⁹⁶ Βερναρδάκης Χ. στο: http://www.vernardakis.gr/uplmed/110_eleftherotipia19-7-2010.pdf.

Συμπεράσματα

Στη συγκεκριμένη εργασία επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε το ρόλο που διαδραμάτισαν τα μικρά πολιτικά κόμματα στην ελληνική πολιτική σκηνή κατά την περίοδο της ύστερης Μεταπολίτευσης. Εξετάσαμε εν συντομία τα τρία σημαντικότερα εξ αυτών, με την έννοια ότι κατάφεραν να κερδίσουν την εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος σε κάποιες εκλογικές αναμετρήσεις, χωρίς όμως η πορεία τους να έχει διάρκεια. Στο τέταρτο κεφάλαιο επισημάνθηκαν ορισμένοι παράγοντες, οι οποίοι κατά τη γνώμη μας επηρεάζουν και καθορίζουν την εκλογική πορεία των μικρών κομμάτων. Αναμφίβολα, στο κεφάλαιο αυτό θα μπορούσαν να υπεισέλθουν περαιτέρω εργαλεία εξήγησης, όπως η έννοια της επικοινωνίας, ο ρόλος των ΜΜΕ και ο τρόπος που επηρεάζουν την κοινή γνώμη, καθώς και θεματικές που άπτονται της πολιτικής και κοινωνικής ψυχολογίας. Τούτα συνιστούν αφόρμηση για επιπλέον διερεύνηση του κομματικού φαινομένου.

Τα πολιτικά κόμματα, παρά τις όποιες αμφισβητήσεις έχουν υποστεί τα τελευταία χρόνια, εξακολουθούν να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο σε συστήματα κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Σε μια πολιτική επικράτεια όμως, όπως αυτή της Ελλάδας, με βασική συνισταμένη τη «θεοποίηση» του πελατειακού συστήματος, τα μικρά κόμματα αποτυγχάνουν να επιβιώσουν και να καθιερωθούν στην πολιτική σκηνή, διότι δεν διαθέτουν ανεπτυγμένο πελατειακό δίκτυο, ικανό να ανταγωνιστεί τα κόμματα του δικομματισμού. Στην ελληνική περίπτωση η «θεσμοποίηση» κάποιας μορφής αντιτίμου συντελεί στην εκλογική επιδοκίμασία ενός κομματικού σχηματισμού και αναμφίβολα συνιστά παράγοντα καθιέρωσής του. Επιπλέον, σε επίπεδο προγραμματικών διατυπώσεων τα μικρά κόμματα αδυνατούν να αρθρώσουν ελκυστικό λόγο και απέχουν από τη διατύπωση συνεκτικών προτάσεων. Δεν φαίνονται να είναι σε θέση να συλλάβουν και να αναλύσουν τις σημαντικότερες τάσεις του σύγχρονου πολυδιάστατου και ποικιλόμορφου κόσμου και ασφαλώς δεν έχουν εντοπίσει τον ιδανικό τρόπο να ανταποκριθούν σε αυτές. Ο πολιτικός τους λόγος συνιστά ένα μείγμα δάνειων στοιχείων προερχομένων από το σπλοστάσιο του δικομματισμού και διανθίζεται από κορώνες ρομαντικής ρητορικής. Ως εκ τούτου υπερτονίζουν ευαίσθητα εθνικά ή κοινωνικά ζητήματα, προσδοκώντας να αυξήσουν τα εκλογικά τους ποσοστά.

Από τη στιγμή που εμφανίζεται ένα νέο κόμμα πρέπει να υπάρχει ιδεολογικός και κοινωνικός χώρος για να επικρατήσει. Χρειάζονται συγκεκριμένες ευθυγραμμίσεις κοινωνικές και πολιτικές για να επιτευχθεί η επιβίωσή του. Απαιτείται εκπεφρασμένη κοινωνική δυσαρέσκεια και συνάμα πειστικές και ουδόλως παλαιοκομματικές προτάσεις για

να καταστεί αποδεκτό από την κοινή γνώμη. Με άλλη έκφραση πρέπει να δημιουργήσει, ή να εκμεταλλευτεί την ήδη υπάρχουσα, ανάγκη για «αλλαγή και μεταπολίτευση» όπως δείχθηκε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας.

Ο συσχετισμός όμως δυνάμεων σε ένα δικομματικό σύστημα όπως το ελληνικό, δεν επιτρέπει την ανάπτυξη και λειτουργία ενός νεότευκτου πολιτικού κόμματος. Αυτό διότι η ένταση της πολιτικής αναμέτρησης, που υφίσταται είτε ως πραγματικό, είτε ως επίπλαστο για κομματικούς λόγους, διακύβευμα των δύο βασικών πυλώνων του δικομματισμού επικαθορίζει την κοινή γνώμη, συμβάλλει στη συγκέντρωση της ψήφου και δεν επιτρέπει διαρροές και αποστοιχίσεις προς τα μικρά κόμματα. Στην κοινωνική συνείδηση καταγράφονται ως κόμματα διαμαρτυρίας, που στην ουσία δεν δύνανται να επιφέρουν πολιτικούς μετασχηματισμούς. Τα μεγάλα κόμματα του δικομματισμού, τα αντιμετωπίζουν όχι σε επίπεδο πολιτικού λόγου και πολιτικών επιχειρημάτων, αλλά με φράσεις-συνθήματα, (όπως δεκανίκια), που τα απονομιμοποιούν στην κοινωνική συνείδηση.

Βεβαίως, η ύπαρξη του δικομματισμού από μόνη της δεν επαρκεί για να εξηγήσει τον περιορισμό της προτίμησης των εκλογέων για τους υπόλοιπους κομματικούς σχηματισμούς. Ένα σημαντικός παράγοντα που αφορά τα ίδια τα μικρά κόμματα έγκειται τόσο στην ποιότητα του πολιτικού τους λόγου όσο και στην πειστικότητα των πολιτικών τους προτάσεων.

Τα πρωτοεμφανιζόμενα κόμματα δεν μπορούν να υπερβούν το μέτωπο του δικομματισμού και να καθιερωθούν στο πολιτικό σύστημα για τον επιπρόσθετο λόγο ότι δεν διαθέτουν επαρκείς ιδεολογικές θεωρήσεις, ούτε καλύπτουν προϋπάρχοντα κενά στον πολιτικό ή κοινωνικό χώρο. Συνιστούν, πρωτίστως, κόμματα αρχηγικής φιλοδοξίας και βασίζονται σε συγκυριακούς παράγοντες ώστε να καταστούν φορείς υποδοχής κοινωνικής δυσαρέσκειας. Την χρονική στιγμή που κάποιοι πολιτικοί διαθέτουν αυξημένη δημοτικότητα, επενδύουν στο γεγονός αυτό, το οποίο όμως δεν αρκεί για να δώσει ώθηση στο νεοπαγές πολιτικό κόμμα. Με τον τρόπο αυτό καταφέρνουν να πετύχουν την προσωρινή επικράτησή τους, αλλά δεν θέτουν τις αναγκαίες για την πολιτική επιβίωσή τους βάσεις.

Η πορεία, εκλογική και πολιτική, των νεοεμφανιζόμενων κομμάτων, συνάδει με τον παράγοντα της συγκυρίας. Αν τα νέα κομματικά σχήματα δεν καλύπτουν κάποιο κοινωνικοπολιτικό κενό ή δεν συμπέσουν με τη συγκυρία μιας ευρύτερης κοινωνικής-πολιτικής-οικονομικής κρίσης, θα δυσκολευτούν να προσελκύσουν το πολιτικό ενδιαφέρον της κοινωνίας και να πετύχουν την εκλογική και πολιτική τους καθιέρωση. Αντί να υπερβούν

τις παλαιοκομματικές συνθήκες, η συγκυρία θα τα υπερβεί και θα τα οδηγήσει αργά ή γρήγορα στον πολιτικό μαρασμό και την εξαφάνιση.

Δεν υπάρχει καμία βεβαιότητα ότι μια πιθανή κομματική γένεση και συνακόλουθα μια πολιτική μεταβολή στο ελληνικό πολιτικό και κομματικό σύστημα είναι δυνατόν να προέλθει με ορθολογικούς όρους. Ατενίζοντας τις εξελίξεις των τελευταίων ετών διαπιστώνεται ότι αρθρώνονται ποικίλες πολιτικο-οικονομικές τοποθετήσεις, αλλά διασώζονται στη μνήμη εκείνες που θωπεύουν καταπιεσμένες ανάγκες και συναισθήματα. Συνακόλουθα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου διατυπώνονται απόψεις περί απουσίας μιας ισχυρής πολιτικής προσωπικότητας και τονίζεται η αναγκαιότητα ανάδειξής της, ώστε να αναλάβει να καθοδηγήσει το έργο αυτής της πολυπόθητης οικονομικής αλλαγής. Η έννοια του χαρισματικού ηγέτη, εμπεριέχει όμως, όπως προαναφέρθηκε, στοιχεία που συνιστούν εν πολλοίς κοινωνική επινόηση και κατασκευή.

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα έχουν ισοπεδώσει παγιωμένες βεβαιότητες και έχουν οδηγήσει σε βαθιά κρίση το κομματικό φαινόμενο. Ένα κόμμα δεν ιδρύεται απλώς για να στεγάσει άστεγους πολιτευτές και ψηφοφόρους, ούτε ασφαλώς αποτελεί ορθολογική επιλογή η ιδεολογική του πλατφόρμα και η πολιτική του πρακτική να έπονται της ίδρυσής του και να συμπορεύονται με την πλειοψηφία εκείνων που τελικά αποτέλεσαν μέλη του. Αντιθέτως, η δημιουργία ενός κόμματος προϋποθέτει την ύπαρξη μιας πολιτικής και μια ιδεολογίας, που διαφέρουν από τις υπάρχουσες και αναζητούν έναν ιδιαίτερο πολιτικό φορέα μέσα από τον οποίο θα αναδειχθούν και θα προαχθούν.

Ένα νεότευκτο και συνάμα σύγχρονο πολιτικό κομματικό σχήμα για να μπορέσει να επιβιώσει, θεωρείται ως προαπαιτούμενο η ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής, όπως αυτή διαμορφώνεται, ώστε να έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει πρωτοπορία στις διαδικασίες του κοινωνικού μετασχηματισμού. Χρειάζεται να γνωρίζει ότι οι τακτικές του παρελθόντος εξέπνευσαν. Πλέον οι ψηφοφόροι είναι λιγότερο δεδομένοι από ότι παλιότερα και ο δρόμος που οδηγεί στην εξουσία απαιτεί σύνθετες πολιτικές. Απαιτείται ουσιαστική προσπάθεια προκειμένου να καταστεί το πολιτικό κόμμα ικανό να αποσπάσει την κατάφαση του εκλογικού σώματος και να τη διατηρήσει.

Για να εδραιωθεί στο πολιτικό και κομματικό σύστημα και να επικαθορίσει τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, πρέπει να προτάξει ένα συνεκτικό σύστημα αξιών και να επανασυνδέσει τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς με την κοινωνία. Οι νέες ιδέες είναι αναγκαίο να βασίζονται στην ανάλυση των μεγάλων αλλαγών που επηρεάζουν σήμερα την κοινωνία. Η

επιλογή μεταρρυθμίσεων χωρίς να εγκαταλείπονται οι κοινωνικές πολιτικές είναι ένα διακύβευμα που καλείται να απαντηθεί από κάθε κομματικό σχηματισμό που θα ήθελε να καθιερωθεί στη κοινή γνώμη. Βασικός στόχος δεν μπορεί να είναι άλλος από την περιθωριοποίηση των επί μέρους κομματικών σκοπιμοτήτων, την υπέρβαση πελατειακών πρακτικών και την ανάδειξη ευρύτερων συλλογικών στόχων. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με ζητήματα περιβαλλοντικά καθώς και με ζητήματα ανοχής στη διαφορετικότητα, θα συμβάλουν στη δημιουργία μιας κοινωνίας που νοιώθει ασφάλεια έναντι της παγκοσμιοποίησης και αποδέχεται τα σημαντικά πλεονεκτήματα που απορρέουν από την ένταξη σε ένα υπερεθνικό οργανισμό όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κλείνοντας την εργασία θα χρησιμοποιήσουμε μια φράση του A.Giddens, ο οποίος πρεσβεύει ότι ένα σύγχρονο πολιτικό κόμμα οφείλει να προσφέρει στους πολίτες και την κοινωνία ένα νέο συμβόλαιο, ένα “*συμβόλαιο με το μέλλον*”²⁹⁷. Μόνο έτσι θα καταστεί εφικτό να εγκαινιαστεί μια κοινωνικά δίκαιη προοπτική, να καλλιεργηθεί μια καινούρια ταυτότητα εξωστρεφή και να αναπτυχθεί μια συνείδηση ευαίσθητη και προσανατολισμένη στη δημόσια σφαίρα.

²⁹⁷ A. Giddens, *Μετά τον τρίτο δρόμο*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 19.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ακολουθούν πίνακες με τα αποτελέσματα των Ελληνικών Βουλευτικών Εκλογών, καθώς και των Εκλογών για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Τα στοιχεία και οι πίνακες έχουν συγκεντρωθεί από τη σελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών²⁹⁸.

Βουλευτικές Εκλογές 1993			
ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	46,88	3.235.017	170
 Ν.Δ.	39,30	2.711.737	111
 Πολιτική Άνοιξη	4,87	336.460	10
 Κ.Κ.Ε.	4,54	313.001	9
 ΣΥΝ	2,94	202.887	0

Βουλευτικές Εκλογές 1996			
ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	41,49	2.813.245	162
 Ν.Δ.	38,12	2.584.765	108
 Κ.Κ.Ε.	5,61	380.167	11
 ΣΥΝ	5,12	347.051	10
 ΔΗ.Κ.ΚΙ.	4,43	300.671	9
 Πολιτική Άνοιξη	2,94	199.463	0

²⁹⁸ <http://www1.ypes.gr/el/Elections/>. Επιπλέον, συμβουλευτήκαμε το άρθρο του Γ. Κουκουράκη και τους πίνακες που δημοσιεύονται σε αυτό, (Κουκουράκη Γ. 2008: 176-188), καθώς και την ιστοσελίδα: <http://www.ekloges.gr/>

Βουλευτικές Εκλογές 2000

ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	43,79	3.007.596	158
 Ν.Δ.	42,74	2.935.196	125
 Κ.Κ.Ε.	5,52	379.454	11
 ΣΥΝ	3,20	219.880	6
 ΔΗ.Κ.ΚΙ.	2,69	184.598	0

Βουλευτικές Εκλογές 2004

ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 Ν.Δ.	45,36	3.359.058	166
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	40,55	3.002.531	116
 Κ.Κ.Ε.	5,90	436.573	12
 ΣΥΝ	3,26	241.539	6
 ΛΑ.Ο.Σ.	2,19	162.103	0
 ΔΗ.Κ.ΚΙ.	1,79	132.750	0

Βουλευτικές Εκλογές 2007

ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 Ν.Δ.	41,84	2.995.479	152
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	38,10	2.727.853	102
 Κ.Κ.Ε.	8,15	583.815	22
 ΣΥ.ΡΙΖ.Α	5,04	361.211	14
 ΛΑ.Ο.Σ.	3,80	271.764	10

Ευρωεκλογές 1994			
ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	37,64	2.458.619	10
 Ν.Δ.	32,66	2.133.372	9
 Κ.Κ.Ε.	8,65	564.778	2
 ΣΥΝ	6,29	410.741	2
 Γιοιτική Άνοιξη	6,25	408.066	2

Ευρωεκλογές 1999			
ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 Ν.Δ.	36,00	2.314.371	9
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	32,91	2.115.844	9
 Κ.Κ.Ε.	8,67	557.365	3
 ΔΗ.Κ.ΚΙ.	6,85	440.191	2
 ΣΥΝ	5,16	331.928	2
 Γιοιτική Άνοιξη	2,28	146.512	0
 Φιλελεύθεροι	1,62	103.962	0

Ευρωεκλογές 2004			
ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΨΗΦΟΙ	ΈΔΡΕΣ
 Ν.Δ.	43,01	2.633.574	11
 ΠΑ.ΣΟ.Κ	34,03	2.083.327	8
 Κ.Κ.Ε.	9,48	580.396	3
 ΣΥΝ	4,16	254.447	1
 ΛΑ.Ο.Σ.	4,12	252.429	1

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Ball A.-Peters B. G. (2001). Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση. Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Ball T.-Dagger R. (2011) Πολιτικές Ιδεολογίες και το Δημοκρατικό Ιδεώδες, εκδ. Τουρική, Αθήνα.
- Cerroni U. (1986). Θεωρία του Πολιτικού Κόμματος, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/κη.
- Downs A. (1997). Οικονομική θεωρία της Δημοκρατίας, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Featherstone K. (2008). “Ο εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της Ελληνικής πολιτικής” σελ. 15-41, στο: Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού, εκδ. Οκτώ, Αθήνα.
- Featherstone K. - Παπαδημητρίου Δ. (2010). Τα όρια του Εξευρωπαϊσμού. Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, εκδ. Οκτώ, Αθήνα.
- Giddens A. (2008). Μετά τον τρίτο δρόμο, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Heywood A. (2006). Εισαγωγή στην Πολιτική, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Heywood A. (2007). Πολιτικές Ιδεολογίες, εκδ. Επίκεντρο, Θεσ/κη.
- Hobsbawm E. (2003). Η εποχή των Άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Lenk K. (1990). Πολιτική Κοινωνιολογία, εκδ. Παρατηρητή, Θεσ/κη.
- Lukes St. (2007). Εξουσία. Μια ριζοσπαστική θεώρηση, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα.
- Manent P. (2005). Απλά μαθήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας, εκδ. Πόλις.
- Maravall M. J. (1996). “Η εμπειρία της Νότιας Ευρώπης” σελ. 58-77, στο: Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ’ Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Mayer Nonna, (2005). Εκλογική Συμπεριφορά. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Nohlen Dieter, (2007). Κομματικό σύστημα και εκλογικά συστήματα, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα.
- Offe Claus, (1996). “Η δημοκρατική θεωρία και η δημοκρατική πράξη” σελ. 45-57, στο: Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ’ Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Sabine H. G. Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών, εκδ. Ατλαντίς.
- Wildenmann R. (1998). Η Εκλογική Έρευνα. Συμπεριφορά του εκλογικού σώματος και ανάλυση εκλογών, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Βασιλόπουλος Π. (2011). *“Αξίες, ιδεολογία και γνωστικές συντομεύσεις: ο ρόλος της πολιτικής δημοσύνης”* σελ. 101-121, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βενιζέλος Ε. (1991). *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη εκδ. Παρατηρητής.
- Βενιζέλος Ε. (2002). *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, εκδ. Σάκκουκα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Βενιζέλος Ε. (2012). *“Κυβέρνηση και με τον ΣΥΡΙΖΑ”* στο:
ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ 10/06/2012.
- Βερναρδάκης Χ. (1999). *“Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού”*, σελ. 17-43 στο:
Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2004). *“Η ίδρυση, η εξέλιξη και η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ: Από το κόμμα μαζών στο «κόμμα του κράτους»”*, σελ. 154-175, στο:
Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004), Τόμος Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2005). *“Πολιτικά κόμματα και «Μεσαίος Χώρος». Οι ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές συντεταγμένες των σημερινών πολιτικών δυνάμεων”*, σελ. 57-85, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2007). *“Ευρωπαϊσμός και Ευρωσκεπτικισμός στην Ελλάδα: Ιδεολογικές διαστάσεις και πολιτικές εκπροσωπήσεις”*, σελ. 147-164, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2005-2006. Πολιτικές και Κοινωνικές Εκπροσωπήσεις, Ευρωσκεπτικισμός, ΜΚΟ, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2008). *“Κοινωνικές συμμαχίες και εκλογικοί συσχετισμοί. Το αποτέλεσμα των εκλογών του 2007. Σταθερότητα και ρευστότητα των εκλογικών συσχετισμών μεταξύ 2004-2007”*, σελ. 15-39, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2009). *“Από το δικομματισμό στον πολυκομματισμό; Η πολιτική και ιδεολογική γεωγραφία του νέου κομματικού συστήματος”*, σελ. 133-148, στο:
Κόμματα και Πολιτική στην Ελλάδα, οι σύγχρονες εξελίξεις, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

- Βερναρδάκης Χ. (2011α). Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα- Θεσ/κη.
- Βερναρδάκης Χ. (2011β). “*Βουλευτικές Εκλογές 2009: Το εκλογικό σώμα σε μεγάλη κινητικότητα*” σελ. 15-28, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βερναρδάκης Χ. (2011γ). “*Περιφερειακές και Δημοτικές Εκλογές 2010: Ψήφος, κόμματα και κομματικό σύστημα*” σελ. 55-64, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Βούλγαρης Γ. (2001). Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδωμένη από τη μεταπολεμική ιστορία, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Βούλγαρης Γ. (2008). Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Βούλγαρης Γ. (2011). Η μοιραία πενταετία. Η πολιτική της αδράνειας 2004-2009, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Γεωργιάδου Β. (1995). “*Οικονομικές συνθήκες και εκλογική συμπεριφορά. Οι κομματικές προτιμήσεις των ανέργων σε περιόδους κρίσης απασχόλησης*”, σελ. 79-120 στο:
Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τευχ. 6, Νοέμβριος 1995, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Γεωργιάδου Β. (2009). “*Πως γεμίζει η δεξαμενή της Άκρας Δεξιάς; Στρατηγικές αντιμετώπισης του ΛΑ.Ο.Σ και ψήφος διαμαρτυρίας*”, σελ. 307-330, στο:
Κόμματα και Πολιτική στην Ελλάδα, οι σύγχρονες εξελίξεις, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Γιανναράς Χ. (2001). Η Αριστερά ως Δεξιά, η Δεξιά ως παντομίμα. Στοιχεία κριτικής ανάλυσης του νεοελληνικού μηδενισμού, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Γιανναράς Χ. (2007). Η κατάρρευση του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα σήμερα, εκδ. Ιανός, Θεσ/κη.
- Γκίβαλος Μ. (2005). “*Μετασχηματισμοί και διαφοροποιήσεις του ΠαΣοΚ κατά τη δεκαετία 1990-2000. Συγκρίσεις των πολιτικών διακυβέρνησης και των πολιτικών προσώπων*”, σελ. 86-127, στο:
Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Δεμερτζής Ν. (1995). “*Εισαγωγή στην Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα. Θεωρητικά και ερευνητικά ζητήματα*”, σελ. 07-39, στο:
Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.
- Διαμαντόπουλος Θ. (1993). Το Κομματικό Φαινόμενο, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Διαμαντόπουλος Θ. (1997). Η Ελληνική πολιτική ζωή: Εικοστός αιώνας, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Διαμαντόπουλος Θ. (2001). Εκλογικά συστήματα: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Διαμαντόπουλος Θ. (2008). Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Διαμαντόπουλος Θ. (2009). Ο νέος εκλογικός νόμος, προβλήματα και διλήμματα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Ελεφάντης Άγγ. (1991). Στον αστερισμό του Λαϊκισμού, εκδ. Πολίτης, Αθήνα.
- Ζαφειρόπουλος Κ.-Μαραντζίδης Ν. (2002). “Κοινωνικές μεταβολές στην εκλογική βάση και στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ (1996-1998)” σελ. 301-324, στο: Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές δομές, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.
- Ηρακλείδης Α. (2009). Συγκρούσεις, η υποκειμενική διάσταση, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα.
- Καζάκος Π. (2010). Από τον ατελή Εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010), εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Καζάκος Π. (2011). Μετά το «Μνημόνιο». Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα υπό διεθνή έλεγχο, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
- Καραγιάννης Ι. (2004). “Πολιτικές Συνθηματολογίες και Κομματικός Ανταγωνισμός στην Γ’ Ελληνική Δημοκρατία”, σελ. 210-250, στο: Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004), τόμος Α’, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Κατρούγκαλος Γ.-Μαυρομούστακου Η. (2006). “Εκλογές και Σύνταγμα, πέντε χρόνια μετά την αναθεώρηση του 2001” σελ. 625-667, στο: Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, τόμος Β’, επιμ. Ξ. Κοντιάδης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κατσούλης Η. (2002). “Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και «το παράδοξο της ανάπτυξης»” σελ. 15-76, στο: Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, Θεσμοί, Οργανωτικές δομές, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.
- Κοντιάδης Ξ. (2002). Ο Νέος Συνταγματισμός και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα μετά την Αναθεώρηση του 2001, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κοντιάδης Ξ. (2003). “Η σχέση πολιτικών κομμάτων και Α.Δ.Α. μεταξύ έντασης και συμπληρωματικότητας. Τάσεις εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης ή αποπολιτικοποίηση της δημοκρατίας;”, σελ. 121-149, στο: Το Μέλλον των Πολιτικών Κομμάτων, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Κοντιάδης Ξ. (2006). *“Αποτίμηση της Αναθεώρησης του 2001 και προτάσεις για τη νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία. Μια συνταγματική στρατηγική για τη σύγχρονη ελληνική πολιτεία”*, σελ. 11-101, στο: Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, τόμος Α΄, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κοντιάδης Ξ. (2009). *Ελλειμματική Δημοκρατία. Κράτος και Κόμματα στη Σύγχρονη Ελλάδα*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.
- Κοττάκης Μ. (2008). *Ηγεσίες*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Κουλούρη Χ. (2008). *“1909, Γουδί: Καταλύτης επαναστατικών αλλαγών. 100 ΧΡΟΝΙΑ από το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί”* στο: ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ 28/12/2008.
- Κουκουράκης Γ. (2005). *“Ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμος και ο χώρος της Άκρας Δεξιάς στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα”*, σελ. 128-140, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Κουκουράκης Γ. (2008). *“Εκλογικό σύστημα και στρεβλώσεις στην εκπροσώπηση. Περιπτώσεις ακραίας δυσαναλογίας ψήφων-εδρών σε ελάχιστονες εκλογικές περιφέρειες 1993-2007”*, σελ. 167-202, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Κωνσταντινίδης Γ.- Τσακάτικα Μ. (2011). *“ «Αντιδικομματισμός» και αντικομματικά συναισθήματα στην Ελλάδα”* σελ. 65-99, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Λίποβατς Θ. (1995). *“Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού”*, σελ. 115-132, στο: Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (1995). *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα. Εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις 1980-1995*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (2001). *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα, κερδισμένοι και χαμένοι*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (2004). *Το τέλος μιας κυριαρχίας, πως και γιατί το ΠαΣοΚ έχασε τις εκλογές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (2007). *Πολιτική Κυριαρχία, πως κερδίζεται, πως χάνεται*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (2008). *Η μάχη του 2007, η διαδρομή, η κάλπη, οι προοπτικές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Λούλης Γ. (2011). *Ο Δρόμος προς την Άβυσσο. Οι συνέπειες της κρίσης του κομματικού συστήματος 1981-2011*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.

- Λυριντζής Χ. (2008). “*Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος «εκσυγχρονισμός»*” σελ. 45-68, στο: Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού, εκδ. Οκτώ, Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης Α. (2008). Δημόσια Διοίκηση. Στοιχεία διοικητικής οργάνωσης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη.
- Μαυρή Γ. (2004). “*Κομματικό σύστημα & εκλογικός ανταγωνισμός*”, σελ. 118-153, στο: Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004), τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Μαυριάς Κ. (2005). Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μαυρομούστακου Ή. (2006). “*Η έκθεση πεπραγμένων του Ε.Σ.Ρ. έτους 2005. Το χρονικό μιας αντίστροφης πορείας, από το διευρυμένο θεσμικό ρόλο στον «αυτοπεριορισμό»*”, στο: Περιοδικό ΔιΜΜΕ 2/2006 – Έτος 3^ο.
- Μενδρινού Μ. (1999). “*Κοινή γνώμη, αιτήματα πολιτικής και «θεματικά κοινά»*”, σελ. 45-88 στο: Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000, έρευνες, δημοσκοπήσεις, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Μενδρινού Μ. (2000). Η εκλογική πολιτική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα: εσωτερικές και ευρωπαϊκές παράμετροι, 1974-2000, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Μενδρινού Μ. (2003). “*Ο θεσμός των ευρωεκλογών και τα μικρά πολιτικά κόμματα στην ελληνική πολιτική σκηνή*”, σελ. 13-40 στο: Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2003, έρευνες, δημοσκοπήσεις, εκδ. VPRC, Αθήνα.
- Μοσχονάς Γ. (1995). “*Η Διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση 1974-1990. Περιεχόμενο της τομής και όψει στις στρατηγικές των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος»*” σελ. 159-215, στο: Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα σήμερα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μουζέλης Ν. (2001). “*Ευρωκεντρισμός ή εκσυγχρονισμός;*” στο: ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ 04/02/2001.
- Μουζέλης Ν. (2002). Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό. Κριτικές παρεμβάσεις πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός, θεωρία, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Μουζέλης Ν. (2007). “*Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες*” στο: ΒΗΜΑ της ΚΥΡΙΑΚΗΣ 14/10/2007.
- Μποχώτης Θ. (2004). “*Το Πολιτικό Σύστημα της δεκαετίας του 1990 από μια έκκεντρη οπτική γωνία: Η ιδεολογία της Πολιτικής Άνοιξης*”, σελ. 251-261, στο: Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004), τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

- Νικολακόπουλος Η. (1989). Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των Εκλογικών Συστημάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Νικολακόπουλος Η. (2001). Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Νικολακόπουλος Η. (2008). “Εκλογές και ψηφοφόροι, 1974-2004: Παλιές ρήξεις και νέα ζητήματα” σελ. 69-91, στο: Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού, εκδ. Οκτώ, Αθήνα.
- Ξενάκης Δ. (2009). Κατευθύνσεις προοδευτικής διακυβέρνησης, επιμ. Ξενάκης Δ., εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Ξηρός Γ. Θ. (2001). “Η αρχή της διαφάνειας στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών. Τα οικονομικά τους στην παρ. 2 του αρθρ. 29 του Συντάγματος”, σελ. 321-345 στο: Πρακτικά Συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001 με τίτλο: ΤΟ ΝΕΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ, Αθήνα 14 & 15 Ιουνίου 2001, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ξηρός Γ. Θ. (2003). Ζητήματα Δικαίου των Πολιτικών Κομμάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ξηρός Γ. Θ. (2007). Τα Οικονομικά του Εκλογικού Αγώνα. Η Ισχύουσα Νομοθεσία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη.
- Πανταζόπουλος Α. (2005). “Ο λαϊκισμός της Δεξιάς, το φαινόμενο της αποχής, η Νέα Δημοκρατία και ο ΛΑ.Ο.Σ πριν και μετά τις Ευρωεκλογές”, σελ. 141-163, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004. Εκλογές Κόμματα, Ομάδες Συμφερόντων, Χώρος και Κοινωνία, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Παπαδημητρίου Γ. (1996). Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Παπαδημητρίου Γ.-Σπουρδαλάκης Μ. (1994). Τα Καταστατικά των Πολιτικών Κομμάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Παπαδόπουλος Α. (2008). Τα βήματα του Έστερναχ. Η Ελλάδα μετά το 2010, εκδ. Εστίας, Αθήνα.
- Παπάς Τ.-Δραβαλιάρης Τρ. (2008). Το τέλος του δικομματισμού; εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Πουλάκης Κώστας, (2011). “Στοιχεία και συμπεράσματα από τις Μεταπολιτευτικές Εκλογές 1974-2009” σελ. 29-53, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2008-2010, Βουλευτικές και Περιφερειακές εκλογές, πολιτικά κόμματα, πολιτική επικοινωνία, πολιτισμικές πρακτικές, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
- Προβή Φανή, (2008). “Νέες κοινωνικές διαιρέσεις και συλλογικές ταυτότητες στο μικροσκόπιο της ποιοτικής έρευνας”, σελ. 71-99, στο: Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2007. Βουλευτικές εκλογές, κομματικό σύστημα, πολιτική κουλτούρα, Αριστερά-Δεξιά σήμερα, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.

- Σακελλαρόπουλος Σ.-Σωτήρης Π. (2008). Αναδιάρθρωση και Εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '90, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Σπουρδαλάκης Μ. (1990). Για τη θεωρία και τη μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
- Τασόπουλος Γ. (2007). Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη.
- Τσάτσος Δ. (1998). Ελληνική Πολιτεία 1974-1997, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
- Τσάτσος Δ. (2006). Η μεγάλη παρακμή. Συγκυριογραφία για θέματα αναξιοπιστίας της πολιτείας και της πολιτικής, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
- Τσάτσος Δ. (2008). Εσωκομματική Δημοκρατία. Οι περιπέτειές της σε ένα περιβάλλον ιδιωτικοποιημένης πολιτική, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα.
- Χατζηπαντελής Θ.-Ανδρεάδης Γ. (2004). *“Η ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων: Η περίπτωση του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού. Το προφίλ των ψηφοφόρων του ΛΑ.Ο.Σ”*, σελ. 176-195, στο: *Τριάντα χρόνια Δημοκρατία. Το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-2004)*, τόμος Α΄, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Χρυσόγονος Κ. (2003). Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/κη.
- Το Σύνταγμα της Ελλάδας 2001, Αθήνα, εκδ. Δαίδαλος/Ι. Ζαχαρόπουλος, 2001.

Διαδικτυακές Σελίδες

<http://www.naftemporiki.gr/news/story.asp?id=1400410>
(προσπέλαση 15-04-12).

<http://www.laos.gr/laos.asp?epilogi=%27%C9%E4%F1%F5%F3%E7.txt%27&page=laos>
(προσπέλαση 17-04-12).

http://www.laos.gr/laos.asp?epilogi=%27pdf/PROGRAM_LAOS.pdf%27&page=laos
(προσπέλαση 18-04-12).

<http://www1.ypes.gr/el/Elections/>
(προσπέλαση 04-05-12).

<http://www.ekloges.gr/>
(προσπέλαση 04-05-12).

http://www.vernardakis.gr/uplmed/99_tobima20-12-09.pdf
(προσπέλαση 06-06-12).

http://www.vernardakis.gr/uplmed/110_eleftherotipia19-7-2010.pdf
(προσπέλαση 23-06-12).